

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ**

НАУКОВИЙ ВІСНИК

№ 18 (96)

Одеса — 2009

Науковий вісник • Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. — Науки: економіка, політологія, історія. — 2009. — № 18 (96). — 190 с. — Мови укр., рос.

Редакційна колегія

Соколов В. М. (головний редактор), д-р істор. наук, проф.; Рябіка В. Л. (зам. головн. ред.), канд. політ. наук; Делієва Я. Г. (відпов. секретар).

I. Економічні науки: Зверьяков М. І., д-р економ. наук, проф.; Левицький М. А., д-р економ. наук, проф.; Матвеев С. О., д-р економ. наук, проф.; Осипов В. І., д-р економ. наук, проф.; Уперенко М. О., д-р економ. наук, проф.; Харічков С. К., д-р економ. наук, проф.

II. Політичні науки: Балабаєва З. В., д-р філософ. наук, проф.; Василенко С. Д., д-р політ. наук, проф.; Кармазіна М. С., д-р політ. наук, проф.; Коваль І. М., д-р політ. наук, проф.; Пахарев А. М., д-р політ. наук, проф.; Пойченко А. М., д-р політ. наук, проф.

III. Історичні науки: Демін О. Б., д-р істор. наук, проф.; Парієнко Г. К., д-р істор. наук, проф.; Соколов В. М., д-р істор. наук, проф.; Солдатенко В. Ф., д-р істор. наук, проф., член-кор. НАН України; Стьопін А. О., д-р істор. наук, проф.; Хмарський В. М., д-р істор. наук, проф.

Редакційна колегія затверджена Вченою радою Одеського державного економічного університету 22 квітня 2008 року, прот. № 6.

Редакційна колегія затверджена Експертною Радою (Всеукраїнська асоціація молодих науковців) 4 квітня 2008 р., протокол № 2.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації — серія ОД, № 881 від 12 вересня 2003 року.

Збірник “Науковий вісник” зареєстрований президією ВАК України від 30 червня 2004 р. № 3-05/7 як наукове видання з економічних, історичних наук; зареєстрований президією ВАК України від 8 червня 2005 р. № 2-05/5 як наукове видання з політичних наук.

Затверджено Вченою радою Одеського державного економічного університету 30 червня 2009 р., прот. № 8.

Адреса редакційної колегії: Україна, 65082, м. Одеса,
вул. Преображенська, 8,
ОДЕУ
тел. в Одесі: (8-0482) 35-68-92

© Одеський державний економічний університет

**УПРАВЛІННЯ АГРАРНИМ СЕКТОРОМ НА
РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ У СВІТОВІЙ ПРАКТИЦІ
ГОСПОДАРЮВАННЯ**

Під час трансформаційних перетворень в економіці України, пов'язаних з переходом до ринкових умов господарювання, через запізнення із розробленням та впровадженням в економічну практику ринкових механізмів регулювання господарчої діяльності, суттєво знизилась ефективність сільського господарства, яка і сьогодні ще суттєво відстає від рівня, досягнутого у 1991 році [1]. Це свідчить про те, що нинішня система управління аграрним сектором економіки як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях має суттєві недоліки. Важливість структурних змін в аграрному секторі економіки країни та державної підтримки агропромислового виробництва відображена в роботах [2-5]. Разом з тим вивчення світового досвіду показує, що в країнах з розвинутою ринковою економікою за рахунок державного регулювання попиту і пропозиції в інтересах виробників сільськогосподарської продукції та її споживачів забезпечується стабільний високий рівень її виробництва і споживання, що значно перевищує досягнутий в Україні [6-8].

З метою підвищення якості управління аграрним сектором, перш за все, необхідно детально дослідити провідний досвід, накопичений в тих країнах світу, які за своїми особливостями схожі з Україною. Ці особливості управління аграрним сектором значною мірою визначаються структурою аграрного сектору, природно-кліматичними умовами, формою державного устрою та прийнятою в країні моделлю економічного розвитку.

Метою даної роботи є дослідження досвіду управління аграрним сектором економіки на загальнодержавному та регіональному рівнях в країнах з розвинутою ринковою та перехідною економікою на основі їх класифікації за формою державного устрою та моделлю економічного розвитку.

За ринкових умов господарювання підприємства недержавної форми власності розвиваються на основі самоуправління під

впливом законів попиту і пропозиції в умовах вільної конкуренції. Однак, у деяких галузях, в тому складі і в аграрному секторі, при певних умовах сліпо діючі закони ринку чи стихійні лиха можуть привести до суттєвих втрат і навіть банкрутства окремих підприємців і цілих регіонів. В цьому випадку держава та окремі регіони повинні надавати відповідну допомогу проблемній галузі для подолання кризової ситуації.

Така допомога передбачає використання таких економічних важелів як державні замовлення і контракти; коригування податкової, тарифної, амортизаційної чи митної політики; надання безвідсоткових кредитів; продаж державних цінних паперів; створення державних резервів відповідної продукції; надання пільг, субсидій чи субвенцій тощо. Проведемо аналіз досвіду використання цих та інших важелів державного та регіонального впливу в аграрному секторі економіки провідних країн світу.

З метою дослідження механізмів управління аграрним сектором економіки правомірно визначитися із поняттям управління на місцевому та загальнодержавному рівнях. Управління — це функція організованих систем, що забезпечує збереження їх структури і системоформуючих властивостей, організацію взаємозв'язків елементів, підтримку режимів діяльності, реалізацію програм розвитку і досягнення поставленої мети [9, с. 47]. Наявність управління є істотною ознакою складної системи, що забезпечує її цілісність. У економіці системи управління виступають як сукупність методів, засобів та організаційних форм.

Для детального дослідження світового досвіду державного управління аграрним сектором економіки необхідно виділити ті країни, чий досвід найбільш прийнятний для застосування в Україні. Особливості державного управління значною мірою визначаються формою державного устрою та прийнятою в країні моделлю економічного розвитку, структурою аграрного сектору, природними чинниками.

Засоби державного управління доцільно розглядати у зв'язку із вказаними факторами, що надасть можливість їх класифікації та вибору найефективніших для нашої країни механізмів. За природними чинниками та структурою аграрного сектору економіки країни подібними до нашої є країни центральної Європи, США та Канада.

За формою державного устрою держави поділяють на федеральні та унітарні. Оскільки Україна є унітарною державою, то більш

прийнятним для неї є досвід унітарних держав. Але для ефективного регулювання аграрного сектору економіки значна частина повноважень повинна бути передана на регіональний рівень. З цієї точки зору заслуговує на увагу досвід федеральних держав.

З метою дослідження залежності механізмів державного управління аграрним сектором економіки від моделей макроекономічного розвитку розглянемо особливості існуючих моделей.

Перша модель — неоліберальна, відрізняється порівняно незначною роллю держави в економіці і високою підприємницькою активністю. Ця модель застосовується, наприклад, в США, Великобританії, Ірландії та Новій Зеландії.

Другою моделлю є соціальне ринкове господарство, яке одержало розповсюдження в ряді європейських країн (Швеція, Бельгія, Німеччина, Фінляндія, Франція тощо), Канаді та Ізраїлі. Типовими ознаками цієї моделі є значна роль держави в економіці, відповідно більша частка державної власності, високий рівень державних видатків, широкомасштабні програми соціального захисту населення.

Третя модель економічного розвитку визначається переходом від командно-адміністративної економіки до ринкової системи, має риси і неоліберальної і соціальної економіки. Ця модель типова для країн СНД та Східної Європи. В таблиці 1 представлені особливості економічного розвитку окремих країн із розвинутою ринковою економікою, в яких реалізовані вказані моделі.

Розглянемо основні методи державного регулювання аграрного сектору економіки вищевказаних країн та особливості їх реалізації при різних моделях економічного розвитку. Одним із основних важелів є довгострокові гарантовані державою високі закупівельні ціни на сільськогосподарські продукти. Такі ціни встановлюють в розвинених капіталістичних країнах із соціально-орієнтованою ринковою економікою (Німеччина, Франція), та в ряді країн із трансформаційною економікою (Польща, Угорщина).

У країнах із трансформаційною економікою використовують інтервенційні державні закупівлі, що дають можливість гарантованої реалізації виробленої сільськогосподарської продукції. Так в Польщі, при зниженні ринкової ціни нижче мінімально визначеної урядом, Аграрне ринкове агентство здійснює інтервенційні закупівлі на ринках молочних продуктів, свинини та яловичини.

Таблиця 1

Загальна характеристика економічного розвитку провідних капіталістичних країн

Країна	Модель економічного розвитку	Позитивні риси	Негативні риси
США, Великобританія, Ірландія, Нова Зеландія	Неоліберальна	Гнучкий ринок праці, вільний ринок товарів і послуг, низький рівень податків, жорстка конкуренція, значну роль відіграє акціонерний капітал	Нерівномірний розподіл доходів; невисокий рівень середньої освіти; управління економікою націлене на короткострокову перспективу та одержання швидких результатів
Німеччина, Франція, Фінляндія, Канада	Соціально орієнтована	Високий рівень освіти та перепідготовки, розвинена система соціального захисту громадян, соціальна злагода в суспільстві; широкомасштабне інвестування на основі взаємодії між банками й компаніями	Високий рівень оподаткування, високий рівень безробіття у зв'язку із значними виплатами допомоги з безробіття
Російська Федерація, інші країни СНД та східної Європи	Моделі трансформаційної економіки	Перехід від командно- адміністративної системи управління економікою до ринкових методів регулювання, розвиток різних форм господарювання, конкуренція між товаровиробниками	Низький рівень соціальної захищеності, зростання інфляції, низький рівень заробітної плати порівняно із цінами на продукти споживання, низька якість продукції

ни. За іншими агропродуктами роль держави зводиться до експортно-імпортного регулювання.

Одним із механізмів державного регулювання є сільськогосподарське кредитування. Воно розповсюджено в країнах із різними моделями економічного розвитку — соціально-орієнтовною (Німеччина, Канада), неоліберальною (США) та трансформаційною (Польща, Російська Федерація). В Німеччині розроблена Державна програма кредитування інвестиційних заходів для раціоналізації виробництва і поліпшення умов життя сільського населення. Згідно цієї програми одержують кредити ті сільгоспвиробники, загальні доходи яких не перевищують встановлених меж. У

областях із несприятливими кліматичними умовами держава погашає частину відсотків за кредит. У Канаді виплати відсотків за кредитами та державні гарантії кредитів в Сільськогосподарській кредитній корпорації або комерційних банках є основними важелями державного управління та підтримки аграрного сектору економіки. Пільговий сільськогосподарський кредит є важливим засобом в системі державного регулювання економіки США. Пільгове кредитування фермерів здійснюють фінансово-кредитні організації, що функціонують під контролем Міністерства сільського господарства США. Держава забезпечує фермерам доступ до кредиту за допомогою низьких кредитних ставок, здійснює бюджетне фінансування організацій сільськогосподарського кредиту для покриття збитків. Пільговий сільськогосподарський кредит та державні кредитні гарантії ефективно застосовуються і в Польщі.

В Росії в 1997 р. було прийнято рішення про створення спеціального фонду кредитування організацій АПК. Із прийняттям Федерального Закону Росії “Про державне регулювання агропромислового виробництва” кошти спеціального фонду стали виділяти для кредитування сезонних затрат і підтримки необхідних запасів в агропромисловому виробництві, довгострокового кредитування агропромислового виробництва, кредитування під заставу сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства, авансування закупівель сільськогосподарської продукції для державних потреб, лізингу в сфері агропромислового виробництва, надання кредитів кооперативам.

Складовою частиною державного регулювання є фінансово-кредитна підтримка аграрного сектора економіки через цільові програми. На федеральному рівні в США є дві основні програми: “Стабілізація доходів фермерів” та “Наукове забезпечення”. До програми “Стабілізація доходів фермерів” включено програми “Страхування врожаю”, кошти на неї виділяє федеральна корпорація страхування урожаю Міністерства сільського господарства, та “Сільськогосподарський кредит”. Крім цих основних програм на федеральному рівні діють більше десяти міжгалузевих цільових програм, серед яких “Державна програма підтримки цін”, “Продовольча допомога”, програми консервації і вилучення земель, продовольчої допомоги незаможним верствам населення тощо, які дають можливість розширити внутрішній ринок

збуту та підвищити рівень продовольчого забезпечення низькооплачуваних верств населення при існуючих ринкових цінах. При реалізації цих програм поєднуються загальнодержавні та регіональні механізми. 80 % бюджетних коштів, що розподіляються на ці програми, контролює Міністерство сільського господарства через товарно-кредитну корпорацію, Адміністрацію у справах фермерів та інші фінансово-кредитні органи, решта 20 % витрачаються на регіональному рівні через органи управління штатів і місцеві органи управління.

Особливістю державного регулювання аграрного сектору є диференційований підхід до регулювання виробництва різних видів сільськогосподарської продукції в залежності від їх ролі в аграрному ринку країни. Так в Канаді здійснюється монопольне державне регулювання в торгівлі основними для країни сільськогосподарськими продуктами (зерно, молоко, продукція птахівництва). Для здійснення такого регулювання Міністерство сільського господарства і продовольства використовує дві торгівельні корпорації: Канадське пшеничне управління і Канадську комісію з молочних продуктів, та чотири агентства, що контролюють виробництво і ринок продукції птахівництва. Інші види сільськогосподарського виробництва є об'єктами регулювання урядів провінцій, відповідних департаментів сільського господарства і торгівельних управлінь.

У системі державного регулювання аграрного ринку Польщі важливе місце займає забезпечення гарантованої ціни та регулювання експортно-імпортного механізму для основних агропродуктів — зерна, молочних продуктів, свинини і яловичини. Закон про регулювання державою аграрного сектору в Угорщині визначає види продукції, що не підлягають безпосередньому регулюванню — це велика рогата худоба, свині, пшениця і кукурудза.

Важливим засобом державної підтримки аграрного сектору є координація науково-дослідних робіт за ключовими проблемами сільського господарства та пов'язаними із ним галузями промисловості. В Канаді інтереси аграрного сектора країни виражає Канадський аграрний інститут, який оцінює стан сільського господарства та розробляє пропозиції за основними питаннями розвитку галузі. Пропозиції і заяви передаються міністрові сільського господарства і продовольства, який бере

участь в роботі інституту і враховує його рішення при виробленні аграрної політики.

В Росії Федеральне агентство з сільського господарства організовує проведення науково-дослідних робіт, підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації спеціалістів для агропромислового комплексу.

Важливе місце в системі державної підтримки сільськогосподарського виробництва в країнах із соціально-орієнтованою та трансформаційною моделлю економічного розвитку займають державні дотації та субсидії. Так в Канаді видаються дотації на виробництво та його перспективний розвиток, на перепрофілювання старих і створення нових виробництв, на виробництво експортної продукції (в формі експортних кредитів та компенсації різниці в ціні на внутрішньому і зовнішньому ринках). Експортні дотації застосовуються в Угорщині. В ряді регіонів Російської Федерації здійснюються цільові програми підтримки сільського господарства за рахунок виділення спеціальних коштів із регіональних бюджетів, що включають дотації і компенсації на певні види продукції, компенсації частини вартості мінеральних добрив тощо. В Польщі держава дає субсидії при будівництві оптових продовольчих ринків, а в Німеччині — субсидії для закупівлі сільськогосподарської продукції. У Франції міжгалузеві організації за різними видами сільськогосподарської продукції, що регулюють внутрішній аграрний ринок, видають субсидії на зберігання, переробку і експорт продукції, організують закупівлю сільськогосподарських продуктів за гарантованими цінами. В Фінляндії надаються державні субсидії на підтримку сільськогосподарського виробництва.

В країнах із неоліберальною економічною моделлю дотації та субсидії відіграють значно меншу роль. В Великобританії сільськогосподарське міністерство не надає фермерам фінансової допомоги, за винятком тих випадків, коли фермер бере участь в державній програмі (розвиток елітного тваринництва, збереження гірських пасовищ тощо). Основним джерелом субсидій для британських фермерів є Євросоюз.

В механізмі державного регулювання аграрного сектору економіки важливу роль відіграє координація міжгалузевих зв'язків в продовольчому комплексі. У Франції її здійснює Вища рада з орієнтації і координації розвитку сільського господарства і хар-

чової промисловості, до якої входять представники міністерств фінансів, промисловості, сільського і лісового господарства та інших організацій. Основними завданнями Ради є вдосконалення організації і управління продуктовими підкомплексами, погодження дій виробників продукції і державних органів влади, визначення пріоритетних напрямів аграрної і продовольчої політики та їх фінансування, розвиток інноваційних технологій, організація зовнішньоекономічної діяльності в аграрній сфері.

Державне регулювання аграрного сектору в Угорщині є типовим для трансформаційної економічної системи. Є три рівні регулювання аграрного виробництва. Перший рівень утворює Міністерство землеробства, другий рівень — Міжвідомчий комітет, в роботі якого беруть участь представники різних міністерств та інших організацій, третій рівень — це ради із продукції, що включають виробників, переробників і торговців. Радам міністерство передає частину коштів, виділених бюджетом на регулювання аграрного сектору.

У Фінляндії створена струнка система управління сільським господарством, яке поєднує діяльність трьох структур — державної, професійної та виробничої. Дослідження питань і проблем аграрного виробництва здійснюється урядом разом із представниками товариства виробників (професійний рівень) і сільськогосподарських кооперативів (виробничий рівень), що дає змогу обмежити безпосереднє втручання держави в виробництво та створити оптимальні умови для ефективної діяльності фермерів.

Іншими методами державного регулювання аграрного сектору є податкові пільги, забезпечення зайнятості населення, заходи щодо розвитку сільської місцевості, охорона навколишнього середовища, підтримка структурних змін в аграрному секторі, інтегрований розвиток села і технічної інфраструктури сільського господарства, модернізація сільськогосподарських підприємств, державна допомога молодим фермерам, допомога сільському господарству в районах із несприятливими для ведення агровиробництва умовами тощо.

Розробляючи механізм державного регулювання аграрного сектору необхідно врахувати особливості його дії в нинішній ситуації при обмеженій можливості фінансування. Тому при скороченні в період кризи державної допомоги сільгоспідприємствам потрібно розробляти альтернативні механізми їх підтрим-

ки з боку держави та регіонів. Це може бути продовження термінів кредитів, підвищення ефективності роботи сільськогосподарських підприємств за рахунок застосування сучасних ресурсозберігаючих технологій, забезпечення переробки сільськогосподарської продукції та її доставки на оптові ринки.

На основі проведених досліджень державного регулювання аграрного сектору економіки в ряді країн правомірно зробити наступні висновки:

1. Управління аграрним сектором на регіональному рівні у світовій практиці господарювання реалізується в наступних формах: забезпечення гарантованої ціни на сільськогосподарську продукцію, інтервенційні державні закупівлі, пільгове кредитування, коригування податкової політики, державні дотації, розробка та підтримка регіональних цільових програм.
2. Світовий досвід державного регулювання аграрного сектору свідчить про доцільність запровадження в регіонах України цільових програм розвитку галузей агропромислового виробництва.
3. При формуванні механізму регіонального управління аграрним сектором економіки необхідно забезпечити його системний зв'язок і взаємодію з аналогічним загальнодержавним механізмом та відображати природно-економічні особливості регіону.
4. Досвід державного регулювання аграрного сектору в країнах із розвиненою ринковою економікою показує, що для подолання негативних явищ в сільському господарстві та виробництві продовольчих товарів в Україні необхідно здійснити наступні першочергові заходи:
 - забезпечити розвиток паритетних відносин між аграрним сектором та іншими галузями економіки, здійснювати регулювання цін на продукцію для сільського господарства;
 - законодавчо вирішити питання про права землеволодіння та землекористування, формування ринку сільськогосподарських земель;
 - забезпечити розвиток інфраструктури аграрного сектору економіки.

Література

1. Статистичний щорічник України за 2007 рік. Державний комітет статистики України. — Полтава, 2008.
2. Панасюк Б. Я. Необхідність структурних змін в АПК // Вісник аграрної науки: Науково-теоретичний журнал Української Академії аграрних наук. — 2004. — № 3. — С. 63-69.

3. Панасюк Б. Я. Ресурси для структурних змін в сільському господарстві // Формування ринкових відносин в Україні: Зб. наук. праць. — К., 2004. — Вип. 9. — С. 53-57.
4. Іваницька С. Д. Ефективність державної підтримки агропромислового виробництва // Економіка АПК. — 2003. — № 2. — С.114-116.
5. Свідерська І. М. Тенденції розвитку політики підтримки сільського господарства в Україні // Економіка: проблеми теорії та практики. Зб. наук. праць. — Дніпропетровськ: ДНУ, 2004. — Вип. 189, т. II. — С. 612-624.
6. Дем'яненко С. Спільна аграрна політика ЄС: суть, тенденції та значення для України // Економіка України. — 2003. — № 3. — С. 80-86.
7. Мороз О. О. Світовий досвід трансформації ринкових відносин у сільському господарстві // Вісник Вінницького політехнічного інституту. — 2004. — № 2. — С. 35-43.
8. Бурдейний І. М. З досвіду державного регулювання сільськогосподарського виробництва зарубіжних країн // Економіка АПК. — 2001. — № 1. — С. 124-126.
9. Економічна кібернетика / д. е. н., проф. Ю. Г. Лисенко, д. е. н., проф. В. Л. Петренко, д. е. н., проф. В. А. Забродський та ін. — Донецьк: Донецький держ. ун-т., 1999. — 397 с.

Резюме

Исследован и обобщен опыт государственного регулирования аграрного сектора в странах с развитой рыночной и переходной экономикой. Определены основные средства для формирования механизма государственного управления аграрным сектором. Предложены меры по преодолению отрицательных явлений в сельском хозяйстве и производстве продовольственных товаров в Украине.

Рецензент доктор економ. наук, профессор В. П. Дубищев

УДК

Ю. М. Попова

МОНІТОРИНГ СТАЛОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ МІСТА

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується різким зростанням ролі та значення інформації в управлінні соціально-економічними процесами. Наявність повної і достовірної

інформації про процеси, що відбуваються в різних галузях і сферах життєдіяльності міста, є необхідною умовою організації ефективного управління його розвитком. Разом з тим, деякі методологічні та методичні аспекти сталого соціально-економічного розвитку міст є недостатньо дослідженими і дискусійними. У зв'язку з цим виникає необхідність в комплексній науковій і практичній розробці заходів по вирішенню проблем сталого розвитку та організації спеціального системного спостереження — моніторингу. Такий підхід дозволить органам місцевого самоврядування на основі об'єктивної інформації оцінювати соціально-економічний стан і розвиток, а також ефективно реагувати на стримуючі фактори та виділяти пріоритети сталого розвитку у короткостроковій перспективі.

Мета дослідження полягає в розробці теоретичних основ організації моніторингу сталого соціально-економічного розвитку міста.

У більшості європейських країн моніторинг та оцінювання використовуються у якості інструмента управлінської діяльності. Спочатку методики моніторингу використовували в галузі природничих наук, зокрема, ґрунтознавства, біології, зоології, екології, медицини тощо. Згодом застосування технологій моніторингу поширилося й на інші науки, у тому числі на економіку. Системи моніторингу застосовуються деякими міжнародними та вітчизняними організаціями. Зокрема, Міжнародний інститут управління розвитком (IMD International, Лозанна, Швейцарія) здійснює моніторинг базових показників соціально-економічного розвитку близько 50-ти країн [12]. Центр економічних і соціальних досліджень Республіки Татарстан (Російська Федерація) проводить моніторинг рівня забезпеченості соціальними послугами жителів федерацій [3]. В Україні з 2000-х років використовуються деталізовані методики моніторингу та/або оцінювання реалізації державних програм в окремих сферах державного управління, зокрема, боротьби з поширенням ВІЛ-інфекції [9], управління освітою [8], підвищення кваліфікації державних службовців [4], сприяння розвитку технологічних парків [5], розвитку державної статистики для моніторингу соціально-економічних перетворень [11], навколишнього природного середовища [10]. У сфері регіональної політики було запроваджено методики моніторингу показників розвитку певних типів територій. Йдеться про

запровадження моніторингу функціонування спеціальних (вільних) економічних зон і територій пріоритетного розвитку [6].

У залежності від того, в якій сфері застосовують моніторинг, він набуває різних характеристик і по-різному використовується. Вважається, що у розвинених країнах найбільшого поширення набув екологічний моніторинг, оскільки має законодавчо визначений статус, використовується переважно більшістю дослідників, які розробили методологічний апарат його застосування, створили способи спостереження, збирання, вимірювання, збереження та обробки даних тощо [7, с. 7].

У сфері регіональної політики України особлива увага приділяється моніторингу соціально-економічного розвитку територій та оцінюванню діяльності органів влади, зокрема, моніторингу та оцінюванню реалізації стратегій і програм регіонального розвитку. З цією метою використовують різні підходи для визначення поняття “моніторинг”. Лендшел М., Винницький Б., Ратейчак Ю., Санжаровський І. моніторингом називають управлінську функцію, яка передбачає безперервне забезпечення керівництва, бенефіціарів і зацікавлених сторін даними, що підтверджують чи спростовують наявність поступу в досягненні очікуваних результатів програми [7, с. 13-14]. У Концепції переходу України до сталого розвитку (2007 р.) зазначається, що моніторинг — це система спостереження, аналізу та прогнозування змін показників сталого розвитку внаслідок впливу антропогенної діяльності на навколишнє природне середовище та соціальну сферу з метою попередження виникнення негативних наслідків для життєдіяльності населення, обґрунтування та прийняття управлінських рішень [2, с. 39-40]. Когут А. Е. та Рохчин В. С. під моніторингом розуміють систему спостереження, оцінки і прогнозу економічної й соціальної ситуації, що склалася на території [1].

Базою моніторингу програм соціально-економічного розвитку є комплексне, системне, та регулярне використання одних і тих самих принципів та інструментарію, що протягом виконання тієї чи іншої програми дає можливість контролювати динаміку змін та проводити відповідну координацію дій, застосовуючи необхідні засоби і методологічний апарат [7, с. 14].

У своїх роботах дослідники виділяють різні напрями проведення моніторингу соціально-економічного розвитку міста, визначають задачі моніторингу, розглядають різні джерела отри-

мання інформаційних ресурсів. Ми розділяємо думку авторів і вважаємо, що:

- 1) проведення моніторингу соціально-економічного розвитку міста є однією з функцій місцевого (муніципального) управління;
- 2) його проведення необхідне для забезпечення нормального функціонування місцевих органів влади, своєчасного виявлення негативних тенденцій і зниження негативних наслідків їх дії;
- 3) інформаційною основою моніторингу повинна слугувати не лише статистична інформація, але й дані соціологічних досліджень;
- 4) основними напрямками проведення моніторингу соціально-економічного розвитку міста є моніторинг якості життя населення, моніторинг ходу реформ на території, моніторинг соціально-економічного потенціалу і ефективності його використання.

Разом з тим, необхідно відмітити недостатню дослідженість питань інформаційного забезпечення проведення моніторингу, іншими словами, відсутні чітко окреслені джерела отримання інформації для здійснення моніторингу.

На нашу думку, інформаційний фонд соціально-економічного моніторингу повинен містити систематизовані багаторічні дані (статистичні, податкові, нормативні тощо) про економічну і соціальну ситуацію, що склалася в місті, у розрізі основних напрямів моніторингу, нормативно-довідкові матеріали, зведені в статистичні реєстри і бази даних. Інформаційною основою міського соціально-економічного моніторингу можуть слугувати бази даних регіональних органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, установ, організацій; спеціалізовані бази даних спостереження за станом здоров'я і фізичного розвитку населення, за забезпеченням санітарно-епідеміологічного благополуччя середовища життєдіяльності людини тощо; дані державної статистичної звітності, матеріали досліджень, опитувань, програм, проектів і таке інше.

Важливою організаційною умовою для створення ефективного моніторингу є впорядкування і координація діяльності по формуванню первинних баз даних. Фінансове забезпечення розробки і підтримки дієздатності муніципального моніторингу має здійснюватися як за рахунок бюджетних коштів, так і за рахунок залучення альтернативних джерел фінансування (малого та середнього бізнесу, громадських організацій та інших зацікавлених осіб).

На нашу думку, моніторинг сталого соціально-економічного розвитку міста повинен включати такі складові:

- організаційно-економічну — розробка концепції, пріоритетів, цільових програм, проектів, планів, структурно-функціональну реорганізацію діяльності місцевої адміністрації та ін.;
- нормативно-правову — побудова і становлення правових відносин між рівнями влади, бізнесом, суспільними організаціями тощо;
- фінансово-економічну — формування бюджетів розвитку, міжбюджетних відносин, взаємодію з кредитними інститутами та інвесторами;
- соціального партнерства — створення організаційних структур, які б забезпечували взаємодію влади різних рівнів, бізнесу і населення, проведення загальних слухань і моніторингу реалізації стратегічного плану розвитку міста;
- інформаційно-комунікаційну — використання засобів масової інформації та інших механізмів для оперативного повідомлення усіх зацікавлених суб'єктів про хід реалізації стратегічного плану розвитку міста, створення механізмів зворотного зв'язку.

Місцевим органам влади і управління необхідно розв'язувати такі проблеми:

- забезпечувати ефективну організацію збору інформації, враховуючи велику кількість показників, що характеризують соціально-економічне становище міста;
- здійснювати об'єктивну оцінку змін, що відбуваються в місті;
- прогнозувати розвиток соціально-економічних процесів;
- своєчасно розробляти регулюючі заходи, спрямовані на підтримку позитивних і послаблення негативних тенденцій.

Вирішення цих проблем забезпечить організація в місті моніторингу сталого соціально-економічного розвитку, який дасть можливість:

- окреслити основні цілі й завдання розвитку;
- отримати дані про функціонування об'єкта моніторингу, реалізацію програми його розвитку;
- сформуванати цілісну картину про стан розвитку міста в цілому чи на конкретному етапі;

- виявити перспективні напрями розвитку міста та найбільш ефективні способи його досягнення;
- забезпечити прозорість інформації;
- є підставою для формування й обґрунтування запитів на фінансування;
- виявляє напрямки, яким треба приділити увагу;
- підтримує дисципліну серед відповідальних за реалізацію програми розвитку міста та інше.

Моніторинг повинен відповідати наявним потребам, бути об'єктивним, прозорим, надавати інформацію громадянам та установам, які здійснюють фінансування, виступати інструментом упровадження програми і забезпечувати якісну її реалізацію. Крім того, моніторинг має бути системним, постійним і корисним, забезпечувати реалізацію програми за планом, а також визначати цілі та індикатори для впровадження програм.

Здійснення моніторингу соціально-економічного розвитку міста дасть змогу органам державної та місцевої влади, громадським та міжнародним організаціям володіти достовірною інформацією щодо соціально-економічного розвитку тієї чи іншої території, її екологічну ситуацію. Це дозволить здійснити ефективні управлінські заходи у соціально-економічній та екологічній сферах на засадах сталого розвитку.

Література

1. Когут А. Е., Рохчин В. С. Информационные основы регионального социально-экономического мониторинга. — С-Пб: ИСЭП РАН, 1995.
2. Концепція переходу України до сталого розвитку // Вісник НАН України. — 2007. — № 2. — С. 39-40.
3. Мониторинг обеспечения социальными услугами населения субъектов РФ // Веб-сайт Центра экономических и социальных исследований Республики Татарстан. — <http://www.cesi.csp.kazan.ru>.
4. Наказ Міністерства освіти України 02.09.2005 № 506 “Про затвердження Порядку проведення моніторингу підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції”.
5. Наказ Міністерства освіти і науки України від 17.04.2003 № 245 “Про затвердження Положення про порядок здійснен-

ня моніторингу виконання інноваційних проектів за пріоритетними напрямками діяльності технологічних парків”.

6. Наказ Міністерства економіки України, Державної митної служби України, Державної податкової адміністрації України, Міністерства фінансів України від 20 вересня 1999 року № 114/600/496/221 “Про затвердження Порядку здійснення моніторингу за функціонуванням спеціальних (вільних) економічних зон і територій пріоритетного розвитку та дотриманням умов спеціальних режимів їх діяльності”.
7. Посібник з моніторингу та оцінювання програм регіонального розвитку / Лендєл М., Винницький Б., Ратейчак Ю., Санжаровський І., за ред. Санжаровського І., Полянського Ю. — К.: К. І. С., 2007. — 80 с.
8. Постанова КМУ від 31 грудня 2005 р. № 1312 “Про невідкладні заходи щодо запровадження зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти”.
9. Розпорядження КМУ від 13 грудня 2004 р. № 890-р “Про моніторинг і оцінку ефективності заходів, що забезпечують контроль стану епідемії ВІЛ-інфекції / СНІДу за національними показниками”.
10. Розпорядження КМУ від 31 грудня 2004 р. № 992-р “Концепція Державної програми проведення моніторингу навколишнього природного середовища”.
11. Розпорядження КМУ від 11 лютого 2004 р. № 75-р “Про утворення міжвідомчої робочої групи із забезпечення координації та контролю за ходом підготовки і реалізації проекту “Розвиток системи державної статистики для моніторингу соціально-економічних перетворень”.
12. World Competitiveness Yearbook // Web site of Institute for Management Development International (Lausanne, Switzerland): <http://www.imd.ch>.

Резюме

В статье исследованы теоретические аспекты организации муниципального мониторинга, реализация которого обеспечит необходимой информацией о состоянии развития того или иного города органы власти разных уровней, а также общественные и международные организации, что позволит осуществить соответ-

ствующие действия по обеспечению устойчивого социально-экономического развития.

Рецензент доктор эконом. наук, профессор Б. Я. Кузьяк

УДК 330.341.1

В. В. Бутенко

СУБЪЕКТНО-ОБЪЕКТНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В СФЕРЕ ТРАНСФЕРА ЭКОТЕХНОЛОГИЙ

Трансфер экотехнологий представляет собой не только процесс передачи экологизированных технологий, но и их освоение при активном участии всех участников трансфера. Это сложный процесс с множеством стадий и вовлеченных субъектов и объектов трансфера на каждой из стадий его осуществления. В настоящее время линейная модель инновационного развития, открытая в 1911 американским ученым Шумпетером и сводившаяся к процессу продвижения инноваций от изобретения к использованию конечного продукта, усложняется большим количеством обратных связей между субъектами трансфера и носит интерактивный характер. Исходя из экономико-экологической концепции развития системы трансфер технологий, трансфер технологий может быть представлен в виде модели, показанной на рис. 1.

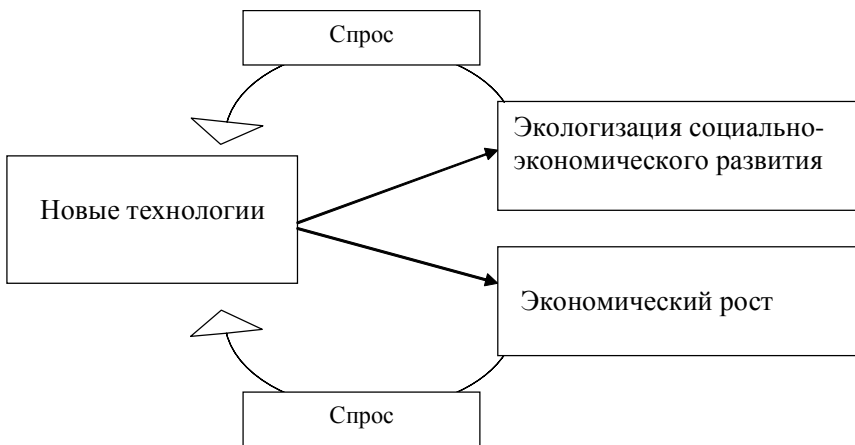

Рис. 1.1. Упрощенная экономико-экологическая модель трансфера технологий

Любые инновации (обновление производства), изобретение новых технологий и др., с одной стороны, являются фактором, стимулирующим экономический рост и экологизацию социально-экономического развития, а с другой — у реципиента в результате освоения новой технологии возникает спрос на новые изобретения. Это обуславливает достаточно сложный характер субъектно-объектных взаимосвязей.

В связи с этим представляется целесообразным дать оценку особенностям субъектно-объектных отношений, которые возникают в процессе трансфера технологий в Украине. В соответствии с законом Украины “О государственном регулировании деятельности в сфере трансфера технологий” от 14 сентября 2006 года [1] в качестве субъектов трансфера экологий определяются:

- центральные органы исполнительной власти в сфере образования и науки, другие центральные и местные органы исполнительной власти, органы местного самоуправления, которые принимают участие в закупке, передаче и использовании технологий;
- национальная академия наук Украины и отраслевые академии наук, учреждения науки, образования и здравоохранения, где создаются и используются технологии.
- научно-производственные объединения, предприятия, учреждения и организации независимо от форм собственности, где создаются и используются технологии;
- физические лица, участвующие в создании, трансфере технологий, предоставляющие информационные, финансовые и другие услуги на всех стадиях продвижения экологизированных технологий и их составных на рынок;
- юридические и физические лица, которые поставляют составные технологии, являющиеся частями основных технологий, предлагаемых к трансферу;
- юридические и физические лица, обеспечивающие техническую поддержку технологий;
- технологические брокеры, технологические аудиторы.

Обобщенная система субъектов трансфера технологий в Украине представлена на рис. 2.

Рис. 2. Система субъектов трансфера экотехнологий

В качестве объектов трансфера технологий можно считать следующие системы:

1. Объектами технологии определяются научные и научно-технические результаты, объекты права интеллектуальной собственности, в которых определяется перечень, срок, порядок и последовательность выполнения операций, процесса производства и/или реализации и сохранения продукции.
2. Информация в фиксированном виде, формализованная в виде статей, отчетов, чертежей, формул. В последнее время значительным прорывом в области трансфера технологий можно считать открытие новейших интеллектуальных поисковых систем в Интернете, которые обеспечивают поиск информации во всем массиве не только с помощью ключевых слов, но и обладающие способностью нечеткого поиска, когда задание формулируется в произвольной форме. Уже сегодня существует большое количество программных решений, реализующих эту функцию.

Важнейшим объектом трансфера становится также информация, связанная с человеческим фактором, межличностными контактами. Такие объекты частично или полностью относятся к области психологии, в частности поведенческой психологии. Объектами трансфера технологий могут выступать личные умения, навыки, опыт, мастерство, искусство.

3. Предоставление различного вида услуг: консультационных, финансовых, информационно-компьютерные и телекоммуникационные по поддержке инновационного бизнеса, технических и других на различных стадиях продвижения технологии от одного субъекта трансфера к другому. Сюда также включаются офисные и рекламно-издательские услуги, менеджмент и маркетинг наукоемкой продукции, организационные и сервисные услуги при проведении конференций, семинаров и деловых встреч.
4. Объекты промышленной собственности, связанные с производством новых технологий, с обеспечением технологической модернизации производственных процессов и др.
5. Человеческий фактор, связанный с обеспечением развития научно-технического процесса, созданием и передачей новых технологий

Рис. 3. Объекты трансфера экотехнологий

Субъектно-объектные отношения в системе маркетинга трансфера экотехнологий.

Вышеизложенный анализ дает основания сделать вывод о том, что трансфер экотехнологий — это система субъектно-объектных отношений. Однако, несмотря на многообразие и различную функциональную значимость, в самом общем виде в трансфере технологий всегда будут иметь место два наиболее важных

субъекта: источник технологии, то есть ее автор или владелец и реципиент, то есть приемник технологии (рис. 4).

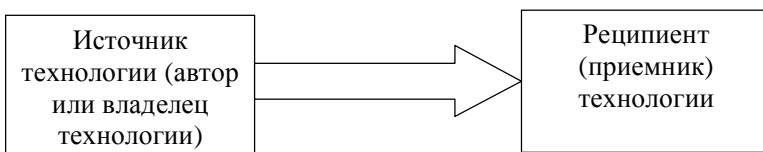

Рис. 4. Базовые субъекты в системе развития трансфера экотехнологий

По нашему мнению, следует учитывать маркетинговый аспект развития системы трансфера экотехнологий с учетом особенностей его субъектно-объектных отношений. Технологический маркетинг представляет собой процесс, в результате которого получается интегральная оценка потенциала инновации как объекта трансфера технологий. Существует, по меньшей мере, две причины, формирующие необходимость организации технологического маркетинга. Во-первых, это неспособность источника технологии, как правило, автора изобретения, объективно оценивать ни потенциал своего изобретения с точки зрения инновационной привлекательности и возможности коммерциализации, ни возможность внедрения данной инновации в производство. С другой стороны внешний технологический аудит позволяет выявить те инновации, которые возникают как побочный продукт в результате разработке основной технологии, то есть это процесс выявления всех инновационных технологий.

Технологический маркетинг напрямую зависит от его цели и отрасли, в которой он проводится, а также условий внешней социально-экономической среды. Однако в общем объектами технологического маркетинга выступают различные технологии, которые оцениваются по различным критериям: себестоимость коммерческой разработки, возможность получения семейства продуктов, наличие рынков сбыта, сравнительная характеристика конкурентных преимуществ, стадия жизненного цикла технологии, степень подготовленности технологии к трансферу, наличие специалистов, способных содействовать разработке и передаче технологии, сроки коммерциализации.

В качестве субъектов технологического маркетинга выделяют внешнего интервьюера, интервьюемого, которые должен рабо-

тать в едином слаженном механизме с интервьюером, а также независимого эксперта-маркетолога в случае недостаточной компетенции интервьюера по тем или иным вопросам. Схема субъектно-объектных отношений технологического маркетинга как первого этапа трансфера технологий можно представить в виде схемы, показанной на рис. 5.

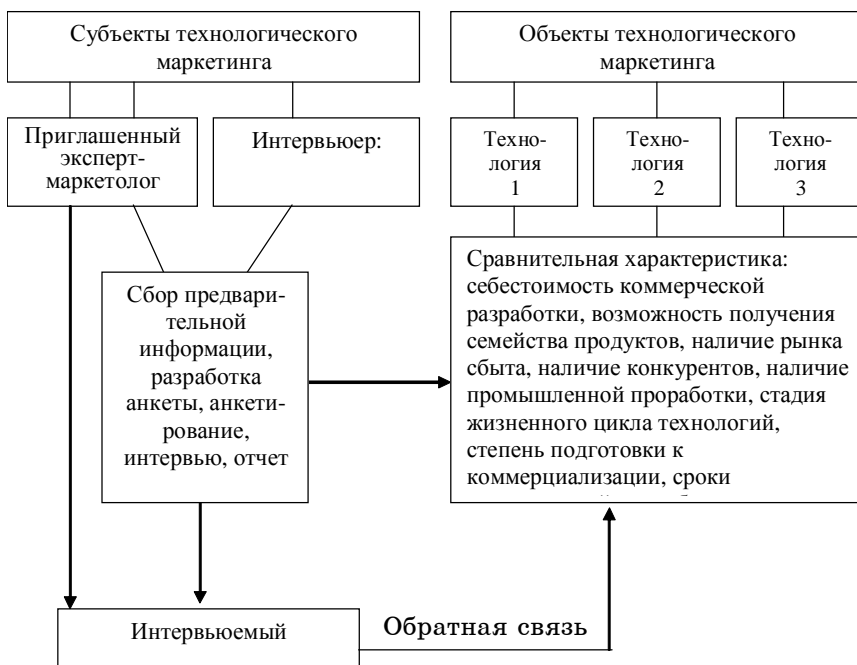

Рис. 5. Субъектно-объектные отношения в технологическом маркетинге

Принимая во внимание виды трансфера технологий, субъектно-объектные отношения в ходе трансфера технологий можно анализировать по вертикальному и горизонтальному принципам. Вертикальные измерения трансфера технологии — это продвижение технологии от одной организации к другой или одного государства к другому. При вертикальном трансфере технологий субъекты трансфера меняются при переходе на каждую стадию трансфера. Каждая последующая стадия реализуется другими организациями.

Горизонтальное измерение трансфера технологий — это продвижение технологий в рамках одного крупного консорциума от одной компании к другой или передача филиалу, расположенному на расстоянии от материнской компании. Межорганизационный трансфер можно условно разделить на три типа субъектных отношений, связанных с привлечением субъектов:

- из научных или исследовательских академических организаций в отраслевые или ведомственные лаборатории для доработки;
- из исследовательских организаций в действующие промышленные фирмы для финишного освоения технологии в промышленном масштабе;
- передача технологии специально организованным компаниям.

Кроме того, как уже упоминалось, межорганизационный трансфер технологий не является исчерпывающим видом вертикального трансфера. Существует еще трансфер, где субъектами выступают государства.

В процессе создания новой технологии происходит не менее трех полных замен состава исполнителей на стадии перехода от фундаментальной науки к прикладной науке, затем к опытно-производству, отладке технологии и внедрению в промышленное производство. Смена субъектов может происходить и на протяжении одного жизненного цикла технологии, когда к группе разработчиков подключаются функционально новые участники.

Рассмотрим вариант классификации субъектов трансфера технологии критериально-видового характера. В данном случае предполагается, что каждый из участников может различаться по типу собственности (государственная организация — частная компания — смешанная компания — общественная организация — частное лицо), по роду деятельности (учебная — научная — производственная — сфера услуг), по размеру (отдельное лицо — малое предприятие — крупная компания — консорциум — государство), по масштабу активности (монотематическая — отраслевая — диверсифицированная на несколько отраслей), по целевой установке (действующая организация, специально созданная для внедрения технологий).

Данный вариант классификации трансфера технологии в обобщенном виде представлен в табл. 1.

Таблица 1

**Классификация субъектов трансфера технологий по
критериально-видовым признакам**

Критерии классификации	Виды субъектов трансфера технологий
По отношению к передаваемой технологии	— источник технологии, — реципиент
По типу собственности	— государственная организация, — частная компания, — смешанная компания, — общественная организация, — частное лицо
По роду деятельности	— учебная организация- научная организация, — производственная организация, — сфера услуг
По размеру	— отдельное частное лицо, — малое предприятие, — крупная компания, — консорциум, — государство
По масштабу активности	— монотематическая, — отраслевая, — диверсифицированная на несколько отраслей
По целевой установке	Действующая организация, Специально созданная для принятия и внедрения технологии (технопарк, научный парк, научно-технологический парк, технополис)

Хотелось бы отдельно отметить такие субъекты трансфера технологий, как технопарки. В ходе трансфера технологий, бывают ситуации, когда возникает необходимость создания нового предприятия, целевой установкой которого является развитие следующие ступени трансфера технологии. Такой субъект должен обладать, прежде всего, материально-техническими возможностями, высоким организационным обеспечением и наличием высококвалифицированных специалистов.

Такие образования носят название технопарк, научный парк, научно-технологический парк, технополис. Научные парки обслуживают трансфер технологии на этапе между переходом от фундаментальной науки к прикладной науке, научно-технологические парки обслуживают трансфер технологии на этапе прикладная наука — опытное производство, технопарки — на этапе опытное производство — промышленность.

В действительности нет четкого соответствия в названии парка и сферы его деятельности, поэтому в литературе они все

Рис. 6. Цели и задачи технопарков как субъектов трансфера технологий

часто называются технопарками. Однако технопарки являются более или менее специализированными по отраслям.

Как правило, научно-производственная специализация технопарков включает: компьютерные технологии, программные продукты широкого назначения; лазерные, оптоволоконные технологии и техника для биомедицины; электроника и научное приборостроение; оптика, спектроскопия, лазерная и волоконная техника; биотехнологические продукты для практического здравоохранения, биомедицинских исследований, биотехнологии и экологии; системы очистки воды.

Научный парк, согласно европейской концепции, — это владеющая собственностью организация, которая: имеет официальные и рабочие контакты с университетами, другими высшими учебными заведениями или ведущим научно-исследовательским центром, создана для поощрения и содействия развитию наукоемких фирм и других организаций, обычно размещаемых на конкретной территории, выполняет функцию управления, в которую входит активное участие в передаче фирмам, расположенным на территории научного парка, технологий и знаний в области бизнеса.

Научный парк возникает в обществе, достигшем определенного уровня развития, а именно, когда оно переходит на инновационную модель развития. В этом случае фактор времени при освоении очередной инновации становится определяющим и является одним из основных факторов конкурентоспособности предприятия.

Первый научный парк был создан при Стенфордском университете в конце 40-х годов. Сейчас этот научный парк занимает 280 га и объединяет молодые фирмы, ориентированные на высокие технологии. В 80-е годы в США число научных парков и технопарков быстро росло и к 1997 году достигло 150. Американские технопарки, как правило, создаются при университетах.

В Европе научные парки появились в начале 70-х годов. Первыми были: Научный парк в Эдинбурге, НП Тринити-колледжа в Кембридже, Левен-ла-Нев в Бельгии, София-Антиполис в Ницце, ЗИРСТ в Гренобле. К 1992 году в странах ЕС было уже более 250 научных парков. Сейчас в мире более 600 технопарков, в т. ч. в США более 150, в Европе — 260, в Китае — 130, в России — 60.

Европейская модель научного парка, как правило, строится на базе единого здания для десятков фирм. Сам парк является самостоятельным предприятием, имеющим не менее трех учредителей: университет или ведущий НИИ (научная поддержка), региональная администрация (земля, инфраструктура), агентство по развитию территории или организация, предоставляющая гранты и выделяющая здания.

Для такого парка важны, прежде всего, его место положения — близость к НИИ, близость к аэропорту, наличие средств телекоммуникации, наличие недвижимости в распоряжении научного парка, возможность частичной производственной деятельности на его территории, финансовая обеспеченность, взаимодействие с вузом. Научный парк (технопарк) должен представлять

разветвленную структуру со многими хорошо налаженными и скоординированными связями.

Следует заметить, что обычное время пребывания фирмы в технопарке составляет 4-5, при том что прибыль в фирме появляется лишь в последние год-полтора из этих пяти лет, а первые годы ей нужно внешнее финансирование. Прямое финансирование из фондов технопарка возможно взамен за долю в акционерном капитале фирмы, которую впоследствии (когда вставшая на ноги фирма покинет технопарк) парк либо продает, либо продолжает использовать дивиденды для поддержки собственной уставной деятельности. Однако из-за высокой степени риска как внешний инвестор, так и технопарк идут на финансирование инновационных фирм только при ожидаемой доходности вложения не ниже 40-50 % годовых, т. е. 500-1000 % за 5 лет — срок, обычный для данного вида бизнеса.

Несмотря на то, что главное предназначение научного парка (технопарка) — это содействие формированию тесного взаимодействия между другими субъектами трансфера технологий: вузами, научными центрами, промышленностью, смягчение “разрывов” на пути трансфера технологий, обеспечение непрерывности цепи науки — товар. Научный парк с его клиентами может выступать и в качестве механизма реализации региональной политики, нацеленной на перестройку всей региональной промышленности на базе новых технологий.

При использовании в условиях Украины западного опыта создания и функционирования инновационной инфраструктуры необходимо учитывать, что ни сейчас, ни в ближайшем будущем не приходится рассчитывать на бюджетное финансирование технопарков, инкубаторов и других инновационных структур. Практически единственно возможной государственной формой поддержки является специальный режим инновационной деятельности, предусмотренный Законом о технопарках и Законом об инновационной деятельности. Однако и они обеспечивают компенсацию не более 10-12 % затрат предприятий на выполнение инновационных проектов.

За последние годы в Украине в основном разработана нормативно-правовая база, обеспечивающая экономическую заинтересованность в инновационной деятельности, создано 8 технопарков. Особенность украинских технопарков заключается в том, что

налоговые преференции установлены законом не для технопарка в целом, а для конкретных инновационных проектов, проходящих государственную экспертизу и утвержденных в установленном порядке.

Результаты работы украинских технопарков, и в первую очередь Технопарка “Институт электросварки (ИЭС) им. Е. О. Патона” (г. Киев) и Технопарка “Институт монокристаллов” (г. Харьков) показывают, что они уже сейчас являются действенным звеном, реально объединяющим науку с производством.

За 3 года участниками Технопарка ИЭС им. Е. О. Патона по утвержденным инновационным проектам выпущено продукции на сумму 1,256 млрд. грн., в т. ч. на экспорт 178,5 млн. грн.

Институт электросварки им. Е. О. Патона получил широкую известность в мире. Здесь была разработана новейшая дуплекс-технология выплавки сварочных флюсов, которые применяются в мосто- и судостроении, трубной промышленности, в том числе в северных широтах. Эта ресурсосберегающая и экологизированная технология позволила на 50 % уменьшить затраты дефицитных дорогостоящих импортных компонентов шихты, которые заменены шлак-отходами металлургических и трубосварочных заводов Украины.

Являясь своего рода катализатором, способствующим развитию наукоемкого сектора промышленности, деятельность технопарков в Украине повышает привлекательность национального производства для инвесторов, способствует продвижению конкурентоспособной отечественной наукоемкой продукции на мировой рынок, снижает импортную зависимость экономики Украины.

Отдельно хотелось бы рассмотреть такой субъект трансфера технологий, как малое предприятие. Зарубежный опыт показывает, что малые предприятия более динамичны, быстрее перестраиваются и соответственно включаются в трансфер технологий. Примером может служить Япония, где в 1995 году было 6,5 миллионов малых и средних предприятий (99 % от общего их количества, которые обеспечивали до

80 % рабочей силы страны и произвели более половины национального ВВП, свидетельствует о значительной роли инновационного малого предпринимательства. Японское правительство раньше других поняло локомотивную роль малых предприятий, т. к. именно они обеспечили быстрое восстановление эко-

номики после Второй мировой войны. В настоящее время в Японии ежегодно создается 300-350 и исчезает 200-250 малых предприятий, т. е. процесс по-прежнему динамичен. Показателен и опыт США, также развивающего инновационное малое предпринимательство. При этом формы поддержки самые разные: правительственная поддержка: (займы по линии Агентства по поддержке и развитию малого предпринимательства — государственные инвестиции, разделение затрат с малыми предприятиями; неправительственная поддержка — венчурные фонды, “ангелы” (частные инвесторы)).

В США в 1980 году был принят федеральный закон Стивенсона-Видлера о технологических инновациях, объявивший государственную программу SRIR поддержки малого инновационного предпринимательства (МИП), В соответствии с этим законом из бюджетных ассигнований на науку отчисления на поддержку МИП составляли 0,5 %, то к 1982 году отчисления удвоились, а к 1996 году достигли 2,5 %.

В 1986 году в США был принят новый закон, дополняющий закон Стивенсона-Видлера и регламентирующий конкретно трансфер технологий из университетов и национальных лабораторий в малый бизнес. В соответствии с этим законом, например, малое предприятие может заказать разработку новой технологии университету, а необходимые затраты в значительной доле будут финансироваться из госбюджета.

Малые предприятия более чувствительны к инновациям и благодаря своему динамизму в значительной мере обеспечивают быстрое техническое перевооружение и реструктуризацию производства на современной научно-технической основе. Часто малые предприятия создаются именно для реализации новой научной идеи или трансфера технологической разработки. Несмотря на ограниченность собственных ресурсов, малые предприятия способны получать инвестиции именно для создания инновационной продукции на заказ крупных компаний и корпораций, выступая их партнерами или субподрядчиками.

Зарубежный опыт является перспективной рыночной нишей для малых и средних предприятий. В свою очередь, интеллектуальная собственность является действенным механизмом утверждения и укрепления их позиций на этом рынке. Что касается Украины, то следует констатировать тот факт, что современ-

ная практика хозяйствования отечественных малых структур свидетельствует о том, что они до сих пор не стали мощным сегментом отечественной экономики. Доля малого бизнеса в ВВП Украины составляет 11 %, а численность малых предприятий в расчете на 10 тыс. чел. — 53.

В Украине долгое время проводилась политика, которая фактически сдерживала участие малых предприятий в трансфере экологизированных технологий. Крайне ограниченные финансовые возможности, несовершенная законодательная база по государственной поддержке малого предпринимательства, неоднозначное отношение к предпринимателям со стороны местных органов власти и неблагоприятная регуляторная среда негативно влияли на качество экономического роста предпринимателей и приводили к региональной диспропорции в его развитии, вследствие чего более половины малых предприятий сосредоточены в 7-ми регионах Украины.

Фактически в Украине сложилась устойчивая ситуация, отрицательно влияющая на развитие инновационного малого бизнеса. Хотя, специалисты считают, что в Украине растет понимание того, что малое инновационное предпринимательство способно оказать положительное влияние на развитие региональной экономики.

На основании оценки роли малых предприятий в развитии трансфера технологий в Украине можно сделать следующие выводы:

1. В последние 6-7 лет наметилась тенденция увеличения количества малых предприятий в сфере трансфера технологий. Всего темпы прироста малых предприятий увеличились с 7,2 % в 2001 году до 8,6 % в 2002 и 7,5 % за 2003 год;
2. Крайне важно на государственном уровне принять необходимые меры по прекращению разрушительного воздействия негативных тенденций, приобретающих стабильный характер в экономике малого бизнеса. Это можно осуществить только требование времени, но и накопленный опыт государственных лидеров мировой экономики.
3. Разработка и обоснование государственных программ развития трансфера технологий в Украине должны опираться на фундаментальные знания экономической науки по следующим направлениям: политико-экономический анализ проблемы; ее сегментирование в макроэкономическом процессе на-

циональной экономики; практические микроэкономические механизмы решения проблемы.

Литература

1. Николаев Ю. О. Экоинновационное развитие и макроэкономическая стабильность (методологический аспект): Моногр. — Одесса: Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2005 — 340 с.
2. Конституция Украины принятая на пятой сессии Верховной Рады Украины 28 июня 1996 года. — Одесса: Черноморье, 1996. — 48 с.
3. Національна Концепція впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва в Україні. — Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2005. — 24 с.
4. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 41.
5. Про зону надзвичайної екологічної ситуації: Закон України від 13.07.2000 р. № 1980-ІІІ // Офіційний вісник України. — 2000. — № 32.
6. Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру: Закон України від 08.06.2000 р. № 1809-ІІІ // Офіційний вісник України. — 2000. — № 28.
7. Об экологической экспертизе: Закон Украины от 9.02.95 г. № 45/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 8.
8. Реймерс Н. Ф. Природопользование: Словарь-справочник. — М.: Мысль, 1990. — 637 с.
9. Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем. — М.: Мысль, 1978. — 272 с.
10. Макаров С. В., Иванова Т. А. и др. Оценка эффективности деятельности предприятий в области экологического управления и менеджмента // Экология и промышленность России. — М., 2003. — № 2. — С, 44-48.
11. Reamer A., Icerman L., Yotie J. Tecnology Transfer and Commercialization: Their Role in Economic Development. — Economic Development Administration, U. S. Departament of Commerce Report. — August, 2003.

12. Wang M., Pfleeger S., Adamson, Bloom G., Butz W., Fossum D., Gross M., Kofner A., Rippen H. Technology Transfer of Federally Funded R&D: Perspectives from Forum. — RAND Corporation, CF-187-OSTR, 2003.
13. Wanger C., Brahmamaculam I., Peterson D. J., Staneli L., Wong A. U. S. Government Funding for Science and Technology Cooperation with Russia. — RAND Corporation, MR-1504-OSTR, 2002.
14. Волошин Д. В. Трансфер новых технологий как объект экономических исследований // Экономика: проблемы теории та практики. — Дніпропетровськ, 2006.
15. Karlsson M. Commercialization of Research Results in the united States Resort. A 2004: 007, 2004.

Резюме

Автор розглядає суб'єктно-об'єктні відношення в сфері трансфера екотехнологій.

Рецензент доктор економ. наук, професор В. М. Степанов

УДК 331.5 “7124”

О. Ю. Галюкова, А. В. Ніконов, Л. М. Титаренко

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МОЛОДІЖНОГО РИНКУ ПРАЦІ

У будь-якій цивілізованій країні освіта є однією з головних функцій держави. Саме тому Україна визнає освіту пріоритетною сферою соціально-економічного, інтелектуального, духовного і культурного розвитку. Людина з вищою освітою є більш конкурентоспроможною на ринку праці. Студентство сьогодні володіє необхідним потенціалом, реалізація якого найближчим часом може істотно поліпшити економічне, соціальне становище суспільства і відродити національно-духовні надбання українського народу. Потрібно відмітити, що раніше після закінчення вищого навчального закладу випускник обов'язково був направлений на роботу. Тобто держава гарантувала кожному випускнику перше робоче місце.

Розробку проблеми розвитку ринку праці в Україні здійснюють вітчизняні вчені-економісти, зокрема, Д. Богиня, М. Долішній, С. Злупко, В. Онікієнко, В. Приймак, Л. Шевченко, О. Чернявська та ін. Однак українські вчені недостатню увагу приділя-

ють розвитку молодіжного ринку праці, як відтворюючої складової ринку праці і як інституційного чинника реалізації людського інтелектуального капіталу.

Метою даного дослідження є сукупність факторів, які впливають на суспільне середовище, в якому знаходиться працездатна студентська молодь та вплив вищого навчального закладу та державних органів влади на розвиток молодіжного ринку праці.

Зазначимо, що у цілому студентська молодь — це економічно активне населення віком 15-24 років, яке протягом певного періоду забезпечує пропозицію робочої сили для виробництва товарів та послуг.

Згідно законодавства України кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі та сприятливі умови праці та на захист від безробіття; кожна людина, без будь-якої дискримінації, має право на рівну оплату за рівну працю; кожна людина має право створювати професійні спілки і входити до професійних спілок для захисту своїх інтересів. А також випускники вищих закладів освіти, які здобули освіту за кошти державного або місцевого бюджетів, направляються на роботу і зобов'язані відпрацювати за направленням 3 роки і в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [1].

Разом з цим у законі України “Про вищу освіту” відмічається, що на час виробничого навчання, практики учням і студентам забезпечуються робочі місця, безпечні та нешкідливі умови праці. Порядок оплати виконаної роботи під час виробничого навчання і практики визнається Кабінетом Міністрів України. Але зараз це більше декларується ніж виконується. Пошук студентами місця проходження виробничої практики є актуальною проблемою, тому що вищі навчальні заклади (ВНЗ) не завжди мають можливість повного забезпечення базами виробничої практики студентів. У цілому такі практики для студентів не оплачуються. Це також є проблема сьогодення.

На Всеукраїнському студентському форумі, який проходив у Харкові, відмічалось, що в окремих вищих навчальних закладах порушуються права студентів — при навчанні, поселенні у гуртожитки, прийнятті на роботу. Тому потрібно розвивати студентське самоврядування в ВНЗ та підвищувати ознайомлення студентів з їхніми правами та обов'язками. В цьому аспекті заслуговує на увагу ідея, стосовно впровадження в навчальний план

студентів спеціального курсу, присвяченого вивченню законодавчої бази з питань забезпечення прав та гарантій студентів Це елемент нормативно-правової бази, який може регулювати життєдіяльність студентської молоді та її працевлаштування [2].

Одним із негативних факторів, що впливає на працевлаштування студентів ВНЗ є безробіття. Дослідження його динаміки потребує проведення аналізу статистичного матеріалу [3].

Таблиця 1

Динаміка безробіття в Україні за період з 2000 року по I квартал 2007 року

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006		I квартал 2007
У віці 50 – 70 років	2655,8	2455,0	2140,7	2008,0	1906,7	1600,8	1744,5	1515,0	1633,8
У працездатному віці	2630,0	2440,3	2128,6	1994,0	1888,2	1595,2	1743,6	1513,7	1632,7

Аналіз статистичних даних таблиці 1 показує, що в I кварталі 2007 року кількість безробітних у віці 15-70 років за визначенням МОП (зареєстровані та ті, які шукають роботу самостійно) у порівнянні з співпадаючим періодом минулого року скоротилося на 110,7 тис. і склало 1,6 млн. чол. При цьому вказаний рівень безробіття серед населення у віці 15-70 років скоротилося з 7,9 % до 7,4 %, а серед осіб працездатного віку з 8,5 % до 8,0 %. Ми бачимо, що рівень безробіття поступово зменшується, але все ще знаходиться на досить високому рівні.

Процес розвитку ринку робочої сили потребує постійного дослідження попиту і пропозиції цього ринку.

Наведені статистичні дані в таблиці 2 засвідчують, що кількість незайнятих громадян, які перебували на обліку в державній службі зайнятості знижується з 823,2 тис. осіб у січні 2007 року до 615,4 тис. осіб у серпні 2007 року, а потреба підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць та вакантних посад збільшується з 177,7 тис. осіб у січні 2007 року до 218,1 тис. осіб у серпні 2007 року. Навантаження на одне вільне робоче місце (вакантну посаду) знизилася з 5 осіб у січні 2007 року до 3 осіб у серпні 2007 року. Просліджується позитивна динаміка, але незважаючи на це навантаження на 1 вільне робоче місце залишається

Таблиця 2

Попит та пропозиція робочої сили у 2007 році

	Кількість незайнятих громадян, які перебували на обліку в державній службі зайнятості, тис. осіб	Потреба підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць та вакантних посад, тис. осіб	Навантаження на одне вільне робоче місце (вакантну посаду), осіб
Січень	823,2	177,7	5
Лютий	838,2	174,4	5
Березень	803,1	194,6	4
Квітень	757,4	200,7	4
Травень	707,7	212,4	3
Червень	656,2	214,8	3
Липень	631,5	211,1	3
Серпень	615,4	218,1	3

досить високим. Це також негативно впливає на можливість працевлаштування студентської молоді та випускників ВНЗ.

Як впливає з наведеної таблиці 3, кількість безробітних випускників з 1999 року по 2006 рік знизилась з 65,5 тис. осіб до 21,0 тис. осіб відповідно. Тенденція до зниження продовжувалася також на протязі 2007-2008 р. до початку фінансової кризи 2008 року [3].

Таблиця 3

Кількість зареєстрованих безробітних за причинами незайнятості у 1999-2006 рр.

Роки	Всього чоловік	Випускники ВНЗ
1999	1174,5	65,5
2000	1155,2	56,4
2001	1008,1	44,6
2002	1034,2	38,6
2003	988,9	36,7
2004	981,8	34,8
2005	881,5	28,7
2006	759,5	21,0

Інформацію стосовно кількості зареєстрованих безробітних випускників вищих навчальних закладів за причинами незайнятості в 2007 році можна прослідити за даними таблиці 4.

Зробивши аналіз статистичних даних таблиці 4, правомірно зазначити, що в абсолютних числах кількість безробітних випускників ВНЗ становить близько 17,1 тис. осіб, а це приблизно кількість випускників 17 вищих навчальних закладів такого

Таблиця 4

Кількість зареєстрованих безробітних на кінець звітного періоду

Кількість зареєстрованих безробітних на кінець звітного періоду						
	січень – березень 2007 рік			січень – червень 2007 рік		
	тис. осіб	у %		тис. осіб	У %	
		до відповідного періоду 2006 року	до підсумку		до відповідного періоду 2006 року	до підсумку
Всього	781,6	85,5	100,0	640,0	85,4	100,0
випускники навчальних закладів	17,1	72,2	2,2	10,0	71,5	1,6

рівня як національний університети. Це свідчить про те, що державні організації влади при визначенні переліку спеціальностей, за якими готують спеціалістів, повинні враховувати попит на спеціалістів з боку ринку праці.

Водночас простежується тенденція зростання потреби у працівниках за видами економічної діяльності: з 2002 року по 2006 рік з 123,9 тис. осіб до 170,5 тис. осіб. Але це незначне зростання в потребі економістів порівняно з тим, скільки спеціалістів з цієї галузі випускають кожний рік ВНЗ. Тому більша частина фахівців з економічної діяльності не працюють в своїй галузі.

Проаналізувавши статистичні дані таблиці 5, доцільно зробити висновок, що найбільша потреба у працівниках спостерігається в промисловості, в тому числі у переробній промисловості. А саме 68,4 тис. осіб у промисловості та 54,5 тис. осіб у переробній промисловості. Дані цієї таблиці свідчать про пріоритетні напрямки для підготовки фахівців з вищою освітою, яких фахівців потрібно готувати найбільше у вищих навчальних закладах. А саме: працівників переробної промисловості, працівників торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку. Інші фахівці не будуть менше користуватися попитом на ринку праці.

Простежується зростання рівня зайнятості студентської молоді за 2005 рік і 2006 рік, а також підвищується економічна активність молоді у віці 15-24 роки. Це говорить про фінансовий стан студентів, про нестачу коштів на проживання, харчування.

Серед зайнятого населення віком 15-70 років, кожен четвертий працював у сільському господарстві, мисливстві та лісо-

Таблиця 5

Потреба підприємств у працівниках за видами економічної діяльності

	Січень-березень 2007 р.		Січень-червень 2007 р.	
	тис. осіб	у % до відповідного періоду 2006 р.	тис. осіб	у % до відповідного періоду 2006 р.
Потреба у працівниках всього	194,6	87,8	214,8	85,6
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	21,4	94,6	19,0	72,3
Промисловість	58,1	81,4	68,4	85,3
добувна промисловість	7,7	68,7	7,5	69,8
переробна промисловість	44,5	81,0	54,5	85,5
виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	5,9	112,0	6,4	112,8
Будівництво	16,5	87,0	18,4	77,1
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	25,3	87,6	29,9	77,5
Діяльність готелів та ресторанів	2,8	99,4	3,7	89,2
Діяльність транспорту та зв'язку	13,0	91,7	14,5	98,7
Фінансова діяльність	3,5	84,9	3,9	97,1
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	15,4	90,4	17,2	98,5
Державне управління	17,0	94,7	17,8	107,0
Освіта	4,3	96,5	4,3	97,9
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	11,1	96,8	12,0	99,0
Інші види економічної діяльності	6,2	81,0	5,7	66,7

вому господарстві; кожен п'ятий — у промисловості; кожен сьомий — у торгівлі, ремонті автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку [4].

Найбільш інтенсивне збільшення зайнятості у 2006 р. спостерігалось у фінансовій діяльності, будівництві, торгівлі, освіті, а також у сфері надання комунальних та індивідуальних послуг і операціях з нерухомістю. Водночас зменшення обсягів зайня-

Таблиця 6

Рівень зайнятості населення у віці 15-24 роки у 2005 році та 2006 році

	всього населення, %	У віці 15-24 рр., %
2005 рік		
Все населення	57,7	34,2
жінки	53,1	30,4
чоловіки	62,8	37,9
міське населення	56,5	31,8
сільське населення	60,5	40,4
2006 рік		
Все населення	57,9	35,1
жінки	53,0	30,6
чоловіки	63,5	39,4
міське населення	56,8	32,5
сільське населення	60,5	41,5

тості було зафіксоване у сільському господарстві, переробній промисловості, охороні здоров'я та у сфері діяльності готелів та ресторанів [6].

Зростання обсягів зайнятості відбувалося за рахунок збільшення кількості працюючих у секторі самостійної зайнятості на фоні скорочення найманих працівників. Кожен тринадцятий найманий працівник працював на умовах усної домовленості з роботодавцем. Розвиток самостійної зайнятості відбувався в основному за рахунок активізації трудових відносин у неформальному секторі економіки України. Тобто ми бачимо, що населення, в тому числі й студентська молодь шукає роботу самостійно.

Найактуальнішою проблемою сьогодення є стимулювання робочої сили. Мінімальна заробітна плата зросла з 2000 року по 2008 рік відповідно з 118 грн. до 625 грн. Прожитковий мінімум також зріс з 287,63 грн. до 701,00 грн. Але водночас із зростанням заробітної плати підвищуються ціни на комунальні послуги, продукти харчування, освіту і т. д. Тому динаміка рівня життя не мала позитивної тенденції, порівняно з країнами Євросоюзу [3].

Існує також проблема визначення суб'єктів, які займають працевлаштуванням студентів у вищих навчальних закладах. На сучасному етапі у вищих навчальних закладах цим займається відділ маркетингу та спеціальні сектори, студентські самоврядування та профспілкові комітети студентів, молодіжні центри праці. Але в цьому аспекті доречно було б посилити інформаційні

роботи молодіжного центру зайнятості та підвищити рівень співпраці з громадськими студентськими організаціями вищих навчальних закладів. Тому що отримання першого робочого місця після закінчення вищого навчального закладу має суттєве значення. В умовах ринкової економіки рівень добробуту постає визначальним чинником у забезпеченні переважної частини матеріальних і духовних потреб молоді. Обмеженість спроможності держави безпосередньо розв'язувати значну частину проблем означає перекладання їх тягаря на самих молодих людей.

В Україні близько 11 млн. юнаків і дівчат, із них понад 1,5 млн. — студенти вузів I-IV рівнів акредитації. Певна частина їх не має можливості отримувати безкоштовну освіту, підвищувати кваліфікацію або перекваліфіковуватися. Через високий рівень безробіття виникають труднощі з отриманням першого робочого місця. Надзвичайно складною є проблема забезпечення молоді житлом: державні кошти на житло майже не виділяються, а молодь через низькі особисті доходи здебільшого не має змоги його придбати. Тому потребує питання вирішення проблеми фінансування молодіжного житлового будівництва.

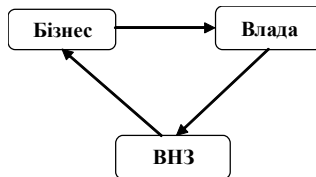
Стає актуальним питання розвитку діяльності молодіжних центрів праці, як спеціалізованих державних установ, які створюються з метою вирішення питань працевлаштування молоді, забезпечення її зайнятості у вільний від навчання час, сприяння розвитку молодіжних ініціатив у трудовій сфері, перенавчання та підвищення кваліфікації молоді.

В законодавстві України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” відмічається, що держава гарантує працездатній молоді рівне з іншими громадянами право на працю. Держава забезпечує працездатній молоді надання першого робочого місця на строк не менше двох років після закінчення або припинення навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах.

Але цей закон не завжди виконується. Після закінчення ВНЗ молода людина починає шукати собі роботу без допомоги ВНЗ, в якому вона навчалася. Тому необхідно удосконалювати механізм зацікавленості працедавців у пошуку випускників вищих навчальних закладів. Наприклад, законодавчо зафіксувати пільгове оподаткування підприємств, які надають перше робоче місце випускнику ВНЗ.

Законодавством України передбачено, що у разі відмови в прийомі на роботу молодих громадян у межах встановленої квоти, з підприємств, установ та організацій стягується штраф у 50-тикратному розмірі неоподаткованого мінімуму доходів громадян за кожну таку відмову. Але в реальному житті існують випадки порушення цих правових норм, що не забезпечує рівність прав при працевлаштуванні випускника вищого навчального закладу в державну установу, підприємство, організацію.

Вирішенню цієї проблеми може сприяти впровадження самостійних рейтингів, прозорих конкурсів при працевлаштуванні молодих спеціалістів, налагодження взаємозв'язку влада — бізнес — ВНЗ за схемою:

При цьому суб'єкти бізнесу визначають, які фахівці їм потрібні і в якій кількості та надають цю інформацію владі. Влада, в свою чергу, повідомляє керівництво вищих навчальних закладів про те, які спеціалісти потрібні на ринку праці. Керівництво приймає до відома, що найкраще збільшити кількість спеціалістів тієї галузі, яка буде формувати попит на ринку праці. Після закінчення навчання ці спеціалісти будуть працевлаштовані. Керівництво вищих навчальних закладів подає відомості бізнесу про наявність спеціалістів, які йому потрібні.

Висновки. Для розвитку молодіжного ринку праці доцільно:

- посилити інформаційну роботу молодіжного центру зайнятості та підвищити рівень співпраці з громадськими студентськими організаціями ВНЗ (студентськими самоврядуваннями, профспілковими комітетами студентів);
- законодавчо зафіксувати механізм пільгового оподаткування підприємств, які надають перше робоче місце випускнику ВНЗ;
- удосконалити співпрацю між роботодавцем та ВНЗ, збільшити залучення працевлаштувачів на прилюдні захисти дипломних робіт;
- підвищити контроль за підприємствами, які беруть випускників ВНЗ і не виплачують заробітну плату за випробуваль-

ний термін (при необхідності внесення змін у трудове законодавство), хоча б мінімальної заробітної плати;

- забезпечити рівність прав при працевлаштуванні випускників ВНЗ у державні установи, підприємства, організації. Впровадити в навчальний план студентів спеціальний курс, який буде присвячений вивченню законодавчої бази з питань забезпечення прав та гарантій студентів;
- розробити реальний механізм надання індивідуального графіку навчання для студентів, які працюють;
- створити в Україні іпотечно-фінансову установу, метою якої буде не отримання прибутку, а фінансування молодіжного житлового будівництва.
- посилити контроль за наданням агентствами з працевлаштування достовірної інформації по вакансіям для студентів.

Література

1. Закон України “Про вищу освіту”
2. Права та гарантії студента: Збірник нормативно-правових документів / Укл. Г. Ф. Труханов, С. М. Романюк, А. І. Клименко, О. С. Цибін. — К.: Четверта хвиля, 2005. — 380 с.
3. <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. www.ednu.kiev.ua.
5. www.dtkk.com.ua.
6. Статистичний щорічник України за 2007 рік / Державний комітет статистики України; за редакцією О. Г. Осауленка. — К.: Консультант. — 2008.

Резюме

В статье рассмотрено и проанализировано современное состояние трудоустройства студенческой молодежи и выпускников высших учебных заведений, проведен анализ актуальных на сегодняшний день профессий. Выдвинуты предложения, способствующие стабилизации и уравниванию молодежного рынка труда.

Рецензент доктор економ. наук, професор В. Я. Кузник

ДОЦІЛЬНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО ПІДХОДУ ДО МАРКЕТИНГОВОГО ОБ'ЄКТУ НА ПРИКЛАДІ ПРОМИСЛОВИХ ТОВАРІВ

При розробці та проведенні маркетингової діяльності будь-якого об'єкта необхідно виділяти та використовувати маркетингові особливості цього об'єкта. Цей тезис підтримують знані теоретики та практики маркетингу. Продемонструємо це на прикладі маркетингу промислових товарів. У роботі всевітньо відомого фахівця в області теорії та практики промислового маркетингу Ф. Уебстера “Основи промислового маркетингу” показані причини, які показують необхідність конкретних відмінностей наукових методів управління в маркетингу товарів промислового призначення від маркетингу споживчих товарів.

Промисловий маркетинг, за свідченням Ф. Уебстера, це продаж товарів і послуг промисловим клієнтам (виробникам, комунальним підприємствам, підприємствам торгівлі, підприємствам сфери послуг тощо) [4, с. 10].

Ф. Котлер дає наступне визначення: “Ринок товарів промислового призначення — це сукупність осіб і організацій, що закупають товари та послуги, які використовуються при виробництві інших товарів або послуг, які продаються, здаються в оренду або поставляються для інших споживачів” [2, с. 223].

Визначення Ч. Шива та А. Хайема: “Промисловий маркетинг — процес передбачення, дослідження та вироблення таких товарних специфікацій і специфікацій на послуги, які задовольняють вимогам кожного покупця (клієнта). Промисловий ринок — “ринок виробників”, що складається з фірм, зайнятих виробництвом (промислових) товарів” [5, с. 35].

Головна відмінність, на думку багатьох маркетологів, промислового маркетингу від споживчого — різні напрямки використання товарів кінцевими споживачами, а, отже, різні по своїх вимогах цільові споживчі групи.

Котлер описує наступні особливості ринку товарів промислового призначення:

- менше в порівнянні з ринком споживчих товарів число покупців;
- великі обсяги споживання товарів даних нечисленних покупців;

- географічна концентрація покупців у промислових районах;
- попит на товари промислового призначення визначається попитом на товари широкого вжитку;
- попит на товари промислового призначення нееластичний;
- попит на товари промислового призначення різко міняється;
- покупці товарів промислового призначення — професіонали [2, с. 227].

При розробці товарної політики будь-якого об'єкта маркетингової діяльності необхідно відштовхуватися від загальної теорії маркетингової товарної політики. Вона включає: опис товару, класифікації товарів, ядро товару, нормативні його якісні характеристики, асортиментну політику та інші елементи.

Товари промислового призначення, згідно Ф. Котлера, це товари, використовувані у виробництві інших товарів [2, с. 290].

Ф. Уебстер дає таку класифікацію промислових товарів:

- будівництво (проектування та спорудження будинків та інших конструкцій);
- важке устаткування (великі механізми);
- легке устаткування (дрібні механізми та пристосування);
- деталі та складальні вузли (складові елементи кінцевого продукту промислового покупця);
- сировина (основні продукти морів, лісів, земельних надр, сільського господарства, що виступають базовим елементом виробничого ланцюга);
- оброблені матеріали (сировина після очищення, дроблення, різання);
- устаткування для технічного обслуговування, ремонту та експлуатації (устаткування, що використовується в повсякденній діяльності промислових підприємств, але не є складовою частиною кінцевого продукту цієї діяльності);
- послуги (всі нематеріальні продукти в промисловому маркетингу) [4, с. 25].

Ф. Котлер дає наступну класифікацію товарів промислового призначення:

1. Матеріали та деталі (товари, що повністю споживаються в процесі виробництва):
 - сировина (продукція рослинництва, тваринництва, корисні копалини);

- напівфабрикати (товари, що використовуються для наступної доробки);
 - деталі (комплектуючі вироби кінцевого продукту, що включаються в його склад без зміни, повністю).
2. Капітальне майно (товари, призначені для ведення процесу виробництва продукції):
 - стаціонарні спорудження (виробничі та адміністративні будинки, спорудження та стаціонарне устаткування);
 - допоміжне устаткування (рухоме майно підприємства та конторське устаткування).
 3. Допоміжні матеріали та послуги (товари, що приймають непряму участь у процесі виробництва):
 - допоміжні матеріали (робочі матеріали та матеріали для технічного обслуговування і ремонту);
 - ділові послуги (послуги з технічного обслуговування, ремонту та консалтингові послуги).

Основними галузями діяльності, що становлять ринок товарів промислового призначення, є, на його думку: сільське, лісове та рибне господарство, гірничодобувна промисловість, обробна промисловість, будівництво, транспорт, зв'язок, комунальне господарство, банківська, фінансова та страхова справа, сфера послуг [2, с. 292].

Російський учений Нагапетьянц Н. ділить товари промислового призначення залежно від призначення для покупця:

- вихідні (сировинні товари переважно сільськогосподарського виробництва, природні багатства, виробничі матеріали, вироби та комплектуючі матеріали);
- основні (спорудження, підприємства, капітальне основне та допоміжне устаткування);
- супутні (матеріали, необхідні для експлуатації основного устаткування та машин, барвники для ремонтних робіт і послуги з ремонту, технічному обслуговуванню, консультаційні послуги).

Він пропонує наступні види промислового товару:

- 1) промислове обладнання (будинки, спорудження, основне, допоміжне устаткування, спорядження, інструменти, меблі);
- 2) промислові товари (сировина, напівфабрикати, вироблені продукти, що комплектують матеріали для виробництва);

- 3) промислове забезпечення (пакувальні матеріали, енергія, деталі для виробництва);
- 4) промислові послуги (послуги служби контролю, технічного обслуговування устаткування, послуги служб забезпечення, що полегшують процес виробництва та організації, консультаційні послуги);
- 5) послуги, що супроводжують товарам промислового призначення (лізинг, послуги з постачання та збуту) [3, с. 7].

По Уебстеру основні клієнти на ринку промислових товарів становлять три групи:

- 1) промислові — виробничі, обробні та торговельні підприємства, що продають продукти іншим виробничим підприємствам;
- 2) інституціональні — установи охорони здоров'я, освітні, державні;
- 3) урядові — установи муніципальної та державної влади [4, с. 78].

Кожна споживча група має особливі цілі придбання різних промислових товарів.

Деякі відмінності між маркетингом товарів промислового призначення та маркетингом товарів широкого вжитку (виділені в результаті аналізу робіт Ф. Уебстера, Б. Ч. Еймса, Е. Р. Корі) представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Відмінності промислового та споживчого маркетингу

Промисловий маркетинг	Споживчий маркетинг
1	2
Ринки	
Як правило – світові	Як правило – локальні, де представлені, у тому числі імпортні товари
Олігополія, чиста конкуренція, державно регульована монополія	Недосконала конкуренція
Поведінка споживачів	
Покупець – підприємство, організація	Покупець – роздрібний кінцевий покупець
Мале число покупців	Велика кількість покупців
Ухвалення рішення про покупку	
За участю купівельної групи, створеної по виробничих, технологічних ознаках	Конкретною особою, іноді під впливом думки близької групи, створеної за ознаками особистих взаємин
Більш довга тривалість процесу	Відносно мала тривалість процесу
Рідкі стабільні покупки	Часті нестабільні покупки
Раціональні мотиви покупок	Раціональні та емоційні мотиви

продовження табл. 1

1	2
Аналіз поведінки покупців	
Вивчення економічних мотивів поведінки покупця, знання структури галузі промислових покупців, їхніх конкурентних стратегій	Вивчення особистих, побутових мотивів поведінки покупця
Взаємодія з покупцями	
Маркетинг, орієнтований тільки на потреби покупця	Маркетинг, орієнтований на покупця, на продукт, комбінований маркетинг
Високий ризик придбання	Відносно низький ризик придбання
Маркетингова товарна політика	
Товар	
Технічно складний продукт	Продукти різної складності
Індивідуальні замовлення	Масове виробництво
Найважливіші властивості товару: технологія, якість, ступінь складності	Характеристики, що представляють інтерес – дизайн, простота, стиль
Якісні характеристики – висока диференціація, тверде закріплення якісних характеристик у технічних документах	Відповідність стандартам
Упакування функціональне, що частково рекламує	Упакування привабливе, носить рекламний та інформаційний характер
Послуги – інжиніринг, передпродажне та післяпродажне технічне обслуговування, консультування, навчання, швидкість поставки, забезпечення запасними частинами	Передпродажне та післяпродажне обслуговування
Розробка продукту	
Продукт рідко буває стандартним, його «винаходять» під потреби замовника та доповнюють найважливішими для покупця послугами	Звичайно масове виробництво з урахуванням взаємозв'язку ознак продукту з ознаками споживача
Під впливом НТП	Під впливом зміни запитів споживачів, обумовлених зміною впливу інших сил маркетингового середовища
Розвиток нового продукту	
Технічні зміни, безпосередній облік думки споживачів, низька задоволеність результатами продажів	Незначні зміни та високий ступінь задоволеності
Маркетингова цінова політика	
Звичайно висока вартість окремих угод	Порівняно невисока вартість окремих угод
Ціна не є вирішальним чинником здійснення покупки, сильно варіюється	Ціна має велике значення
Попит залежить від попиту на товари широкого вжитку	Попит залежить від факторів зовнішнього середовища, ознак продукту, обумовлений розходженнями сприйняття споживачів – носіїв різних ознак
Похідний попит	Первинний попит
Звичайно нееластичний попит	Різні види попиту

продовження табл. 1

1	2
Аналіз конкуренції ринку власного товару, товару промислового покупця (посередника)	Аналіз конкурентів і конкуренції ринку власного товару, що супроводжують і взаємозамінних
Світова ціна	Внутрішня ціна
Біржові ціни	Ринкові ціни
Ціни встановлюються в ході переговорів	Уторгування цін практично не використовується кінцевим покупцем, встановлюється продавцем
Часте використання методу ціноутворення на основі торгів	Використовується в рідких випадках (ексклюзивні товари, антикваріат)
Маркетингова політика розподілу	
Частіше виробник використовує канал нульового рівня	Багаторівневі канали поширення товарів
Обмежений вибір каналів розподілу	Широкий вибір каналів розподілу
Фізичний розподіл, особлива увага приділяється вибору транспорту, терміновості та схоронності поставок товару	Відбір посередників, постійний розвиток нових каналів розподілу
Більші обсяги та висока вартість закупівель	Відносно невеликі обсяги та вартість покупки
Переговори між покупцем та виробником	Рекомендації продавців покупцеві
Відносно індивідуалізований ринок покупців	Відносно масовий ринок покупців
Високий ступінь взаємозалежності продавця та покупця промислових товарів після продажу	Відносини покупця та продавця закінчуються в момент здійснення угоди
Складність процесу закупівлі	Звичайна легкість процесу закупівлі
Мінімізація джерел закупівлі	Розширення вибору пропозиції товарів
Довгострокові договірні ділові взаємини	Крапкові покупки
Маркетингова політика комунікацій	
Стимулювання попиту на власний товар і товар промислового покупця (посередника)	Стимулювання попиту на власний товар
Особисті комунікації	Неособисті комунікації
Найефективніший елемент комплексу маркетингових комунікацій – особистий продаж	Найефективніший елемент комплексу маркетингових комунікацій – реклама
Організація та стратегія маркетингу	
Головна роль – керівництву підприємства	Головна роль і відповідальність службі маркетингу
Служба маркетингу виявляє необхідність можливих змін у роботі виробничих підрозділів	Служба маркетингу дає рекомендації виробничим підрозділам на основі результатів маркетингових досліджень елементів ринку
Зміна стратегії – дуже складний і дорогий процес	Можлива порівняно легка зміна стратегії
Необхідність загальної корпоративної стратегії та наявність високого ступеня функціональної взаємозалежності підрозділів	Бажана наявність корпоративної стратегії
Персонал	
Технарі	Менеджери

Однієї з відмінних рис маркетингової товарної політики промислових ринків виступає процес закупівлі товарів для виробництва інших товарів, у тому числі і промислового призначенні. Цей процес досить складний і вимагає чіткого знання всіх його елементів, тобто маркетолог промислового підприємства повинен не тільки володіти загальною теорією маркетингової товарної політики, а й мати знання теорії й практики закупівельної діяльності промислових товарів. Процес закупівлі припускає, згідно Уебстєру, знання та облік концепції управління матеріальними потоками, методики розробки закупівельної стратегії, процесу ухвалення рішення про закупівлі, моделювання купівельної поведінки на ринку, методик керування закупівлями й стратегії закупівель та інших особливостей. І головне, процес ухвалення рішення по закупівлі здійснює група фахівців — закупівельний центр [4, с. 150].

При продажі промислових товарів дуже важлива роль приділяється торговельному представникові, що повинен вигідно демонструвати імідж підприємства-постачальника та потрібний підприємству-споживачеві товар. Інші елементи комплексу маркетингових комунікацій — реклама, стимулювання збуту, пропаганда — покликані лише доповнювати головний елемент — особистий продаж. Ф. Уебстер називає торговельного представника частиною торговельної пропозиції підприємства. Особливості особистого продажу в промисловому маркетингу: торговельний представник пояснює, навіщо товар промислового призначення необхідний потенційному підприємству-покупцеві; відповідає за установку, обслуговування і якість промислового товару; відповідає за подання інтересів підприємства-клієнта на власному підприємстві. Діяльність торговельного представника сполучена із психологічними, технічними, технологічними, економічними припонами. У маркетинговому заході особистого продажу необхідно враховувати дані особливості. Тому, ключовим моментом маркетингу промислових товарів виступає підготовка кваліфікованого персоналу відповідно до мети маркетингової діяльності.

Для підвищення ефективності маркетингової діяльності на підприємствах, що виробляють промислові товари, необхідно використовувати виділені нами маркетингові особливості цих товарів.

Литература

1. Багиев Г. Л., Новиков О. А. Маркетинг средств производства: основы планирования и организации. — СПб.: ЛФЭИ, 1990. — 125 с.
2. Котлер Ф. Основы маркетинга. — М.: Прогресс, 1990. — 736 с.
3. Маркетинг в отраслях и сферах деятельности / Под общ. ред. Н. А. Нагапетьянца. — М.: Вузовский учебник, 2007. — 272 с.
4. Уэбстер Ф. Основы промышленного маркетинга. — М.: Изд. дом Гребенникова, 2005. — 416 с.
5. Шив Ч. Д., Хазйи А. У. Курс МВА по маркетингу. — М.: Махаон, 2007. — 354 с.
6. Юлдашева О. Промышленный маркетинг: теория и практика. — М.: Махаон, 2008. — 67 с.

Резюме

Автор исследует целесообразность использования дифференцированного подхода к маркетинговым объектам на примере промышленных товаров.

Рецензент доктор эконом. наук, профессор В. В. Немченко

УДК 338.242.4

С. И. Коваленко

РЫНОК ИНСТИТУТОВ КАК НЕОФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

Решение проблем эффективности государственного регулирования экономики сталкивается с рядом глубоких противоречий, характерных для радикальных преобразований в постсоциалистических странах. С одной стороны, на лицо феномен неуправляемости экономики, который с особой отчетливостью проявляется в кризисе публичного сектора, где в новых условиях институционального рынка, государство лишило себя рычагов управления государственными же предприятиями. С другой, селективная поддержка акционированных предприятий и отраслей — одна из главных составляющих структурной политики и факторов эффективности государственного регулирования — определяется не экономическими интересами общества, а текущей политической ситуацией, раскладом сил, лоббирующих интересы

отдельных групп. Системный кризис, потрясший экономику Украины, стал следствием ослабления функций (а точнее, самоустранения) государственного регулирования и контроля, реализации не эффективной экономической политики, создавшей прецеденты неустойчивости, слабости, не только в сфере организации эффективного оборота прав собственности, регулирования корпоративных отношений в постприватизационный период, но и как гаранта защиты национальных интересов.

Впервые, вероятно, понятие рынка институтов в явном виде было введено в 1994 году С. Пейовичем [Pejovich, 1994] и развито в его более поздней статье 1996 года: “Рынок институтов — это процесс, который позволяет индивидам выбирать правила игры в их сообществе. Посредством своих добровольных взаимодействий индивиды оценивают уже существующие правила, определяют и проверяют пригодность новых. Важнейшей функцией этого конкурентного рынка выступает, следовательно, поощрение институциональных инноваций и форм адаптивного поведения” [1, с. 117].

В условиях экономики Украины одновременно существуют старые и новые правила и нормы хозяйствования, эту ситуацию можно характеризовать как “институциональный рынок”, для которого характерны варианты правил, которым собирается следовать субъект собственности (управления), выбираются им за определенную цену (отказ от следования другим нормам) у определенных контрагентов (“продавцов”), которые либо принимают “покупателя” в сферу действия своих санкций, либо не принимают. Таким образом, мы подошли к трактовке сущности переходной экономики как такой экономической системы, в которой значительное место, наряду с рынками факторов производства и продукции, занимает также и институциональный рынок, на котором субъекты управления выбирают (приобретают права использовать) нормы и правила своего поведения. Опыт неудачной трансформации национальной экономики показал, что идеальная форма отечественной бюрократии и сегодня продолжает действовать, а звучит она так: прибавить к власти собственность. За основу рынка следует взять старый “бюрократический рынок”, где позиция участника определяется его чином, административной властью, но научиться извлекать из этого рынка настоящие денежные доходы. Разгосударствление провели таким

образом, что производство (расходы на производство и предпринимательский риск) остались общественными, но присвоение стало частным. Несмотря на то, что ситуация при которой, обязательства перед государством как бы сами по себе, а личные доходы — сами по себе, противоречит экономической логике. Нет, пора объединить и ответственность, и долги, и доходы.

Концепция государственного регулирования подразумевает ряд мер по созданию конкурентной среды и защиты имущественных прав. В условиях Украины, необходимо не прямое регулирование экономики, а косвенные действия государства, повышающие эффективность корпоративных структур, стимулирующие инвестиционную активность, адаптивную операционную среду и здоровую конкуренцию.

Рынок есть нечто большее, чем сфера свободного обмена результатами хозяйственной деятельности, и нечто иное, чем автономный саморегулирующийся экономический механизм. Рынок представляет собой совокупность институциональных ограничений формального и неформального характера (законов и контрактов, конвенций и норм), в рамках которых осуществляется деятельность хозяйственных агентов. Несовершенство хозяйственного законодательства и непроясненность отношений собственности, тяжесть налогового бремени и недостаточная защищенность предприятия обычно вызывают справедливое возмущение. Но сегодня мало кто осмелится утверждать, что институциональные рамки определяются только лишь экономической эффективностью. Важную роль играют интересы взаимодействующих субъектов рынка и, в первую очередь, интересы тех, кто причастен к установлению формальных правил. Осуществляя контроль от имени государства, чиновники — эти агенты политической власти в экономическом пространстве — реализуют собственные интересы, которые могут сильно расходиться с интересами их могучего принцепала. В итоге бюрократические барьеры, хроническая нехватка элементарной информации о принятых регулятивных актах порождены не столько чьей-то “неразвитостью”, сколько потребностью сохранить реальный бюрократический контроль за деятельностью предприятий в условиях, когда государство переуступило многие права собственности в пользу предпринимателей. Непроясненность отношений собственности только усиливает этот контроль. Таким образом,

исключение государства, равно как и изображение его в качестве “рядового” рыночного агента, серьезно препятствуют выработке новой концепции трансформирующихся рынков.

Чтобы выявить влияние государства на процесс формирования институтов, обратимся к его определению с точки зрения неинституциональной теории. По Д. Норту, “государство — организация со сравнительными преимуществами реализации насилия, распространяющимися на географический район, границы которого устанавливаются его способностью облагать налогом подданных” [2, с. 52]. Поэтому государство может как способствовать созданию эффективных рыночных институтов, так и, наоборот, создавать институциональную структуру, которая не позволяет проявиться преимуществам конкурентного порядка из-за монопольной власти и других факторов, ведущих к росту транзакционных издержек. Западные страны с рыночной экономикой обладают развитой институциональной структурой, соответствующей доминирующему способу экономической координации. Поэтому эти страны могут позволить себе использование методов прямого и косвенного государственного вмешательства в целях проведения желательной экономической политики без значительного ущерба для всего национального хозяйства [3, с. 87]. Такие меры хотя и деформируют институциональную структуру в отрасли, но в незначительной степени. Иная ситуация наблюдается в странах с неразвитыми рыночными отношениями или с переходной экономикой. Рыночные институты в подобных странах находятся в стадии формирования или вообще отсутствуют. Их институциональная структура включает институты, характерные не только для рыночного порядка, поэтому различные способы экономической координации часто вступают между собой в конфликт. Эффективность таких экономик значительно ниже развитой рыночной или даже централизованно управляемой систем [4, с. 29]. И если государством в условиях переходной экономики излишне регулируются экономические отношения, складывающиеся на рынках, то это отрицательно сказывается на темпах и качестве формирования соответствующих рыночных институтов. Возникает парадокс: государственное вмешательство осуществляется, потому что не работают рыночные механизмы, а последние не могут эффективно функционировать из-за отсутствия необходимой институциональной

структуры. Из вышесказанного можно сделать вывод о том, что не все меры государственной политики развитых стран могут быть применены в условиях переходной экономики. Политика государства в переходной экономике должна быть в первую очередь направлена на создание условий для становления институтов и, следовательно, эффективной институциональной структуры [5, с. 17].

Необходимо не “сильное”, а “эффективное” государство. Эффективность означает развитие и поддержание механизмов выявления и интеграции общественных предпочтений, ориентацию на цели, разделяемые обществом, и способность их достижения. Эффективная власть осознает ограниченность своих возможностей и готова делегировать свои полномочия агентам, способным реализовать их с большей отдачей, нежели центр. Крупные реформы проводятся правительствами, и поэтому роль государства в период реформ неизбежно возрастает [6, с. 22]. Этот тезис справедлив и в том случае, когда реформы направлены на децентрализацию управления и, следовательно, в конечном итоге, на снижение роли государства. Иницируя реформы, государство получает возможность влиять на судьбы людей и манипулировать ценностями в гораздо большей мере, нежели в стационарном режиме. Отсюда следует, что экономической реформе должны предшествовать и сопутствовать усилия по повышению эффективности государственного управления. Меры государственного регулирования экономики, включая и институциональные инновации, должны согласовываться не только с теоретическими моделями, “экономической целесообразностью”, но и возможностями государства по их реализации. Введение норм и правил экономического поведения без соответствующих механизмов контроля способствует созданию контрправил, которые будут формироваться спонтанно. Разрастание сети неформальных институтов имеет собственную инерцию и может приобретать характер самоподдерживающегося процесса. Если ограниченность неписаных правил и неявных контрактов не компенсируется эффективно действующими формальными институтами, которые начинают сами функционировать в неформальном режиме, перспективы устойчивого долгосрочного развития оказываются подорваны. Решающим фактором успеха становятся не конкурентные преимущества, а способность действовать поверх существующих за-

конодательных или контрактных ограничений. Отсюда — неизбежные потери в эффективности. По существу переходные экономики стран постсоветского пространства попали в своеобразную институциональную ловушку: отказ от неформальных сделок полностью парализовал бы ее текущее функционирование; вместе с тем их доминирование подтачивает силы, способные обеспечить долгосрочный устойчивый рост. Они оказались в “плохом” институциональном равновесии, которое может быть описано в терминах “дилеммы заключенного” [7, с. 41]. С одной стороны, сохранение ситуации с полу-включенными формальными регуляторами противоречит интересам подавляющего большинства участников “игры” (отсутствием “порядка” недовольны все — и рядовые граждане, и предприниматели, и государство); с другой, никто не готов взять на себя издержки по ее изменению, так как все уже худо-бедно приспособились и боятся проиграть от нарушения статус-кво.

Перспективы роста неизбежно порождают стимулы для переключения от неформальных “правил игры” к более формализованным, от неявных контрактов к явным, от непрозрачных теневых схем к открытым легальным транзакциям. Во-первых, благодаря меньшей неопределенности экономической среды временной горизонт принимаемых решений увеличивается, что требует перевода деловых отношений на формально-контрактную основу. Во-вторых, возрастает способность участников рынка действовать в соответствии с условиями заключенных сделок, что благоприятно сказывается на общем уровне контрактной дисциплины. В-третьих, сокращение числа “нарушителей” позволяет более четко отделять оппортунистическое поведение от неоппортунистического, создавая предпосылки для избирательного применения санкций. В-четвертых, в растущей экономике резко возрастает альтернативная стоимость ведения дел исключительно через неформальные отношенческие сети, поскольку это сужает круг потенциальных контрагентов, затрудняет привлечение ресурсов из внешних источников для расширения бизнеса, блокирует выход в новые рыночные ниши. Наконец, возрастают издержки, связанные с несоблюдением принятых обязательств: повышается риск ухода партнеров (в изменившихся условиях становится легче найти другого поставщика, потребителя, работодателя), а потеря деловой репутации оборачивается значитель-

ной упущенной выгодой от будущих потенциальных сделок. Так возникает спонтанный сдвиг в направлении большей формализации и прозрачности транзакционного пространства. Сам по себе экономический рост не может изменить институциональной природы переходного общества; в лучшем случае он способен создать благоприятные предпосылки для ее постепенного переформатирования. Спонтанный сдвиг “снизу” в пользу большей формализации и прозрачности способов экономического взаимодействия может дать долгосрочный эффект, только если он будет поддержан “сверху” — законодательно, организационно и политически. Управление институциональными трансформациями не может быть эффективным без действенного присутствия государственной власти, без исходящих от собственника контроля и стимулирования распорядителей. Двойственность их поведения, наличие в нем негативной составляющей является первоисточником торможения эффективного оборота имущественных прав и причиной пробуксовывания экономических реформ.

Литература

1. Pejovich S. The Market for Institution versus Capitalism by Fiat // *Kyklos*. — 1994. — Vol. 47.
2. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. — М., 1997.
3. Cous R. The Firm, Market and Lows. — 1991.
4. Williamson O. Corporate Control and Bussines Behavior. — 1997.
5. Тамбовцев В. Л. Теоретические вопросы институционального проектирования // *Вопросы экономики*. — 1997. — № 3.
6. Винслав Ю. А. Государственное регулирование и проектирование корпоративных структур // *Российский экономический журнал*. — 1997. — № 1. — С. 11-18.
7. Шаститко А. Е. Институты, как общественные блага // *Вестник МГУ*. — 1996. — № 5, серия 6: экономика.

Резюме

Важливість інституційного аспекту трансформації економічних систем, зокрема реформування перехідних економік, визначається безліччю дослідників країн Східної Європи. Однак перетворення цього розуміння у конкретні рекомендації по зміні ходу реформ перешкоджає недостатній розвиток теоретичних уявлень

про процеси інституційних змін. Завдання даного дослідження — проаналізувати ці уявлення, розвинувши поняття інституційного ринку і показавши плідність його застосування щодо концепції державного регулювання економіки України.

Рецензент канд. економ. наук, професор А. В. Сосновский

УДК 338.46:65.018.003.12

Н. О. Князева, Н. О. Задорожнюк

КОМПЛЕКСНА МОДЕЛЬ ОЦІНКИ ЯКОСТІ ОБСЛУГОВУВАННЯ В СФЕРІ НАДАННЯ ПОСЛУГ ЗВ'ЯЗКУ

В теперішній час якості обслуговування споживачів послуг надається величезне значення. Кожне підприємство сфери надання послуг прагне, щоб якість обслуговування споживачів була на високому рівні. Для підвищення рівня обслуговування на підприємствах сфери послуг виникає необхідність розробки мір та рекомендацій щодо оцінки якості обслуговування. Тому вирішення проблем в сфері оцінки якості обслуговування й підвищення якості обслуговування на підприємствах сфери послуг, в тому числі й у сфері зв'язку, є безумовно актуальним.

На оцінку якості обслуговування в сфері надання послуг зв'язку впливають різні фактори як зі сторони виробника послуг, так й зі сторони конкурентів, споживачів та інших учасників ринку послуг зв'язку. Дослідження питань якості обслуговування в сфері надання послуг розглянуті у роботах [1, 2] та ін. працях. Але для розрахунку якості обслуговування на підприємствах сфери послуг зв'язку та виявлення можливих заходів збільшення рівня якості обслуговування цього недостатньо. Вирішення проблеми підвищення якості обслуговування в сфері надання послуг зв'язку можливо на основі комплексного підходу до оцінки якості обслуговування, який базується на визначенні та групуванні факторів (показників), які впливають на якість обслуговування.

Метою роботи є розробка комплексної моделі розрахунку якості обслуговування в сфері надання послуг зв'язку з урахуванням фактору мотивації персоналу, як одного з найважливіших факторів, що має безпосередній вплив на якість обслуговування, а також виявлення математичної залежності показників якості обслуговування від показників мотивації персоналу.

У роботах [3, 4] розроблені методи оцінки якості обслуговування зі сторони показників якості обслуговування та зі сторони показників мотивації персоналу. Запропоновано метод оцінки зв'язків між показниками якості обслуговування та показниками мотивації персоналу, який надає можливість виявити найвпливовіші групи показників мотивації на групи показників якості обслуговування.

У [5] представлена модель взаємозв'язку показників якості обслуговування з показниками мотивації персоналу на підприємствах сфери послуг.

В даній роботі на підставі розробленого методу [4] запропонована комплексна модель розрахунку узагальненої оцінки якості обслуговування з урахуванням мотиваційного фактору, яка базується на урахуванні зв'язків оцінок двох підсистем — підсистеми показників якості обслуговування та підсистеми показників мотивації персоналу. Комплексна модель наведена на рис. 1.

Ця модель надає можливість виявити складові двох підсистем якості обслуговування та зв'язки між ними. Блоки 1-5 утворюють узагальнену оцінку показників мотивації персоналу (блок 11). Взаємодія блоків 6-10 дає можливість розрахувати узагальнену оцінку показників якості обслуговування (блок 13). Урахування впливу узагальненої оцінки показників мотивації персоналу на узагальнену оцінку показників якості обслуговування дає можливість отримати оцінку ступеню впливу показників мотивації персоналу на якість обслуговування. Блок 12 зв'язує узагальнені оцінки показників двох підсистем та дозволяє розрахувати узагальнену оцінку якості обслуговування з урахуванням мотиваційного фактору (блок 14). Модель надає можливість прослідкувати кожний етап формування узагальненої оцінки якості обслуговування з урахуванням мотиваційного фактору.

З метою формування узагальненої оцінки якості обслуговування з урахуванням мотиваційного фактору на підставі застосування експертних оцінок проведено дослідження серед персоналу сфери надання послуг зв'язку (експертів) з метою виявити, як зміниться оцінка якості обслуговування при зміні оцінки мотивації персоналу. Кожен експерт — робітник сфери надання послуг зв'язку (Прп) оцінював якість обслуговування згідно до кожної можливої оцінки (від 1 до 5 балів) мотивації персоналу (перший стовбець у табл. 1). Результати дослідження зведені у табл. 1.

Підсистема показників
мотивації персоналу

Підсистема показників
якості обслуговування

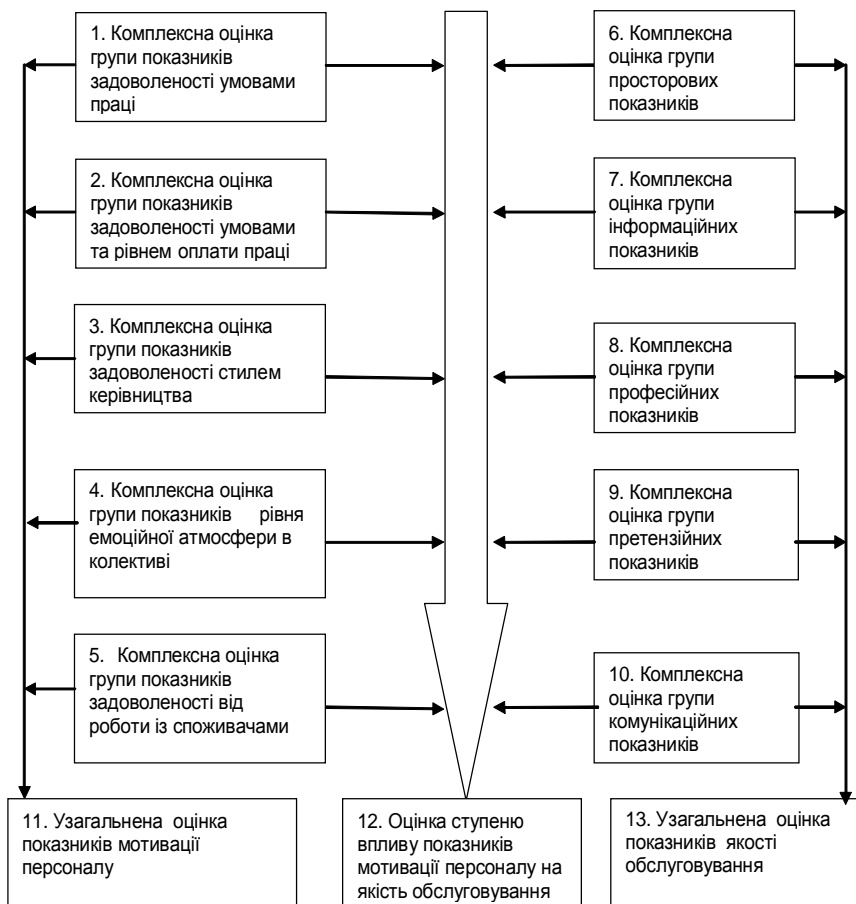

Рис. 1. Комплексна модель розрахунку узагальненої оцінки якості обслуговування з урахуванням мотиваційного фактору

За допомогою регресійного-кореляційного аналізу можна визначити тип математичної функції (моделі) залежності показників якості обслуговування від показників мотивації персоналу.

Таблиця 1

Оцінка якості обслуговування в залежності від оцінки мотивації персоналу

Оцінка мотивації, у балах	Оцінка експертів (персонал) якості обслуговування, у балах					
	Пр 1	Пр 2	Пр 3	Пр 4	...	Пр m
1	2	2	1	2	...	2
2	2	3	2	3	...	3
3	3	3	4	3	...	3
4	4	5	5	4	...	4
5	4	5	5	5	...	4

Всі існуючі залежності між соціально-економічними явищами можна описати, використовуючи різні типи математичних моделей [6]:

- 1) лінійну: $\overline{Y_{1,2,\dots,k}} = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + \dots + a_kx_k$;
- 2) степеневу: $\overline{Y_{1,2,\dots,k}} = a_0x_1^{a_1} \cdot x_2^{a_2} \cdot \dots \cdot x_k^{a_k}$;
- 3) показникову: $\overline{Y_{1,2,\dots,k}} = e^{a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + \dots + a_kx_k}$;
- 4) параболічну: $\overline{Y_{1,2,\dots,k}} = a_0 + a_1x_1^2 + a_2x_2^2 + \dots + a_kx_k^2$;
- 5) гіперболічну: $\overline{Y_{1,2,\dots,k}} = a_0 + \frac{a_1}{x_1} + \frac{a_2}{x_2} + \dots + \frac{a_k}{x_k}$ тощо.

В табл. 2 надані моделі залежності якості обслуговування від мотивації персоналу та величини достовірності апроксимації (R^2), які отримані для кожного експерта на підставі даних дослідження (табл. 1).

Таблиця 2

Результати регресійного-кореляційного аналізу

Експерт	Модель (функція залежності)	Значення достовірності апроксимації (R^2)
1	$y=0,6x + 1,2$	0,900
2	$y=0,8x + 1,2$	0,8889
3	$y=1,1x + 0,1$	0,9167
4	$y=0,7x + 1,3$	0,9623
....
M	$y=0,5x + 1,7$	0,8929

Як бачимо, за даними експертів, залежність якості обслуговування $Y(x)$ від показників мотивації персоналу (x) виражається через математичну функцію лінійного типу. Значення достовірності апроксимації близькі до 1, що свідчить про достатньо високий рівень достовірності результатів аналізу.

Кореляційне поле, графіки, функції залежності якості обслуговування від мотивації персоналу та лінії тренду для експерта 1 представлені на рис. 2.

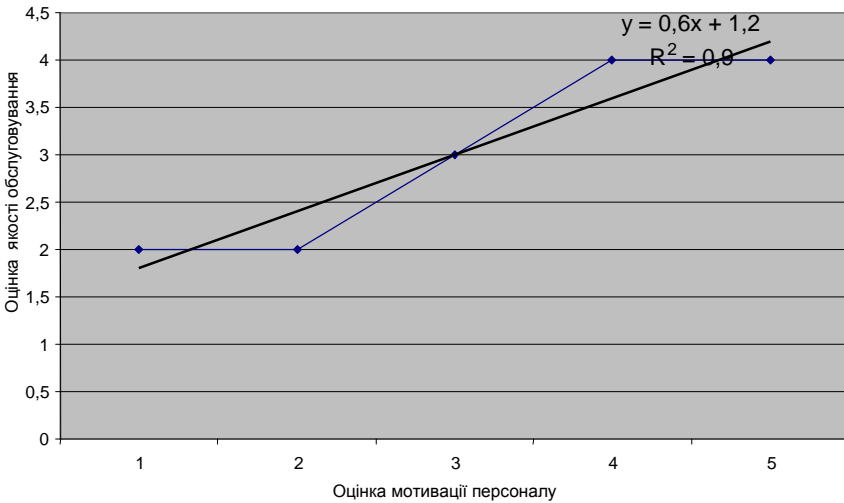

Рис. 2. Кореляційне поле та графік залежності (модель) якості обслуговування від мотивації персоналу (експерт 1)

Таким чином, отримані в даному експертному опитуванні результати надають можливість зробити висновок: функція залежності $Y(x)$ має наступний вид (1):

$$Y(x) = ax + b, \text{ де } 1 \leq b \leq 5, \quad (1)$$

де x — комплексні оцінки кожної групи показників мотивації персоналу (KM_m) (чи комплексні оцінки n -ої групи показників якості обслуговування (K_n));
 a — ступень впливу m -ої групи показників мотивації персоналу на n -у групу показників якості обслуговування (ZC_{mn});
 b — пропозиції до підвищення якості обслуговування споживачів (чи ставлення персоналу до m -ої групи показників мотивації (B_m)).

Тут значення $Y(x)$, x та b виражені у балах, a — як коефіцієнт.

Функція $Y(x)$ дає можливість: оцінити та проаналізувати стан якості обслуговування на підприємствах сфери послуг зв'язку; ступінь впливу показників мотивації персоналу на якість обслуговування. Крім того, залежність (1) надає можливість прогнозування оцінки якості обслуговування.

В роботах [3, 4] розроблено методи розрахунку узагальнених оцінок двох підсистем: показників якості обслуговування та показників мотивації персоналу але без урахування зв'язків між ними. Тому виникає необхідність в удосконаленні методу розрахунку узагальненої оцінки якості обслуговування з урахуванням мотиваційного фактору, який дозволить виявити міри й інструменти впливу на якість обслуговування та прогнозування оцінки якості обслуговування у майбутньому.

В даній роботі розроблено два методи розрахунку узагальненої оцінки якості обслуговування в сфері зв'язку з урахуванням мотиваційного фактору YO_x :

$$1. \quad YO_x = \sum_{j=1}^{Mn} \left[\sum_{j=1}^{Mn} 1/2 (KM_m * 3C_{mn} + K_n) \right] / N \quad (2)$$

$$(n=1, N; m=1, M; 1 \leq KM_m, K_n \leq 5),$$

де KM_m — комплексні оцінки для кожної m -ої групи показників мотивації персоналу, у балах;

$3C_{mn}$ — загальний вплив m -ої групи показників мотивації персоналу на n -у групу показників якості обслуговування, у коефіцієнтах;

K_n — комплексні оцінки для кожної n -ої групи показників якості обслуговування, у балах;

N — кількість груп показників якості обслуговування.

$$2. \quad YO_x = \sum_{j=1}^{Mn} [(1/3KM_m + K_n * C_{mn} + K_n) / N]$$

$$\text{або} \quad YO_x = \sum_{j=1}^{Mn} [(1/3KM_m + K_n * (C_{mn} + 1)) / N], \quad (3)$$

У табл. 3 наведені узагальнені оцінки показників якості обслуговування та показників мотивації персоналу сфери надання

Таблиця 3

Узагальнені оцінки показників якості обслуговування та показників мотивації персоналу сфери надання послуг поштового зв'язку

Показники якості обслуговування та мотивації персоналу сфери надання послуг поштового зв'язку	Комплексні оцінки, в балах	
	Якості обслуговування, (К _n)	Мотивації персоналу, (КМ _m)
Показники якості обслуговування:		
Група 1. Просторові показники якості	3.72	–
Група 2. Інформаційні показники	4.32	–
Група 3. Професійні показники	3.43	–
Група 4. Претензійні показники	3.67	–
Група 5. Комунікаційні показники	3.19	–
Показники мотивації персоналу:		
Група 1. Показники задоволеності умовами праці	–	3.60
Група 2. Показники задоволеності умовами та рівнем оплати праці	–	3.36
Група 3. Показники задоволеності стилем керівництва	–	3.55
Група 4. Показники рівня емоційної атмосфери в колективі	–	3.87
Група 5. Показники задоволеності від роботи із споживачами	–	3.30

послуг поштового зв'язку, які були розраховані на підставі результатів попередніх досліджень [3, 4].

З роботи [5] у табл. 4 наведені дані про оцінку ступеню впливу груп показників мотивації персоналу на групи показників якості обслуговування.

На основі даних таблиць 3 та 4 узагальнена оцінка якості обслуговування в сфері зв'язку з урахуванням мотиваційного фактору УО_я згідно вираженням (2, 3):

1. $УО_{я} = [1/2(3,60*0,76+3,72)+1/2(3,36*0,806+4,32)+1/2(3,55*0,676+3,43)+1/2(3,87*0,786+3,67)+1/2(3,3*0,702+3,19)]/5=3,15$ бала.
2. $УО_{я} = 1/3(3,6+3,72*(0,76+1))+1/3(3,36+4,32(0,806+1))+1/3(3,55+3,43(0,676+1))+1/3(3,87+3,67(0,786+1))+1/3(3,3+3,19(0,702+1)]/5=3,32$ бала

Розрахована узагальнена оцінка якості обслуговування в сфері надання послуг поштового зв'язку з урахуванням мотивації персоналу (УО_я=3,32 бала) (що отримана на підставі експертного аналізу, вірогідність якого визначена достатньою), свідчить про доволі

Таблиця 4

Ступень впливу груп показників мотивації персоналу на групи показників якості обслуговування

Показники якості обслуговування	Вплив груп показників мотивації персоналу на групи показників якості обслуговування, у %				
	1. Санітарно-гігієнічні умови праці	2. Умови оплати праці	3. Стиль керівництва	4. Відносини з колегами та керівником	5. Робота зі споживачами
1. Просторові показники	12,92	13,70	11,49	13,36	11,93
2. Інформаційні показники	15,20	16,12	13,52	15,72	14,04
3. Професійні показники	16,72	17,73	14,87	17,29	15,44
4. Претензійні показники	14,44	15,31	12,84	14,93	13,34
5. Комунікаційні показники	16,72	17,73	14,87	17,29	15,44
Загальний вплив на якість обслуговування, у %	76,00	80,60	67,60	78,60	70,20

низький рівень якості обслуговування на підприємствах послуг поштового зв'язку. Тобто керівництву підприємств цієї сфери слід розробляти інструменти для підвищення якості обслуговування.

Висновки:

1. Запропонована комплексна модель узагальненої оцінки якості обслуговування з урахуванням мотиваційного фактору дозволяє: виразити оцінки у числовому значенні; виявити всі можливі зв'язки показників якості обслуговування з показниками мотивації персоналу, побачити “слабкі” та “сильні” сторони процесу обслуговування. Це надає можливість впливу саме на ті показники мотивації персоналу, які найбільшою мірою забезпечують підвищення якості обслуговування споживачів. Запропонована модель може бути застосована на будь-якому підприємстві сфери надання послуг.
2. Запропоновано два методи розрахунку узагальненої оцінки якості обслуговування в сфері надання послуг зв'язку з урахуванням мотиваційного фактору. Це дозволить більш досконало оцінити якість обслуговування на підприємствах сфери послуг зв'язку.
3. На підставі застосування експертних оцінок проведено дослідження серед персоналу сфери надання послуг зв'язку (експертів)

зв'язків між рівнем якості обслуговування та рівнем мотивації персоналу, результати якого дали можливість виявити лінійну залежність якості обслуговування від мотивації персоналу. Розрахована узагальнена оцінка якості обслуговування в сфері надання послуг поштового зв'язку з урахуванням мотивації персоналу ($UO_{\text{ж}}=3,32$ бала) свідчить про доволі низький рівень якості обслуговування на підприємствах послуг поштового зв'язку. Тобто керівництву підприємств цієї сфери слід розробляти інструменти для підвищення якості обслуговування.

В подальших дослідженнях доцільно провести аналіз впливу на якість обслуговування інших факторів — конкурентної середи, переваги споживачів, інноваційного фактору тощо.

Література

1. Пащук О. В. Маркетинг послуг: стратегічний підхід: Навч. посіб. — К.: Професіонал, 2005. — 560 с.
2. Ярмак О. В. Особенности труда в сфере услуг // Економіка: проблеми теорії та практики: Зб. наук. пр. — Дніпропетровськ: ДНУ, 2008. — Вип. 240, т. 3. — С. 601-607.
3. Князева Н. А., Задорожнюк Н. А. Оценка показателей качества обслуживания в почтовой связи // Економіка: проблеми теорії та практики: Зб. наук. праць. — Дніпропетровськ: ДНУ, 2008. — Вип. 240, т. 3. — С. 589-600.
4. Задорожнюк Н. О. Показники мотивації персоналу як засіб підвищення якості обслуговування у сфері зв'язку // Екон. вісн. ун-ту: Зб. наук. пр. учених та аспірантів. — Переяслав-Хмельницький, 2009. — Вип. 9-10. — С. 168-174.
5. Князева Н. О., Задорожнюк Н. О. Модель взаємозв'язку показників якості обслуговування з показниками мотивації персоналу на підприємствах сфери послуг // Проблеми формування нової економіки XXI століття: Тези допов. I Міжн. наук.-пр. конф. — Дніпропетровськ, 2008. — Т. 3. — С. 54-57.
6. Разговоров А. В., Кузовкова Т. А. Статистика связи: Учебн. для Вузов. — М.: Радио и связь, 1991. — 344 с.

Резюме

В статье рассматривается комплексная модель оценки качества обслуживания в сфере услуг связи.

Рецензент доктор эконом. наук, профессор Л. О. Стрий

ФАКТОРИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ВПЛИВ ГЛОБАЛЬНОЇ ЗМІНИ КЛІМАТУ НА ПОПИТ НА ПРОДУКТИ ХАРЧУВАННЯ

Зміна клімату ставить під сумнів основний принцип розвитку людства, сформульований ще в епоху Просвітництва, згідно з яким прогрес людства обіцяє йому більш досконале майбутнє в порівнянні з минулим.

Сьогодні навіть самих рішучих заходів по боротьбі із кліматичними змінами може виявитися недостатньо, щоб упоратися з регресом у розвитку людини. Світ уже приречений на подальше потепління внаслідок інерційності кліматичних систем і існування тимчасових лагів між прийнятими заходами і їх результатами. Тому в першій половині ХХІ століття не існує альтернативи необхідності адаптації до кліматичних змін. Нездатність вживання відповідних заходів дорого обійдеться в плані захворювань, видатків на медичну допомогу й зниження продуктивності праці.

Для того, щоб уникнути таких наслідків, важливе всебічне дослідження впливу кліматичних змін на здоров'я людини з метою розробки програм адаптації.

Метою даної статті є дослідження змін, що відбудуться в харчових потребах людини внаслідок зростання температур, а також дослідження економічної доступності якісної їжі в майбутньому.

Наука про харчування тісно пов'язана із проблемами економіки, сільського господарства, харчової промисловості й громадського харчування. Продукти, уживані в їжу, методи їх кулінарної обробки й види блюд, харчові обмеження й переваги, правила приготування й приймання їжі — усе це в сукупності утворює систему харчування, властиву кожному народу або регіону, населеному близькими по культурі народами. У системах харчування відбиті кліматогеографічні, історичні, національні, релігійні, соціально-економічні й інші фактори [1, с. 10]. Але при будь-якій системі харчування їжа має такі характеристики:

- кількість їжі: енергетична цінність раціону повинна покривати енерговитрати організму; належний хімічний склад — оптимальна кількість збалансованих між собою живильних речовин; різноманітність їжі за рахунок різноманітного асор-

тименту продуктів і різних прийомів їх кулінарної обробки; здатність їжі створювати почуття насичення;

- якість їжі: гарна засвоюваність, що залежить від складу й способу приготування їжі; високі органолептичні властивості їжі — зовнішній вигляд, консистенція, смак, запах, колір, температура; санітарно-епідемічна нешкідливість їжі;
- вартість їжі, яка визначає її економічну доступність для людини.

Глобальне потепління вчиняє як прямий, так і непрямий вплив на зміну перерахованих характеристик, але є не єдиною причиною цих змін. Інші причини також носять глобальний характер [2]. У таблиці 1 розглянемо основні не кліматичні фактори, що вчиняють вплив на забезпеченість населення їжею. Відзначимо, що нами розглянутий тільки безпосередній вплив деяких факторів на можливу зміну кількості, якості і вартості

Таблиця 1

Фактори, що вчиняють прямий вплив на забезпеченість населення їжею (крім зміни клімату)

Фактор	Вплив на:		
	Кількість їжі	Якість їжі	Вартість їжі
Швидке зростання кількості населення планети	Зменшення кількості їжі	Погроза голоду й недоїдання змушує використовувати в їжу продукти з ГМО	Зростання платоспроможного попиту на продукти харчування в Китаї й Індії приведе до росту цін
Різде збільшення вартості енергоресурсів внаслідок погрози їх вичерпності	Не вчиняє прямого впливу	Не вчиняє прямого впливу	Зростання собівартості виробництва продовольства приведе до росту цін
Зростання інтересу світових економік до виробництва альтернативного вуглецевого палива	Сировиною для палива є харчові культури; зменшуються площі вирощування культур, призначених для вживання в їжу, що приводить до зниження кількості їжі	Не вчиняє прямого впливу	Зростання вартості їжі в результаті зниження її кількості
Знецінювання всіх видів грошей і грошових активів у світі	Не вчиняє прямого впливу	Не вчиняє прямого впливу	Зростання цін на продукти харчування

їжі в майбутньому. Встановлення всіх взаємозв'язків між глобальними проблемами людства, їх впливу одна на одну й на забезпеченість їжею повинне бути темою окремого дослідження.

Як видно з таблиці 1, навіть без впливу кліматичних змін спостерігається світова тенденція до зниження кількості і якості їжі при одночасному зростанні цін на неї.

Проведені дослідження [3, с. 20-22] дозволяють стверджувати, що глобальна зміна клімату призведе до негативних явищ в пропозиції харчових продуктів. Ці явища будуть пов'язані:

- зі зміною сировинної бази харчової промисловості внаслідок впливу потепління на сільське господарство;
- зі зростанням потреби в трудових ресурсах;
- з необхідністю зміни технологічного обладнання, транспорту.

Зазначені зміни призведуть до зростання цін на продукцію харчової промисловості.

Попит на харчову продукцію характеризується з одного боку, фізіологічними нормами споживання, а з іншого — платоспроможністю населення.

Обґрунтування фізіологічних потреб у харчових речовинах і енергії для різних груп населення — норм харчування, є найважливішим розділом науки про харчування. В обґрунтуванні норм харчування беруть участь як Всесвітня організація охорони здоров'я, так і фахівці окремих країн, які розробляють національні медичні норми харчування. При цьому враховують наступне:

- норми харчування базуються на основних принципах раціонального харчування і є середніми величинами, що відображають потреби різних груп населення в харчових речовинах і енергії;
- норми харчування населення є науковою базою при плануванні виробництва й споживання харчових продуктів;
- норми харчування періодично переглядаються, тому що уявлення про потребу людини й окремих груп населення в енергії й харчових речовинах не є вичерпними;
- норми харчування розраховані не на окрему людину, а на великі групи людей, об'єднаних за статтю, віком, характером праці й іншими факторами;
- норми харчування важливі для кожної людини як орієнтир при самоконтролі за своїм харчуванням — складовою частиною здорового способу життя [1, с. 45-46].

Відомо, що норми харчування багато в чому залежать від кліматичної зони, у якій проживає людина. Наприклад, потреба в енергії жителів північних країн перевищує таку для країн з помірним кліматом на 10-15 %, що повинне забезпечуватися за рахунок збільшення споживання жирів і в трохи меншому ступені білків і вуглеводів. Для південних країн у порівнянні із країнами помірного клімату потреба в енергії знижена на 5 %. Це пояснюється не тим, що організм людини може одержувати енергію безпосередньо від сонячних променів або теплого повітря, а тим, що при високій температурі навколишнього середовища витрати енергії організмом на теплопродукцію знижуються [4].

Для раціонального харчування важливо не лише забезпечення потреб організму в енергії, але й дотримання норм споживання харчових речовин (білків, жирів і вуглеводів). Потреба в них теж змінюється в залежності від клімату. Наприклад, радянські вчені вважали, що середньою нормою білка в добовому раціоні людини слід вважати 100 г. Ця норма гарантує людину від будь-яких випадковостей, як, наприклад, посилена витрата білків при розумовій праці, зміні зовнішнього середовища, покриття витрат організму при захворюваннях і т. д. Однак в умовах жаркого клімату розпад білка вище, ніж у помірному кліматі, тому для збереження здоров'я потрібно більша його кількість (120-130 г). Потреба в білку зростає також після захворювань, пов'язаних з підвищенням температури. Другим, не менш важливим питанням при побудові системи харчування є питання про норми жирів. Залежно від загальної калорійності їжі в умовах помірного клімату рекомендується споживати за добу від 75 до 110 г жиру, причому не менш однієї третини повинно бути тваринних жирів, головним чином молочного жиру, що є джерелом найважливіших ліповітамінів. Оскільки жири мають більш високу калорійність, ніж білки й вуглеводи, то наявність жирів дає можливість регулювати обсяг їжі. При заміні жирів вуглеводами обсяг їжі збільшується, тому що для збереження калорійності їжі доводиться брати вуглеводів у два із зайвим рази більше, ніж жирів. В умовах півночі жири грають особливо важливу роль, тому що дають можливість підвищити калорійність їжі, не збільшуючи значно її обсягу. В умовах жаркого клімату зниження енергетичної потреби має бути забезпечене за рахунок зменшення частки жирів, що заміщаються вуглеводами. При цьому

варто враховувати, що норма вуглеводів у харчуванні коливається в широких межах. Так, для осіб з добовими витратами в 3000 калорій кількість вуглеводів у середньому дорівнює 450 г, а для осіб з енергетичною витратою в 4500-5000 калорій воно зростає до 700 г.

Крім перелічених білків, жирів і вуглеводів, названих основними харчовими речовинами, для життя й збереження здоров'я людини важливі також мінеральні речовини, вітаміни й вода. Наприклад, потреба організму дорослої людини в кальції, згідно даним багатьох дослідників, лежить у межах 0,7-0,8 г у добу. Кількість фосфору повинна рівнятися приблизно 1,5-2 г. Норма заліза в середньому вважається рівної 15-20 мг у добу. При нормі кальцію в 0,7-0,8 г магнію повинно бути не більше 0,5 г. Однак питання зміни потреби більшості мінеральних речовин при зміні клімат ще не вивчено. Досліджувалася тільки зміна потреби в солях натрію, які вводяться головним чином з повареною сіллю. Дослідження показали, що потреба організму в хлористому натрії в помірному кліматі покривається 15 г, а в жаркому кліматі — 20-25 г повареної солі.

Потреба організму в різних харчових речовинах також тісно пов'язана з кількістю води, що вводиться в організм. Організму однаково шкідливо як різке обмеження, так і надмірне споживання рідини. Роботами Інституту харчування Академії медичних наук СРСР, проведеними в умовах гарячих цехів і жаркого клімату (Середня Азія), встановлено, що кількість речовин, виведених з організму, перебуває в прямої залежності від кількості вживаної рідини. Тому в умовах глобального потепління стає важливі навчитися регулювати режим питва і якість споживаної води [1, с. 65-69].

Глобальна зміна клімату приведе до зміни в структурі й кількості необхідних для збереження здоров'я продуктів харчування, але їх доступність для населення буде знижуватися у зв'язку з ростом цін, деякі причини якого розглянуті вище. Уже зараз споживання продуктів харчування населенням України перебуває у вкрай незадовільному стані. У табл. 2 наведені норми споживання й рівень споживання продовольства населенням України, і, для порівняння, — у розвинених країнах.

Як видно з табл. 2, споживання деяких важливих видів продуктів в Україні не досягає навіть нижньої границі фізіоло-

Таблиця 2

Норми й рівень споживання продовольства населенням
України на місяць (по роках), кг на одну людину*

Продукти	Норма		Фактичне споживання в середньому за місяць на одну людину									
	Фізіологічний мінімум	Науково обґрунтована	У середньому по країнах «сімки»	2000 рік	2001 рік	2002 рік	2003 рік	2004 рік	2005 рік	2006 рік	2007 рік	2008 рік
М'ясо й м'ясопродукти, кг	3,78	6,67	8,25	3,3	2,8	3,3	3,9	4,0	4,4	4,7	5,1	5,1
Молоко й молочні продукти, кг	29,44	31,67	25,58	17,1	17,3	18,8	19,1	20,2	21,7	22,3	22,1	22,6
Яйця, шт.	21	24	21	18	16	17	17	18	21	19	20	20
Риба й рибні продукти, кг	1,18	1,67	2,48	1,3	1,4	1,4	1,4	1,6	1,8	1,9	1,9	2,1
Цукор, кг	2,23	3,17	4	3,5	3,3	3,1	3,2	3,6	3,6	3,2	3,2	3,4
Олія й інші рослинні жири, кг	0,59	1,08	1,5	1,8	2,0	2,0	2,0	1,9	1,9	1,7	1,7	1,8
Картопля, кг	7,51	10,33	5,25	10,4	11,1	10,3	9,9	10,1	9,6	8,7	8,3	8,4
Овочі і баштанні, кг	8,9	13,42	9,08	9,5	9,0	9,5	9,0	8,7	9,1	9,4	8,7	9,3
Плоди і ягоди, кг	5,11	7,5	9,75	2,5	2,2	2,4	2,5	2,7	3,1	3,0	3,6	3,7
Хліб і хлібні продукти, кг	7,82	8,4	10,16	10,7	10,7	10,7	10,3	10,4	10,3	9,8	9,6	9,6

* За даними офіційного сайту Держкомстату — <http://www.stat.gov.ua>

гічної норми. Доступність продуктів харчування обмежується платоспроможністю населення. Недоспоживання дорогих продуктів тваринного походження компенсується надмірним споживанням фальсифікованої м'ясної й рибної продукції, а також більш дешевих рослинних продуктів.

Це приводить до дефіциту вітамінів (V_1 , V_6 , V_{12} , V_3) і мікроелементів (селену, кальцію, фосфору, заліза), до значних відхилень від формули збалансованого харчування. Спостерігається дефіцит споживання білка, поліненасичених кислот, бета-каротину. З ростом цін на продукти харчування ситуація може ще погіршитися.

Тому вирішення питань адаптації до мінливих кліматичних умов є частиною боротьби за виживання людства. Щоб перемогти в цій битві буде потрібно здійснити зміни в багатьох сферах суспільного життя — у споживанні, у методах виробництва й ціноутворенні на енергію, і в міжнароднім співробітництві.

Зміна клімату, у сукупності з іншими глобальними проблемами людства (демографічна, погроза вичерпності ресурсів і ін.), визначає перспективні можливості виробництва й споживання продуктів харчування. Як показали дослідження, перелічені фактори приведуть до зменшення кількості, зниження якості й зростання вартості їжі. Значні зміни відбудуться й у споживанні продуктів харчування. Вони будуть пов'язані, насамперед, зі зниженням потреби людини в енергії й зі зміною потреби в живильних речовинах. Ще одним фактором, що вчиняють вплив на зміну попиту на продукти харчування, буде зростання цін на них, що обмежить доступність їжі.

Вважаємо, що при вирішенні цих проблем, пріоритет має належати саме змінам, що відбуваються в споживанні продуктів, а не сучасним можливостям підприємств харчової промисловості. У зв'язку із цим існує необхідність розробки та вживання адаптаційних заходів до змін, що відбуваються.

Література

1. Радченко Л. А. Основы питания. — Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. — 320 с.
2. Макарьева А. М., Горшков В. Г. Важное о самом главном: малоизвестные аспекты демографической проблемы // www.bioticregulation.ru/life/life3_r.php.
3. Дудка Т. В. Прогноз зміни витрат і цін на продукцію харчової промисловості під впливом глобального потепління // Науковий потенціал світу-2009: Мат. V Міжнар. наук.-практ. конф. (Софія, 17-25 вересня 2009 р.). — Софія, 2009. — Т. 1. — С. 20-22.
4. Всемирная организация здравоохранения: методы оценки экологически обусловленного бремени болезней // <http://www.who.int/peh/burden/methods.htm>.
5. Радева М. Н. Продовольственный рынок Украины: проблемы и перспективы развития // *Biuletyn Uniwersytet Rzeszowski*. — 2004. — № 3. — С. 18-26.

Резюме

В статье рассмотрено влияние глобального потепления на изменение спроса на продукты питания: вопросы изменения потребностей организма человека в энергии и пищевых веществах, изменение доступности пищи вследствие роста цен на неё. Исследование актуально для решения проблем адаптации пищевой промышленности к ГИК.

Рецензент доктор эконом. наук, профессор П. В. Осипов

УДК 334.754 (477)

О. Є. Патлатой

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ КЛАСТЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Нинішня фінансово-економічна криза вже внесла значні корективи у спосіб і характер сучасних глобалізаційних перетворень, але навряд чи вона зможе кардинально змінити логіку їхнього розвитку. В умовах, коли багато транснаціональних корпорацій за своєю економічною могутністю перевершують деякі держави світу, навряд чи можна говорити про класичний варіант атомістичної конкуренції як основу економічного потенціалу держави. Не виникає сумнівів, що національна конкурентоспроможність повинна формуватись на підставі конкурентоспроможності регіонів, а остання, у свою чергу, могла б спиратись на кластерні об'єднання підприємств. Їхня привабливість полягає у можливості використовувати територіальні, галузеві, технологічні та інші зв'язки між суб'єктами економічної діяльності з метою підвищення продуктивності виробництва, зниження трансакційних витрат та мінімізації втрат, які неминуче виникають внаслідок дії механізму ринку.

Для України, яка посідає 73 місце серед 131 держави у глобальному рейтингу конкурентоспроможності [10, с. 6], нагальною необхідністю є визначення та реалізація пріоритетних напрямків регіонального розвитку. Одним із варіантів вирішення цього питання є кластерна політика, яка, за умови успішної її реалізації, могла б стати наріжним каменем стратегії соціально-економічного розвитку України.

Засадничі ідеї кластерної політики були теоретично сформульовані американським дослідником М. Портером у 1990 році

[5], залишаючись предметом аналізу і в сучасних публікаціях [13]. Серед українських учених поштовхом для досліджень у цій сфері стали праці С. І. Соколенка [8]. Ідеї та принципи кластерної політики були поглиблені та конкретизовані багатьма українськими дослідниками [1, 3, 10]. Проте, на нашу думку, вітчизняними вченими не був запропонований та використаний комплексний інструментарій ідентифікації регіональних кластерів. До того ж, у фундаментальних наукових дослідженнях економістів світу так і не була сформована струнка система поглядів стосовно кластерів і кластерної політики. Звісно, ці проблеми не можуть бути вирішені одразу, але у цій публікації ми спробуємо сформулювати можливі підходи до їх розгляду.

Метою даного дослідження є обґрунтування необхідності розробки збалансованої кластерної політики та визначення напрямів і інструментів її реалізації. Основними завданнями виступили: аналіз деяких суперечливих моментів у визначенні сутності кластерів та кластерної політики, розгляд елементів методології ідентифікації територіально-виробничих кластерів; дослідження помилок державних інституцій в процесі формування національної конкурентної стратегії; оцінка напрямів формування кластерної політики в Одеській області, аналіз характеру кластерних перетворень у даному регіоні та визначення міри залучення у цей процес урядових органів.

Слід визнати, що у теоретичному плані концепція кластерів ще потребує подальших досліджень, уточнень і систематизації. По-перше, дуже розповсюджене визначення кластера як “добровільного об’єднання фірм в певній сфері підприємництва, пов’язаних між собою технологічно” [10, с. 7], відображає більше юридичну, ніж економічну суть питання. Справа в тому, під тиском імперативу конкурентоспроможності, а подекуди й імперативу виживання, жодне успішне підприємство не може залишатись осторонь від формування кластера. На це вказує і сам М. Портер, визначаючи кластер не тільки як одну грань (споріднені і підтримуючі галузі) своєї моделі Diamond, а як взаємодію всіх чотирьох джерел конкурентних переваг [5, с. 274]. По-друге, недостатньо ретельно розробленим моментом концепції є роль конкуренції всередині кластера. М. Портер вважає її особливою рисою, яка відрізняє кластер від інших форм територіальної організації виробництва, але зазначає при цьому, що “більшість

учасників кластера не конкурують між собою напряму, а просто обслуговують різні сегменти галузі” [5, с. 265]. Така розпливчастість формулювань викликала низку діаметрально протилежних думок з цього приводу. Російські вчені А. Зуєв та Л. Мяснікова (2004) відмічають: “Кластеризація, з одного боку, мінімізує трансформаційні та трансакційні витрати й оптимізує логістичні операції завдяки “єдиному вікну” кластера, а з іншої — усуває конкуренцію між підприємствами, замінюючи її конкурентоспроможністю галузі, регіону і навіть країни” [2, с. 54-55]. Відомий фахівець з міжнародної конкуренції Орйан Солвелл (2009), відстоюючи цілком протилежну точку зору, сформулював “парадокс Портера” [13, с. 125-126]. На думку дослідника, особи, відповідальні за проведення кластерної політики (policymakers), усіма силами намагаються звести нанівець роль конкуренції у функціонуванні кластерів і одночасно підкреслити важливість державного планування, викривляючи таким чином фундаментальні ідеї М. Портера. У той же час О. Солвелл визнає необхідність проведення кластерної політики для покращення динаміки кластера та розширення регіонального бізнес-середовища, якщо ринкові сили не в змозі впоратись з цим завданням. Причому, такі дії державних інституцій повинні поєднувати у собі як “політику для кластерів” (створення сприятливих макроекономічних умов), так і кластерну політику (програми таргетування кластерів) [13, с. 126].

Така різноманітність поглядів на роль конкуренції та державної політики в системі кластерів, пояснюється, на нашу думку, існуванням відмінних типів кластерних структур. Серед найбільш розповсюджених їхніх класифікацій вділимо наступну [1, с. 46]:

- 1) кластери з регіонально обмеженою формою економічної діяльності всередині споріднених секторів (звичайно пов’язані з певною науково-дослідною установою);
- 2) кластери з вертикальними виробничими зв’язками у вузьких сферах діяльності навколо мережі головних фірм;
- 3) галузеві кластери у різних видах виробництва з високим рівнем агрегації.

Третій тип територіально-виробничих кластерів найбільшою мірою відповідає моделі Портера, у той час як другий взагалі важко віднести до кластерів у класичному розумінні цього поняття. Такі відмінності між типами кластерів диктують не-

обхідність застосування різних підходів до кластерної політики. І якщо у третьому випадках вона, за сприятливих умов бізнес-середовища, може мати ліберальний характер; у другому — головним методом спрямування ресурсів у напрямку реалізації регіональних пріоритетів є державний дирижи́зм.

Пріоритетні напрями регіонального розвитку можуть бути реалізовані через інноваційний розвиток галузей, які традиційно складають основу конкурентоспроможності даного регіону. Проте впровадження технологічних та організаційних інновацій у ключових секторах регіональної економіки не можна плутати зі створенням високотехнологічних кластерів. У пункті 3.4. постанови Кабінету міністрів України № 14 від 16 січня 2008 р. “Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України “Український прорив: для людей, а не політиків” у якості одного з пріоритетних напрямів розвитку вітчизняної промисловості визначена “оптимізація регіональних та міжрегіональних промислових комплексів; сприяння створенню регіональних промислових кластерів, передусім у найбільш наукоємних і високотехнологічних галузях та виробництвах, здатних кардинально змінити економічний і науково-технічний потенціал промисловості” [4]. Найбільшою помилкою уряду під час формування стратегії кластеризації є бажання будь-якою ціною побудувати свою “Силіконову долину”, кластер типу high-tech. На противагу такому підходу, М. Портер обережно вказує на залучення до кластерів як традиційних галузей, так і таких, що відносяться до високих технологій [5, с. 262], а також на тісне переплетіння високих технологій і нетехнологічних галузей [5, с. 267]; О. Солвелл у свою чергу вважає неприродною та неефективною гонитву за новими “гарячими” виробництвами [13, с. 125]. М. Кастельс та П. Холл [3, с. 67-68] застерігають від політики директивного формування державою якнайбільшої кількості наукоємних галузей через те, що державний апарат не є захищеним від нераціональної (через брак і асиметричність інформації) або опортуністичної поведінки, не всі регіони мають передумови для створення високотехнологічних кластерів, а дублювання одних і тих же виробництв у різних країнах та регіонах призводить до нівелювання конкурентних переваг останніх та значного зниження обсягу прибутку підприємств. Великим провалом закінчилось формування високотехнологічних кластерів у

Франції в 1980-і роки, на субсидування яких держава витратила величезні кошти.

У той же час неприпустимим є формування кластерів на основі використання лише екстенсивних методів відтворення. Як правило, іноземні інвестиції сприяють підвищенню конкурентоспроможності регіонів на основі моделі “Польової Дороги” [8, с. 92-93], тобто за рахунок збільшення прибутку шляхом зменшення витрат, у тому числі на оплату праці. Така модель нівелює соціальний ефект від диверсифікації виробництва на основі кластерних моделей. Тому державні інституції у даному випадку повинні стимулювати (непрямыми методами: наприклад, за рахунок зменшення податкового тягаря) упровадження інновацій у виробництво з метою спрямування регіонального розвитку в бік концепції “Стовпової Дороги”. Остання передбачає: “необхідність більш ефективного використання природних ресурсів, інвестування у виробництво і технологічні інновації, а також підвищення кваліфікації робочої сили” [8, с. 93].

Необхідною умовою проведення кластерної політики є формування відповідних державних інститутів. Це завдання реалізується урядами різних країн у кардинально різних спосіб. У більшості країн ЄС, станом на січень 2008 року, функціонувало від 1 до 3 Національних агентств з кластерів, у трьох державах — жодного, у Ірландії — 7, а у Фінляндії — 8: Національне технологічне агентство, Рада з наукової та технологічної політики, Фінський інноваційний фонд, Академія наук Фінляндії, Національний науково-дослідний центр з добробуту та здоров'я, Центр сільськогосподарських досліджень Фінляндії, центр технічних досліджень Фінляндії, Програма Ради Європи [11, с. 20-21]. Крім того, у країнах Організації Економічного Співробітництва і Розвитку, Зокрема Норвегії та Фінляндії “освітня система в останні роки виявилась роздробленою між різними національними міністерствами, відомствами та департаментами на найрізноманітніших рівнях” [8, с. 117]. З одного боку, така політика забезпечує багатомірний підхід до вирішення проблеми, з іншого ж — вимагає значного підвищення витрат на контроль і координацію дій. Так чи інакше, вона виявилась надзвичайно успішною на інституційному ґрунті таких країн, як Фінляндія, яка на сьогодні є одним із загальноєвропейських світових лідерів з інновацій.

Ідентифікація регіональних кластерів є першим і одним з найважливіших етапів проведення кластерної політики. На думку російського дослідника А. Скоча (2006), перед тим, як сформувати підсумковий перелік регіональних кластерів, державні або місцеві органи влади повинні організувати фундаментальні дослідження у 4 етапи:

- 1) аналіз галузей промисловості регіону, можливостей ділового середовища, поточних проблем і обмежень розвитку з метою ідентифікації існуючих і потенційних кластерів;
- 2) діагностика регіональних умов розвитку, включаючи основні компоненти: людські ресурси, природні ресурси, розташування, інфраструктура, технології;
- 3) коригування переліку кластерів з урахуванням регіональних умов і обмежень;
- 4) коригування переліку кластерів з урахуванням макрорівневих умов і обмежень [7, с. 54].

Серед найбільш розповсюджених методів аналізу кластерів виділяють методи: експертних оцінок; спеціалізованих індикаторів (LQ_s) / показників території; витрати-випуск: торгівля; витрати-випуск: інновації; теорію графів / мережевий аналіз; метод оглядів [7, с. 51] або [8, с. 103].

Для обґрунтування напрямів формування політики кластеризації в Одеській області скористаємось показником концентрації робочої сили, доповненим показником її продуктивності. Хоча цей метод піддається критиці за орієнтацію на сектори, а не на кластери, та за ігнорування взаємозв'язків з іншими галузями, він є необхідним стартом для досліджень економіки регіону. У нашому дослідженні ми виділили транспортний сектор, оскільки Одеська область є найбільшим транспортним вузлом України, та сектор АПК, оскільки зараз лунає багато ідей (зокрема, на круглому столі: “Запровадження кластерних моделей господарювання — важливий чинник підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки”, який проходив у Одесі 17 жовтня 2008 р.) щодо формування агропромислового кластера у нашому регіоні.

У таблицях 1 і 2 надані статистичні дані, які були використані для розрахунку показників PCR (індекс продуктивності

Таблиця 1

Валовий внутрішній продукт (ВВП) та валова додана вартість (ВДВ) в Україні та Одеській області (2005 та 2006 р.), [6]

Показник	Україна		Одеська область	
	2005	2006	2005	2006
Рік				
ВВП, млн. грн.	441452	544153	20762	24898
ВДВ, млн. грн.	396003	487132	19138	22983
ВДВ за окремими галузями, млн. грн.:				
Сільське господарство, рибальство, мисливство, лісове господарство	40542	41006	1685	
— частка регіону у ВДВ галузі	-	-	4,1	4,4
Рибальство, риболовство	165	151	15	13
— частка регіону у ВДВ галузі	-	-	9,1	8,6
Транспорт, зв'язок	47435	56053	5424	6073
	-	-	11,4	10,8

Таблиця 2

Зайнятість в Україні та Одеській області (2006 та 2007 р.), [6]

Зайнятість, тис. чол.	Україна		Одеська область	
	2006	2007	2006	2007
Рік				
Загальна	22254,4	22322,3	1095,2	1108,2
За окремими галузями:				
Сільське господарство, рибальство, мисливство, лісове господарство	3652,6	3484,5	195,7	190,4
Транспорт, зв'язок	1428,3	1451,9	120,1	121,3

праці) і ECR (індекс концентрації робочої сили) у секторі транспорту та зв'язку за даними на 2006 р.:

$$PCR_i^j = \frac{P_i^j / \sum P^j}{\sum P_i / \sum P} = \frac{6073 / 22983}{56053 / 487132} = 2,1065, \quad (1) [13]$$

де P_i^j — виробництво певного виду товарів/послуг (коэф. i) у регіоні (коэф. j);

P^j — загальний обсяг вироблених товарів і послуг у регіоні;

P_i — загальний обсяг певного виду товарів / послуг в Україні;

P — загальний обсяг вироблених товарів і послуг в Україні.

$$ECR_i^j = \frac{E_i^j / \sum E^j}{\sum E_i / \sum E} = \frac{120,1 / 1095,2}{1428,3 / 22254,4} = 1,7086, \quad (2), [13]$$

де E_i^j — кількість працюючих у певній галузі (коэф. i) у регіоні (коэф. j);

E^j — загальна зайнятість населення у регіоні;

E_i — загальна зайнятість населення у галузі по Україні;

E — загальна зайнятість населення по Україні.

Нижче приведений розрахунок аналогічних показники для АПК, у якому визначені як базові галузі сільського господарства, мисливства, лісового господарства та рибальства. Можливість формування кластера у цьому секторі має глибокі історичні корені: експорт зернових був запорукою економічного розвитку Одеського регіону на протязі всього періоду його існування. Сьогодні серед традиційного переліку експортованої продукції з'явилися нові сільськогосподарські культури, як, наприклад ріпак. Крім того, Одеська область посідає перше місце в Україні [6] за виробництвом продукції рибальства та риболовства, яка також є складовою частиною даного показника.

$$PCR_i^j = \frac{1824+13 / 22983}{41006+151 / 487132} = 0,94592$$

$$ECR_i^j = \frac{195,7 / 1095,2}{3652,6 / 22254,4} = 1,087$$

На рис. 1 точка А відображає співвідношення концентрації робочої сили та її продуктивності в галузі транспорту і зв'язку, точка В свідчить про аналогічні показники у секторі АПК. Транспортний сектор знаходиться у I квадранті, тобто показники продуктивності та кількості зайнятого у цій галузі населення вищі (причому суттєво) за середньоукраїнські. Тож ситуація для формування транспортно-логістичного кластера в регіоні дуже

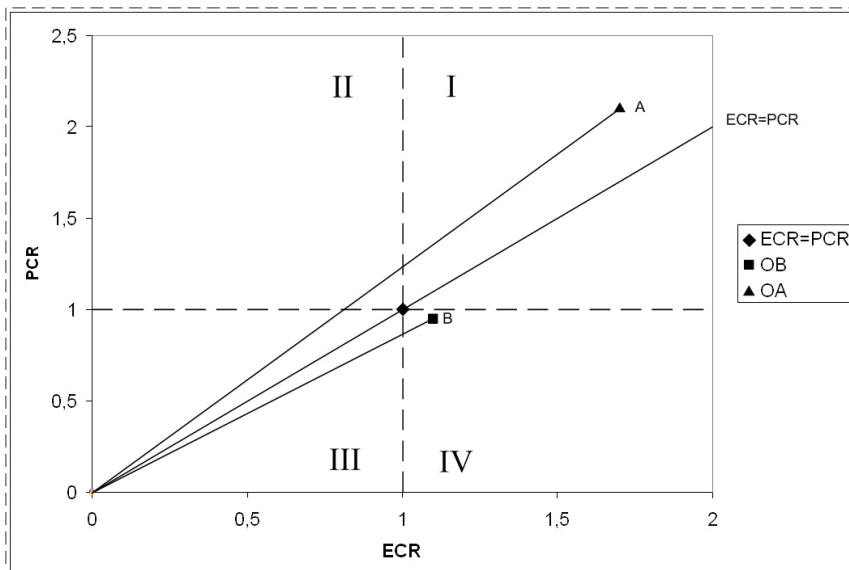

Рис. 1. Відношення ECR та PCR у галузях транспорту та зв'язку й АПК в Одеській області на даними на 2006 р.

сприятлива. Пряма OA з'єднує початок координат з точкою А. Оскільки пряма OA лежить над променем $ECR=PCR$, продуктивність праці у цій галузі, відносно середніх показників по Україні, вища за її концентрацію. Якоюсь мірою це сприяє додатковій привабливості створення кластеру.

Натомість сектор АПК потрапив до IV квадранта графіка. Це значить, що у регіоні спостерігається концентрація робочої сили у даній галузі (пряма OB лежить нижче променя $ECR=PCR$, тобто в даному випадку $ECR > PCR$), що обумовлює соціальну значущість формування промислового кластера. Хоча продуктивність праці у даній галузі несуттєво нижча за середню в Україні, формування кластера потребуватиме значних інвестицій у сектор.

Таким чином, всі передумови для транспортно-логістичного кластеру в Одеській області вже є, тож у даному випадку доречним буде ліберальний підхід до кластерної політики. До того ж, через Одеську область проходять такі міжнародні транспортні шляхи як Пан-європейський транспортний коридор № 9, Міжна-

родний транспортний коридор Гданськ-Одеса, Транспортний коридор Європа — Кавказ — Азія (TRASECA). Цей факт свідчить про можливість включення Одеської області у міжнародні транспортно-логістичні кластери, зокрема навколо перевезень металу, зернових, палива, бавовни та ін.

У той же час для сектора АПК, який, потребує глибинних та системних реформ, більш адекватною буде *дирижистська* кластерна політика. Г. К. Броншпак (2007) у цьому контексті пропонує запровадження податкових пільг для підприємств АПК, зокрема на реінвестований прибуток; програм спільного фінансування комерційними банками проектів АПК за наявності надійних державних гарантій [1; с.49-50]. Проблема полягає також і в тому, що дуже важко реалізувати інноваційні проекти в цьому секторі зважаючи на те, що більша частина вартості продукту АПК формується у посередницьких схемах, що не залишає достатньо коштів у безпосередніх виробників для запровадження нововведень. Така непроста ситуація свідчить про необхідність використання навіть інструменту субсидування деяких підприємств галузі. Хоча такий захід зазвичай не практикується при формуванні та розвитку кластерів, європейський досвід показує, що “субсидії на R&D надаються тільки для компаній в регіональних кластерах, коли такі субсидії можуть справити супутній ефект за межами фірми — реципієнта субсидії” [7, с. 5]. У нашому випадку такий підхід є життєво необхідним.

Результатом даного дослідження є обґрунтування збалансованої державної кластерної політики, яка б урахувала необхідність технічних та організаційних нововведень з метою успішнішої реалізації конкурентних переваг регіонів, проте позбавленої романтичних уявлень про переорієнтацію всієї економіки України на високотехнологічне виробництво. Показана необхідність кластерної політики дирижистського типу в АПК Одеської області, та ліберального — у галузі транспорту і зв’язку даного регіону та розглянуті конкретні інструменти її реалізації.

Література

1. Броншпак Г. К. Государственная поддержка кластерных инициатив: вертикально интегрированные структуры в АПК // Економіка АПК — 2007. — № 4 — С. 45-50.

2. Зуев А., Мясникова Л. Глобализация: аспекты, о которых мало говорят // *Мировая экономика и международные отношения* — 2004. — № 8 — С. 54-60.
3. Кіро О. С. Регіональна кластерна політика в Європі: теорія й практичне застосування // *Вісник соціально-економічних досліджень*. — 2008. — Вип. 33. — С. 66-71.
4. Постанова Кабінету Міністрів України № 14 від 16 січня 2008 р. “Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України “Український прорив: для людей, а не політиків” // http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=104231107&cat_id=47292901.
5. Портер М. Э. Конкуренция. — М.: Вильямс, 2005. — 608 с.
6. Регіони України, 2008: Статист. збірн.
7. Скоч А. В. Методы идентификации и анализа региональных кластеров в отраслях промышленности // *Вопросы экономических наук*. — 2006. — № 6. — С. 50-56.
8. Соколенко С. И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнёрства. Кластеры: Украинский контекст. — К.: Логос, 2002. — 648 с.
9. Скоч А. В. Методы идентификации и анализа региональных кластеров в отраслях промышленности // *Вопросы экономических наук* — 2006. — № 6. — С. 50-56.
10. Федоренко В. Г., Тугай А. М., Гойко А. Ф., Джабейло В. Б. Концепція кластерної політики в Україні // *Економіка та держава*. — 2008. — № 11. — С. 5-15.
11. Cluster Policy in Europe (a brief summary of cluster policies in 31 European countries) / Europe Innova Cluster Mapping Project. — Oxford Research AS, 2008, January. — 34 p.
12. Feldman V. P. Audrestch D. B. Innovation in Cities and Regions: Scence Based Diversity, Specialization and Localized Competition-European // *Economic Review*. — 1999. — № 43. — P. 409-429.
13. Orjan Solvell. Clusters. Balancing Evolutionary and Constructive forces. — Odeshog: Danagards Grafiska, 2009, January. — 138 p.

Резюме

В статье обосновываются пути и направления проведения государственной кластерной политики как неотъемлемого эле-

мента поддержки и последующего развития национальной конкурентоспособности.

Рецензент канд. географ. наук, доцент М. Д. Балджи

УДК 338.43

О. І. Павлов

СУЧАСНА ПАРАДИГМА УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

Визнання України країною з ринковою економікою не є підставою для оптимістичного висновку про досконалість її економічної моделі. У класичному розумінні вітчизняна економічна система поки що не є ринковою, оскільки капіталізація, тобто нагромадження капіталу відбувається не за рахунок підвищення продуктивності народногосподарського комплексу, а через привласнення та перерозподіл. В аграрній галузі капіталізація йде шляхом вливання капіталу з інших сфер економіки. Все це актуалізує проблему поєднання методів стихійно-ринкового та державного регулювання складних соціально-економічних процесів.

В економічній літературі це питання висвітлювалося в працях В. Андрійчука, В. Геєця, І. Лукінова, М. Кропивка, М. Малика, П. Саблука та інших відомих вчених. У центрі їх уваги перебували проблеми, пов'язані з державним регулюванням процесів, що відбуваються у сфері аграрної економіки. Проте сільські території, як об'єкт функціонування та управління потребують застосування до них міждисциплінарного підходу, який виходить за межі галузевого або секторального підходу. З позицій міждисциплінарності розвиток сільських територій сприймається як суспільний процес, обмежений певним простором.

Метою статті є обґрунтування сучасної парадигми управління розвитком сільських територій України, яка враховує зміни, що відбуваються під час суспільної трансформації.

Категорія “парадигма управління сільськими територіями” є складним понятійним конструктом, який віддзеркалює зміни, які відбуваються: а) на рівні об'єкта (сільських територій); б) на рівні суб'єктів (органів державної влади, органів місцевого самоврядування, бізнесових структур, громадських організацій); в) на рівні управлінських відносин (об'єктно-суб'єктних, об'єктно-об'єктних, суб'єктно-суб'єктних). Ці зміни мають системний ха-

ракти і суттєво впливають на управлінську модель, яка є інтегральною за визначенням, що зумовлено передусім гетерогенною природою об'єкта. Це передбачає застосування до нього відповідного типу управління, який складається з ресурсного, галузевого, функціонального, власне територіального менеджменту, ураховує різні рівні й типи сільських територіальних утворень та здійснюється різними суб'єктами управління як за своїми повноваженнями, так і за характером підпорядкованості.

Еволюція цих управлінських відносин відбувається під впливом таких глобальних чинників, як перехід до ринкових відносин та демократизація суспільного життя, його рух до громадянського суспільства, що знайшло свій прояв у здійсненні політичної, адміністративної, аграрної, бюджетної реформ, реалізації Концепції державної регіональної політики.

Разом із тим новітня парадигма управління розвитком сільських територій формується під дією внутрішньосистемних чинників, пов'язаних із реформуванням земельних, майнових відносин, соціальної сфери села, реструктуризацією господарських структур, диверсифікацією зайнятості сільського населення.

До найбільш характерних ознак цієї управлінської парадигми можна віднести такі:

- децентралізація управління, деконцентрація владних повноважень, розвиток самоврядних засад;
- перехід від галузевого до територіального підходу в управлінні об'єктом, який базується не на безпосередньому, прямому управлінні галуззю, а на управлінні суспільно-політичним процесом;
- підвищення ролі правових та економічних механізмів регулювання суспільних відносин;
- поступова заміна принципу субординації в управлінні на відносини, які базуються на партнерських, договірних засадах, використанні стимулюючих та заохочувальних важелів;
- поширення в управлінських відносинах горизонтальних зв'язків.

Унаслідок зазначених змін еволюціонують і самі уявлення про характер і сутність управління. Саме тому, необхідно внести певні уточнення щодо понять “управління”, “державне управління”, “регулювання”, “управлінська діяльність”.

Формування в Україні ринкового середовища відповідним чином позначилося й на розвитку наукових досліджень. Фахів-

цями здійснюються спроби розведення понять “державне управління” і “державне регулювання”. Так, харківські економісти акцентували увагу на тому, що, коли йдеться про управління певною галуззю, яка не є власністю держави, то доцільно застосовувати категорію “державне регулювання”, що на відміну від “державного управління” не включає функцію планування. Отже, на їхню думку, державне управління суб’єктами господарювання не повинне простиратися далі рамок державної власності. Також вони стверджували, що різниця між цими поняттями може нівелюватися, якщо державне управління буде здійснюватися переважно економічними методами [1, с. 9]. Наведений приклад свідчить про неврахування різниці між поняттям “керівництво”, яке передбачає право розпорядження власністю, майном, від понять “управління” та “регулювання”, які базуються на використанні економічних, правових важелів та інших механізмів та методів впливу.

У цьому відношенні ми поділяємо позицію П. Саблука, який, досліджуючи процес адаптації сільського господарства до ринкових умов господарювання, відзначав такі методи регулювання земельних відносин, як економічні, правові та адміністративні [2, с. 218]. У цьому випадку регулювання розглядається як функція управління.

Оскільки природною формою організації суспільства виступає держава, тому саме державна влада розглядається як інститут, призначенням якого є налагодження спільної життєдіяльності людей. У науці ще за радянських часів склалися два підходи до визначення поняття “державне управління”, які надалі були підтримані російською школою правознавців, спеціалістами з державного управління. Прибічники першого з них (В. Зорькін, О. Луньов, О. Сухарев, Г. Файзулін) розглядали державне управління як діяльність організованого, спрямованого типу, здійснювану через систему державних органів, установ, підприємств, організацій, окремими групами людей з метою вирішення суспільних проблем. Прихильники другого підходу (Г. Атаманчук, Д. Зеркін, В. Ігнатів, В. Козбаненко) під державним управлінням розуміли практичні дії, що організують та регулюють вплив держави за допомогою владних структур на суспільне та приватне життя людей з метою його упорядкування, збереження чи перетворення.

Наразі перейдемо до визначення терміна “регулювання” (від лат. *regulo* — упорядкову). Таке його значення дає всі підстави розглядати зміст цієї діяльності як різновид управління і його функцію одночасно, за допомогою якої корегується управлінський процес. Як різновид управління, регулювання передбачає використання для здійснення впливу на об’єкт (саме за допомогою цього терміна більш точно передається його зміст) обмеженої кількості засобів та методів, переважно правових та економічних, а не адміністративних, організаційно-розпорядчих, контрольних. Можна висловитися так, що за своїми наслідками регулювання суспільних відносин безпосередньо не веде до їх кардинальної зміни, на відміну від управління, хоча з розвитком ринку, демократизацією суспільного життя ці можливості мінімізуються, а з часом зійдуть нанівець. Безумовно, між управлінням та регулюванням існує тісний зв’язок, оскільки управління передбачає й регулювання, а здійснення останнього означає здатність управляти. На цій підставі не можна не погодитися з авторами, які відносять регулювання до основних (загальних) функцій управління, що визначають послідовність управлінського циклу [3, с. 15].

На відміну від управління інститут самоврядування має іншу природу з огляду на характер об’єктно-суб’єктних відносин, які йому притаманні. Власне самоврядування за визначенням містить феномен управління як дію зовнішнього суб’єкта відносно об’єкта. Об’єкт і суб’єкт тут є єдиним цілим. Самоврядування виступає тим інститутом, у межах якого синергетичний ефект самоорганізації досягає свого найбільшого ефекту. У цьому сенсі самоорганізацію можна розглядати як ключовий принцип самоврядування, вона є атрибутивною рисою кожної окремої вільної людини. Цікавим у цьому відношенні виглядає визначення самоорганізації, наведене свого часу Ж.-П. Сартром: людина, що здійснила самоорганізацію, з’ясувала для себе, що вона є законодавцем, який разом із самим собою обирає все людство, а тому вона не повинна позбавлятися почуття власної відповідальності. Отже, ідеться передусім про відповідальність за себе, свою справу й тих, хто тебе оточує.

Самоврядування — це інститут публічної недержавної влади, компонент громадянського суспільства. Народ здійснює його безпосередньо та через органи місцевого самоврядування. Межі

та сфера незалежності інституту самоврядування від держави визначено чинним законодавством. З розвитком в Україні громадянського суспільства, у тому числі підприємницьких структур на селі, удосконаленням державних інститутів, значення самоврядування буде зростати. Динаміка розвитку самоврядування в межах сільських територіальних утворень багато в чому буде визначатися рівнем добробуту населення, його політичною активністю, волею та спроможністю самостійно вирішувати власну долю.

Управлінська діяльність, самоврядні функції визначаються певною специфікою, яка залежить від об'єкта управління. Щодо визначення об'єкта, то тут теж існують проблеми, пов'язані з підміною понять, неврахуванням тих змін, які відбуваються в самому об'єкті. Головна з них полягає в тому, що, незважаючи на обґрунтування необхідності заміни аграрно-галузевої парадигми розвитку села на територіальну, в управлінні домінантним залишається секторально-компонентний підхід, у контексті якого об'єктом управління виступає сільське господарство або аграрний сектор економіки, а не сільські території як поліелементна та поліфункціональна система.

На “зміщення” парадигми управління розвитком сільських територій наклали відбиток зміна суспільного ладу й пов'язана із цим еволюція соціально-економічних, політико-правових, духовних відносин, що у свою чергу викликало переоцінку світоглядних та теоретично-методологічних засад, на яких базувалася попередня соціальна система.

Виходячи з цього, нами обґрунтовано необхідність переходу від галузевого до територіального управління розвитком сільських територіальних утворень. Цей перехід впливає з поліелементного та поліфункціонального характеру цього об'єкта, що знайшло свій вияв:

- у різноманітній природі його ресурсного потенціалу;
- різноспрямованості функцій;
- його різнотиповості та різнорівневості.

Усе це вимагає застосування до зазначеного об'єкта адекватних управлінських рішень та дій з боку як державних, так і недержавних органів, бізнесових структур, громадських організацій.

Як відомо, соціальні системи відрізняються від біологічних та технічних тим, що вони на відміну від двох останніх розви-

ваються під дією як об'єктивних законів, так і активного втручання в процес їх функціонування людини. Із цієї причини соціальне управління прийнято розглядати не тільки як науку, але й як мистецтво, саме мистецтво управління, вищим виразом якого є відсутність явних зовнішніх проявів втручання людини (суб'єкта) у функціональність об'єкта. Тому важливо, щоб це втручання було свідомим тобто базувалося на глибоких знаннях як самого об'єкту управління, так і важелів впливу на нього.

У зв'язку з цим зосередимо увагу на самоврядуванні, регулюванні та управлінні як важелях впливу на управлінські відносини тобто як на феноменах без їх жорсткої прив'язки до суб'єктів. Інакше кажучи, зафіксуємо важелі впливу у “знятому вигляді” у зіставленні один до одного, у їх взаємозв'язку, а також відносно об'єкта. При цьому нас цікавить не конкретний об'єкт, а його узагальнена модель.

Якщо вдатися до ранжування перелічених важелів впливу за їх джерелом (внутрішнім або зовнішнім відносно об'єкта), то лише самоврядування належить до такого, що знаходиться в самому об'єкті, є його органічною внутрішньою характеристикою, два інші є зовнішніми. За цією ознакою самоврядування можна визначити як самодію, регулювання — як напівдію, а управління — як власне дію відносно об'єкта, тобто самоврядування виступає відносно об'єкта його автономним саморегулятором, синергетичним феноменом. Стан об'єкта, при якому його об'єктна та суб'єктна сторони виступають як єдине ціле, можна схарактеризувати як самоврядність.

Другий щабель у цьому ранжуванні займає важіль регулювання, який ми ідентифікували як напівдію. Остання характеристика не означає незакінченості процесу впливу, а підкреслює ступінь та форму втручання цього важеля у процес функціонування об'єкта. Як правило, атрибутами важеля регулювання виступають правові та економічні методи впливу.

Третій щабель займає управління, яке можна охарактеризувати як власне дію. Цей важіль містить найбільш повний та завершений арсенал засобів, методів, які використовуються в процесі управлінської діяльності. Його застосування досягає найбільшого ефекту на переломних етапах розвитку об'єкта.

Запропоноване відокремлення та ранжування різних важелів впливу без їх жорсткої прив'язки до конкретних суб'єктів уп-

равління є умовним, оскільки в процесі управлінської діяльності вони тісно взаємозв'язані.

Серед фахівців поширеною є думка, що самоврядування при-
таманне первинним ланкам об'єкта управління. У контексті
сільських територій такою ланкою виступає її базовий рівень,
представлений підприємствами, установами, організаціями, поселен-
нями, а виразником самоврядності виступає територіальна громада,
певний соціум цього просторового утворення. Громада здійснює
самоврядування, безпосередньо і через власні органи. На цьому
рівні самоврядування має неоднаковий вияв у різних зрізах об-
'єкта: ресурсному, компонентному, функціональному. Крім того,
одна справа, коли те чи інше рішення приймається безпосередньо
населенням (громадою), інша — коли це здійснюється їх уповно-
важеним органом (сільрадою чи особисто її головою).

Разом із тим хотілося б наголосити на тому, що самовря-
дування притаманне сільським територіям і на їх районному та
обласному рівнях, які представлені сукупністю територіальних
громад. Крім того, чим складніша система, тим більшою є
ймовірність дії непередбачуваних чинників, одними з механізмів
нейтралізації яких виступають такі принципи самоврядування,
як самоорганізація та саморегуляція. Звісно, на цих рівнях од-
ночасно зростає можливість втручання у функціонування об'єкта
державних органів, інших суб'єктів управління. Отже, сільські
території як об'єкт управління зазнають впливу різних важелів
на суб'єктному рівні. Ураховуючи дію зовнішніх та внутрішніх
відносно них чинників, не важко передбачити, що дедалі наби-
ратиме силу тенденція, пов'язана з посиленням самоврядних
засад їх розвитку.

Прийнято вважати, що функціонування об'єкта має об'єктив-
ний характер на відміну від управлінських дій суб'єкта, які є
суб'єктивними. Саме тому, як уважав Г. Атаманчук, головна
проблема державного управління полягає у “зближенні” суб'єк-
тивності суб'єкта з об'єктивністю об'єкта [4, с. 241].

Найбільш оптимальним шляхом об'єктивізації управлінсь-
кої діяльності є наближення інтересів суб'єкта управління до
потреб об'єкта, що передбачає не тільки постійне відстеження
тенденцій розвитку об'єкта, а й прийняття адекватних їм уп-
равлінських рішень. Не менш важливе значення має дотриман-
ня технологічної процедури, пов'язаної з виокремленням тих змін

у стані об'єкта, що є результатом управлінських дій, від корекції його функціонування, яка є наслідком впливу інших чинників. Це у свою чергу підвищує вимоги до інформаційного, наукового та кадрового забезпечення управлінського процесу.

З демократизацією суспільного життя, розвитком самоврядування управлінські відносини будуть ще більше ускладнюватися, набувати нової якості та непередбачених наслідків за рахунок збільшення суб'єктів управління, послаблення ролі органів державної влади в управлінні суспільними процесами. З іншого боку, прискорений розвиток глобалізації урізноманітнює функції соціальних систем та їх структурних компонентів, тим самим ускладнюючи внутрішньосистемні та міжсистемні відносини. Отже, розвиток суспільства ставить в процесі його еволюції перед людством дедалі нові проблеми, або "виклики часу", за визначенням А. Дж. Тойнбі, які потребують адекватної відповіді. Саме вони є одним із суттєвих подразників парадигмальних зрушень, які не обходять стороною соціальне управління.

У середині ХХ ст. загальна теорія управління отримала можливість використання для розуміння управлінських процесів винаходи кібернетики. Один із засновників цього нового наукового напрямку У. Р. Ешбі сформулював закон відповідності різноманітності керівної системи (регулятора) різноманітності об'єкта, яким керують. Згідно з цим законом різноманітності або невизначеності розвитку об'єкта можна зменшити за рахунок відповідного зростання різноманітності дій суб'єкта управління. Тільки різноманітності в регуляторі, уважав У. Р. Ешбі, може зменшити різноманітності процесу, що регулюється [5, с. 18]. Отже, ідеться не про кількісне збільшення функцій суб'єкта, а про його здатність нейтралізувати непередбачені наслідки функціонування об'єкта за рахунок адресності та точності управлінських дій. Відносно соціальних систем, цей закон має обмежену дію, оскільки інформаційна база суб'єкта управління ніколи не є вичерпною відносно різноманітності та безлічі комбінацій взаємозв'язків, які виникають у процесі функціонування об'єкта та в силу непередбаченості наслідків дій людини. У той же час у кожному конкретному випадку існує необхідний мінімум знань відносно об'єкта, які забезпечують виконання суб'єктами управлінських функцій. Вирішальну роль у визначенні цього мінімуму відіграє природа об'єкта, ступінь його складності.

Саме до таких об'єктів й належать сільські території, які потребують до себе особливого управлінського підходу. Їх специфіка зумовлена різнокомпонентною, ієрархічною структурою об'єкта, значним впливом на його функціональні характеристики природного фактора, що дає можливість визначити тенденції розвитку системи лише на її вході та виході. А тому сільські територіальні утворення потребують застосування до них макропідходу не тільки на функціональному, але й на управлінському рівнях тобто територіального управління.

Територіальний тип управління органічно поєднує управління ресурсами, галузями, функціями, поселенською мережею, ландшафтом, власне територією на її різних рівнях. Оскільки об'єкт управління перебуває на стадії системного реформування, це передбачає активізацію творчої діяльності органів державної влади. У той же час важко передбачити наслідки управлінського впливу на тій підставі, що процес відтворення переживають і самі суб'єкти суспільних змін.

Крім органів державної влади, в управлінні сільськими територіями беруть участь бізнесові структури, громадські організації, що, з одного боку, підвищує конкурентність управлінської діяльності, а з іншого — потребує її координації. Це викликає необхідність розроблення стратегії розвитку сільських територій та здійснення оперативного управління, за рахунок чого з'являється можливість поєднання інтересів суб'єктів управління різної підпорядкованості. Координатором та впровадником територіального управління виступає держава, її органи управління різного рівня та компетенції.

Територіальне управління значно підвищує активну роль у системі управлінських відносин об'єкта управління, який проектує певні управлінські функції суб'єктів, адекватні цілям розвитку, задає певні межі їх дії. Таку визначеність межі, масштабів, глибини й сили впливу суб'єктів на об'єкт завдяки врахуванню природи та функціональності об'єкта ми називаємо суб'єктивізацією об'єкта. У цьому сенсі компетенція та повноваження суб'єктів управління не є довільними, а залежать від функціонального призначення об'єкта. Це означає, що не тільки при здійсненні управлінської діяльності, а й при виробленні управлінської державної політики слід ураховувати принцип суб'єкти-

візації об'єкта. Дотримання цього принципу управління сприятиме гармонізації управлінських відносин.

Ступінь суб'єктивізації об'єкта є різним на макро- та на мікрорівнях управлінських відносин. На першому з них вона виглядає менш жорстоко визначеною та деталізованою, на другому — більш конкретно й чіткою. Такий підхід до суб'єктивізації об'єкта має не тільки теоретичне, але й практичне значення. Так, передчасне намагання остаточно визначити дії суб'єктів управління на макрорівні об'єкта ведуть до надмірної централізації управлінських функцій, формулювання нереальних та нездійсненних завдань, бюрократизації цього виду діяльності. І навпаки, відсутність певного алгоритму визначеності та послідовності дій суб'єктів на мікрорівні об'єкта унеможлиблює досягнення цілей управління.

Множина функцій сільських територій як просторового утворення впливає й на субординацію та координацію дій суб'єктів територіального управління, які належать до різних відомств та рівнів. Одночасно в межах цих територій діють суб'єкти управління, не підпорядковані один одному, тобто відбувається накладання і перехрещення вертикального та горизонтального рівнів управління. Обсяг їх повноважень, сфера компетенції визначено чинним законодавством, а розподіл управлінських функцій здійснюється за принципом субсидіарності.

Територіальне управління передбачає застосування до просторових утворень таких управлінських функцій, як прогнозування, планування та програмування, які забезпечують прийняття рішень і вчинення дій з боку суб'єктів, адекватних об'єкту, що функціонує. По суті прогнозування, планування та програмування територіального розвитку є такими технологічними ланцюгами, через які реалізується принцип суб'єктивізації об'єкта на стадії прийняття та реалізації управлінських рішень. Так, прогнозування містить аналіз і вивчення тенденції розвитку об'єкта в минулому та теперішньому часі з метою їх передбачення в майбутньому. Наступні стадії - планування та програмування представляють собою процес підготовки та прийняття управлінських рішень з урахуванням попередніх прогнозних оцінок розвитку об'єкта. Первинною ланкою в цьому технологічному циклі виступає об'єкт управління. У цьому сенсі стратегії, плани, програми розвитку можна розглядати як засіб об'єднання зусиль різних

суб'єктів управління на шляху досягнення цілей розвитку об'єкта. Гарантією досягнення цих цілей є збіг інтересів об'єкта і суб'єктів управління.

Із цією метою приймаються відповідні законодавчі акти, які мають на меті узгодження функцій управління із цілями розвитку об'єкта. Як приклад, слід навести Закон України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України”, у якому визначено правові, економічні та організаційні засади формування цілісної системи прогнозних і програмних документів комплексного розвитку України, окремих галузей економіки, адміністративно-територіальних одиниць. Ним встановлено загальний порядок розроблення, затвердження та виконання зазначених прогнозних і програмних показників соціально-економічного розвитку, права та відповідальність суб'єктів управлінської діяльності [6, с. 424-433].

Якщо перекласти вимоги цього закону на рівень сільських територій з метою розкриття послідовності операцій на шляху суб'єктивізації об'єкта, її можна представити таким чином:

- аналіз ресурсного потенціалу об'єкта, оцінка його стану за основними показниками соціально-економічного розвитку, визначення сильних та слабких сторін;
- визначення пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку території на перспективу з урахуванням наявних ресурсів, галузей та сфер життєдіяльності, що відіграють вирішальну роль у її зростанні на сучасному етапі та наявних проблем, вирішення яких потребує застосування стимулюючих заходів;
- розрахунок потреби в ресурсах, які необхідні для забезпечення виконання програм і планів розвитку з урахуванням надходжень коштів із різних джерел фінансування;
- опрацювання комплексу організаційних заходів, які містять системний моніторинг за здійсненням програм та планів з метою визначення стану соціального та природного середовища території, динаміки її розвитку.

Отже, можна зробити висновок, що в основі зміни парадигми управління сільськими територіями лежать зміни в умовах їх функціонування. Це знаходить свій прояв у децентралізації управління та деконцентрації влади, переміщенні владних повно-

важень на місця. Зростає роль в управлінській діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Замість ієрархічної управлінської вертикалі формується система управління, яка враховує інтереси держави, регіонів, територій, широких верств населення, галузей, бізнесу.

Література

1. Механізми ефективного розвитку економіки аграрної сфери АПК України: Моногр. / Л. М. Анічин, Г. О. Андрусенко, Г. І. Мостовий та ін.; За заг. ред. проф. Л. М. Анічина. — Х.: Магістр, 2006. — 296 с.
2. Саблук П. Т. Розвиток земельних відносин в Україні // К.: ІАЕ, 2006. — 396 с.
3. Державне управління і менеджмент: Навч. посіб. у табл. і схемах / Г. С. Одінцева, Г.І. Мостовий, О. Ю. Амосов та ін.; За заг. ред. Г. С. Одінцової. — Х.: ХарРІ УАДУ, 2002. — 492 с.
4. Атаманчук Г. В. Государственное управление (организационно-функциональные вопросы): Уч. пособ. // М.: НПО Экономика, 2000. — 302 с.
5. Эшби У. Р. Введение в кибернетику. — М.: Прогресс, 1959. — 374 с.
6. Закон України про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України від 23 березня 2000 р. № 1600-III // Закони України. — К.: Ін-т законодав. Верховної Ради України, 2001. — Т. 20. — С. 424-433.

Резюме

В статті проаналізовані змінення, які походять на рівні об'єкта, суб'єктів управління розвитком сільських територій України і управлінських відносин в умовах суцільної трансформації.

Рецензент доктор економ. наук, професор В. В. Немченко

УДК 629.33/36:656

В. І. Дубей

**АВТОТРАНСПОРТНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ
МІЖНАРОДНИХ АВТОМОБІЛЬНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ**

Важливою складовою державного механізму є транспортна система, в якій автотранспортний сектор займає провідне становище. Він забезпечує найбільш мобільне та ефективне розміщення товарів, людей та послуг в сучасному суспільстві. Міжнародні вантажні та пасажирські автомобільні перевезення є найбільш прогресивною рушійною силою інтеграційного процесу, тому що орієнтовані на обслуговування міжнародної торгівлі та туризму. На даний час серед всіх видів транспорту переважає саме автомобільний. За даними Білої книги, починаючи з 1990 року, об'єм вантажообороту на автотранспорті в країнах ЄС зростає швидше ніж на інших видах транспорту. В загальному об'ємі перевезень в ЄС на нього припадає 44 % всіх вантажоперевезень та 79 % пасажироперевезень [12, 11].

Інтеграція автомобільного транспорту України в європейську транспортну систему має на меті створення передумов вступу до ЄС та забезпечення зовнішньої торгівлі якісними транспортними послугами. За даними на 2005 р. експорт транспортних послуг в Україні сягав 6,1 млрд. доларів США за рік, а імпорт 2,9 млрд. доларів США, частка автомобільного транспорту в яких складала 8,5 % та 10,8 % відповідно [4, 5]. За даними Державної митної служби України обсяги експортних, імпортних і транзитних вантажопотоків як українських, так й іноземних перевізників територією України, порівняно з 2001 роком, виросли майже в 2 рази. В імпортних перевезеннях основна частина припадає на такі держави як Німеччина — 34,9 %, Росія — 11,5 %, Італія — 10,0 %, Польща — 5,5 % [7, 11].

Саме тому необхідними є досконале та всебічне вивчення автотранспортної політики України в контексті міжнародних перевезень.

У науковій вітчизняній літературі велика увага приділяється питанням розвитку транспортної системи України, транспортній зовнішньоекономічній діяльності, інтеграції транспорту України в європейську транспортну систему. Серед авторів, які здійсню-

ють дослідження у даній галузі, Новикова А. М. [8, 9], Прейгер Д. К. [9], Пашенко Ю.Є., Малярчук І. А. [9], Блудова Т. В., Ткаченко [11], А., Мироненко В. П., Легенький Г. М. [4], Пунь В. [10] та інші.

Мета даної статті — узагальнити підходи вітчизняних дослідників до висвітлення політики України у сфері автомобільних перевезень і дати авторське тлумачення цієї проблеми.

Об'єктом аналізу стали окремі праці, присвячені розглядові політики України до проблеми перевезень, зокрема, автомобільним транспортом.

Провідну роль в організації та проведенні автотранспортної політики України відіграє система організації міжнародних перевезень. Її необхідність пояснюється потребою дотримання міжнародного законодавства, зокрема конвенцій, багатосторонніх та двосторонніх угод щодо умов виконання перевезень у міжнародному сполученні. В. Пунь вважає, що в Україні фактично сформовано систему організації міжнародних перевезень, яку поділяє на такі складові, як система реєстрації колісних транспортних засобів (КТЗ), допуск (ліцензування) до міжнародних перевезень, сертифікація КТЗ, дозвільна, митні процедури, система перевезень звичайних і специфічних категорій вантажів, страхування відповідальності перевізника, умови праці та відпочинку екіпажів транспортних засобів та система візової підтримки роботи водіїв. Кожна з цільових систем складається з умов, вимог, обмежень та процедур, визначених конкретними нормативними актами. Хоча, як зазначає В. Пунь, наведений перелік цільових систем має умовний характер, бо кожна з них певним чином пов'язана з іншими системами [10, с. 3].

Автотранспортна політика України в контексті міжнародних перевезень передбачає розв'язання цілого ряду проблем, зокрема, прискорення темпів інтеграції автомобільного транспорту в європейську транспортну систему. Український вчений-практик Ткаченко А. переконаний, що основними причинами, що стримують розвиток міжнародних перевезень пасажирів і вантажів в Україні є невпорядкованість системи контролю на кордоні та справляння зборів, висока вартість послуг, що їх надають митні брокери, контрольні служби і транспортні термінали, численні бюрократичні перепони при оформленні транзитних перевезень, низька швидкість доставки вантажів, несприятлива кримінальна обста-

новка, відсутність комплексного, в тому числі інформаційного, обслуговування на шляху міжнародних перевезень [11, с. 467]. На розв'язання цих проблем спрямована загальнодержавна Комплексна програма утвердження України як транзитної держави у 2002-2010 рр. Прийняття програми зумовлено необхідністю проведення єдиної державної політики в галузі транспорту, координацією діяльності міністерств, інших органів центральної виконавчої влади, значними обсягами наукових досліджень. При вдосконаленні системи міжнародних перевезень повинні враховуватися вимоги до рівня якості надання послуг з перевезення пасажирів і вантажів та досвід європейських держав в організації їх виконання.

З цією метою Концепція розвитку транспортно-дорожнього комплексу України на середньостроковий період та до 2020 року передбачає необхідність підвищення ефективності діяльності та конкурентоспроможності автомобільного транспорту, проведення комплексного оновлення та модернізацію транспорту та інфраструктури, вдосконалення інвестиційної та тарифної політики, підвищення рівня безпеки та екологічності транспорту, реформування системи управління й економічних відносин на засадах принципів нової європейської політики, забезпечення інтересів України через участь держави у роботі міжнародних організацій і ініціатив із транспортних питань [1]. Для проведення зазначених заходів потрібно застосовувати системні методи, такі як: нормативно-правове забезпечення діяльності автотранспорту; поєднання бюджетних та позабюджетних джерел інвестування; завершення структурних реформ на транспорті. Заходи повинні проводитись у рамках виконання Комплексної програми утвердження України як транзитної держави. Зокрема, Міністерство транспорту та зв'язку України ініціювало прийняття низки законодавчих актів, що регулюють автомобільні перевезення в міжнародному сполученні. Це дало змогу значно підвищити конкурентоспроможність українських перевізників. Так, з 1 січня 2006 року прийнято до виконання угоду, що затвердила норми параметрів з безпеки, шуму та викидів небезпечних речовин для автомобілів категорії "Євро-4".

Одним з основних напрямків державної політики щодо оновлення рухомого складу автомобільного транспорту є встановлення вимог до транспортних засобів за різними параметрами, а

також зниження енергоспоживання, собівартості і вартості транспортних послуг. Із зростанням обсягів міжнародних перевезень загострилася проблема оновлення рухомого складу. Старіння основних фондів (рівень зносу складає 50-65 %) спричиняє невідповідність технічного та технологічного рівня вітчизняного транспорту європейським вимогам та відставання у рівні транспортних технологій [3].

Основними критеріями оновлення рухомого складу парку автомобілів є їх відповідність вимогам Правил Європейської Економічної Комісії ООН щодо безпеки та екології. Новікова А. М., Мироненко В. П. та інші вчені вважають, що метою державної політики оновлення рухомого складу є задоволення зростаючих потреб народного господарства і населення в перевезеннях за рахунок поставок рухомого складу нового покоління та його модернізації на основі технічних рішень, що відрізняються високою економічністю, кращими споживчими і експлуатаційними якостями [8, с. 5].

Важливим напрямком автотранспортної політики України є підвищення рівня безпеки та екологічності транспорту, тому що саме автомобільний транспорт є найбільшим забруднювачем атмосферного повітря (його частка становить 33,0 % загального обсягу викидів, що перевищує аналогічний показник розвинених країн світу більш ніж в 1,7 рази). В Україні ситуація із забрудненням довкілля погіршується як внаслідок збільшення кількості автотранспортних засобів та ввезення екологічно небезпечних автомобілів застарілої конструкції, що використовувалися в інших країнах, так і через недостатність заходів державного екологічного регулювання, спрямованих на підвищення показників щодо екологічної безпеки автомобілів. Так, лише 15 тисяч вантажних автомобілів відповідають параметрам “Євро-3”, “Євро-4” та “Євро-5” і можуть здійснювати міжнародні перевезення. Українські перевізники не можуть на рівних конкурувати з європейськими тому що, в країнах ЄС нижча вартість рухомого складу, дешевші кредитні ресурси і нижча банківська ставка на придбання машини (4-5 % річних) [6]. Проблема оновлення парку автомобілів в Україні вирішується досить повільно. Крім того, це питання тісно пов’язане з впровадженням більш якісного палива, що є необхідним для використання автомобілів в міжнародному сполученні.

Питання безпеки дорожнього руху одне з найголовніших для вантажовідправника та пасажера. Постраждали в ДТП є найбільш серйозною проблемою в забезпеченні стійкості транспортних систем. Існуюча статистика (в Європі в ДТП гине 50 тис. людей щороку, а фінансові збитки перевищують 45 млрд. євро.) є далекою від прийнятної. Саме тому ЄС приділяє значну увагу питанню вдосконалення організації та безпеки дорожнього руху. В Україні показники безпеки транспортного процесу не відповідають світовому рівню. Так, кількість загиблих в ДТП з розрахунку на 1000 автомобілів в 3-5 рази перевищує аналогічний показник в розвинених країнах [2].

Згідно Концепції Державної цільової програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху на 2009-2012 роки передбачається підвищення рівня безпеки руху та забезпечення стійкого розвитку транспортної системи. Підвищення рівня безпеки руху має на меті зменшення вдвічі рівня аварійності на дорогах, що вимагає: удосконалення законодавства у сфері безпеки дорожнього руху, упорядкування системи підготовки учасників дорожнього руху; підвищення ефективності профілактичної роботи, спрямованої на запобігання дорожньо-транспортному травматизму; поліпшення експлуатаційних показників автомобільних доріг; підвищення рівня безпеки пасажирських та вантажних перевезень; приведення системи здійснення контролю за технічним станом транспортних засобів та їх конструкцією у відповідність з вимогами міжнародних договорів України та європейськими нормами і стандартами у сфері безпеки дорожнього руху [2]. Стосовно факторів, що визначають проблемний характер розвитку міжнародних автомобільних перевезень в Україні, думки вчених розходяться.

Прейгер Д. К., Новікова А. М., Малярчук І. А. визначають причини, що призводять до зменшення транзитного потенціалу України та погіршують становище міжнародних автомобільних перевізників, як причини техніко-економічного, політичного та правового характеру [9].

До техніко-економічних причини вони відносять: низьку якість транспортної мережі, перш за все — автомобільних доріг та обмежену швидкість транзитних перевезень, технічну недосконалість більшості елементів рухомого складу; нерозвиненість інфраструктури державного кордону та високу вартість послуг, що надаються контрольними службами при його перетині; складну та три-

валу процедуру проходження державного кордону, через що простої на кордоні нерідко дорівнюють загальному часу транспортування вантажу; відсутність комплексного, у тому числі інформаційного, обслуговування перевізників та електронного документообігу; численні перепони при оформленні міжнародних транзитних перевезень; недостатню ефективність заходів щодо збереження вантажів, криміногенну обстановку на дорогах та інші.

До політичних та правових причин належать: певна невизначеність і недостатня послідовність політики України щодо участі в міжнародних та регіональних економічних формуваннях; недостатня активність у приєднанні і виконанні міжнародних конвенцій та інших нормативно-правових актів щодо транзитних перевезень; недосконалість і низька ефективність існуючих заходів з державної підтримки вітчизняних перевізників, інші. Схожої позиції дотримується український дослідник В. Пунь, який зазначає, що в Україні для покращення роботи з організації міжнародних автомобільних перевезень потрібно вирішити комплекс організаційних, економічних, правових та техніко-технологічних питань.

Щоб подолати організаційні проблеми, необхідно надавати українським перевізникам потрібну кількість дозвільних документів та спростити процедури отримання шенгенських віз на довгостроковий термін. Економічні проблеми включають створення для всіх категорій і форм власності національних міжнародних перевізників рівних умов щодо оподаткування доходів; розробку раціональних економічних транзитних маршрутів із міжнародних перевезень; вибір перевізником економічно обґрунтованої системи з гарантування доставки вантажів до митниці призначення; державне сприяння ввезення із-за кордону КТЗ, які відповідають рівню екологічної безпеки Євро-3 та Євро-4.

Правові проблеми вимагають узгодження ліцензійних умов щодо надання послуг із перевезень вантажів автомобільним транспортом та положень законів України стосовно автомобільного транспорту; розробки механізмів реалізації провадження посередницької діяльності митного перевізника; швидшу адаптацію транспортного законодавства України до законодавства ЄС [10, с. 2].

На переконання М. Макаренка та М. Цветкова "при підготовці пропозицій з реформування транспорту не пророблялись основні принципи та механізми економічного, нормативно-правового та ресурсного забезпечення розвитку і функціонування виробничо-

господарських систем..., а в ряді випадків просто копіювались схеми реформування й управління транспортом в інших країнах, досвід яких не відповідає умовам економічного розвитку країни” [5, с. 25]. На думку цих дослідників, на сучасному етапі виникла нова сукупність проблем, які стосуються насамперед економіки та управління транспортом, зокрема автомобільним.

Найбільшою проблемою для українських міжнародних автомобільних перевізників, вказує Пунь В., є абсолютно різні організаційні умови роботи, порівняно з перевізниками з країн Європейського Союзу (ЄС) [10, с. 2]. Так, західноєвропейським перевізникам для перевезень, які здійснюються між країнами — членами ЄС, не потрібні дозвільні документи, застосовуються спрощені митні процедури, автомобілі не простоюють на прикордонних переходах та митницях, водіям не потрібна візова підтримка. Між країнами ЄС склалися сталі вантажопотоки та пасажиропотоки, які обслуговуються автомобільним транспортом за стабільними цінами.

За роки незалежності України ринок міжнародних автомобільних перевезень значно розширився. Цьому, сприяло те, що за останні роки Україна приєдналася практично до всіх необхідних для виконання міжнародних вантажних та пасажирських автомобільних перевезень конвенцій та угод, створила національну законодавчу базу в сфері міжнародних автомобільних перевезень. Але на європейському ринку міжнародних автомобільних перевезень панує дуже жорстка конкуренція, тому, щоб зберегти свої позиції, українським перевізникам потрібна підтримка як державних органів, так і громадських організацій. Для подолання незадовільного стану в галузі міжнародних автомобільних перевезень необхідно щоб державна автотранспортна політика орієнтувалася на забезпечення автотранспортного сектору інвестиційними ресурсами та проводити послідовне політику в даній галузі.

Разом з тим, автотранспортна політика України в галузі міжнародних перевезень потребує більш чіткого наукового обґрунтування, визначення методів, розробку пропозицій та рекомендацій щодо вирішення проблем перевізників та комплексного підходу до їх розв’язання.

Література

1. Концепція розвитку транспортно-дорожнього комплексу України на середньостроковий період та до 2020 року //

http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=32874&cat_id=3185475.

2. Концепція Державної цільової програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху на 2009-2012 роки, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2008 р. № 1384-р. // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1384-2008-%F0>.
3. Концепція формування сталої національної транспортної політики розвитку всіх видів транспорту та засад (стратегії) транспортної політики: Проект // www.insat.org.ua/files/other/news/020806/concept.doc.
4. Легенський Г. М. Інтеграційна політика України в сфері транспорту // Автошляховик України. — 2007. — № 5. — С. 4-9.
5. Макаренко М. Цветов М. Транспортний сектор економіки України: тенденції та проблеми розвитку // Економіст. — 2007. — № 6. — С. 24-27.
6. Міжнародні автомобільні перевезення: наш тернистий шлях у Європу // Україна і час. — <http://ukrtime.com/node/717>.
7. На шляху до прогресу // Перевізник. — 2007. — № 5. — С. 11-13.
8. Новікова А. М., Мироненко В. П. Європейська транспортна політика до 2010 року // Автошляховик України. — 2005. — № 4. — С. 5-9.
9. Прейгер Д. К., Новікова А. М., Малярчук І. А., Гринкевич Т. І. Транзитний потенціал України: реалізація та розвиток у контексті розширення ЄС // Стратегічна панорама. — 2003. — № 2.
10. Пунь В. Система організації міжнародних вантажних автомобільних перевезень в Україні — сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку транспорту // Автошляховик України. — 2007. — № 2. — С. 2-4.
11. Ткаченко А. Формування узгодженої державної політики в галузі транспорту країн СНД // Вісник Української Академії державного управління. — 2003. — № 1. — С. 464-470.
12. White Paper — European transport policy for 2010: time to decide. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. — 2001. — 119 p.

Резюме

Рассмотрены главные положения транспортной политики Украины в контексте международных автомобильных перевозок.

Проанализировано отдельные нормативные акты и Концепции формирования национальной транспортной политики. Обобщены подходы отечественных ученых к освещению политики Украины в сфере международных автомобильных перевозок и дано авторское видение проблемы.

Рецензент доктор полит. наук, профессор Е. Б. Тихомирова

УДК 32:316.3:342(477)

Н. Ф. Гедикова

НОРМАТИВНО-ПРАВОВАЯ БАЗА УКРАИНЫ КАК ИНСТРУМЕНТ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОГО ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Реализация идеи формирования гражданского общества как целостного социального феномена в современной Украине связана с демократическими преобразованиями, становлением правового государства, утверждением либеральных принципов и ценностей.

Тематике о гражданском обществе посвятили свои труды отечественные ученые: В. Безродная, Г. Зеленько, И. Збышко, Я. Кагляк, Т. Ковальчук, Л. Кудинова, Н. Михальченко, И. Пидлуская, О. Полищук, В. Полохало, М. Попович, Ф. Рудич, В. Сиренко, Г. Соловей, В. Степаненко, Ю. Таран, В. Тимошенко, С. Тимошенко, Л. Титаренко, Г. Усатенко, В. Федоренко, В. Цвих, А. Чувардинский, Л. Шарм и др.

В частности, автор данного исследования обращает внимание на то, что в научных работах современных украинских авторов, изучающих процесс формирования гражданского общества в Украине на данном этапе, высказывается мнение, что “ни в одном действующем нормативно-правовом акте даже не упоминается понятие “гражданское общество” (А. Полищук) [8, с. 111]. Так же спорным является высказывание И. Збышко о том, что “в нынешней Конституции не упоминается о гражданском обществе, на формирование которого, впрочем, должен быть направлен весь государственно-правовой механизм [3, с. 161]”. Автор данной статьи не согласен с подобного рода высказываниями, аргументируя свою позицию тем, что не само понятие и даже не сам термин определяет наличие в нормативно-правовой и законодательной базе Украины основ существования такового, а иные критерии.

В связи с этим автор данной статьи ставит цель определить основы гражданского общества в Украине в контексте действующей нормативно-правовой и законодательной базы. Задача заключается в том, чтобы на научной основе доказать несостоятельность идей выдвинутых А. Полищуком, И. Збышко и их сторонниками.

Соответственно, для того чтобы раскрыть поставленную цель, необходимо уточнить какую смысловую нагрузку несет в себе понятие “гражданское общество”, в чем заключается его суть, функциональное предназначение, характер составляющих элементов его структуры и другое. При этом немаловажным является знание истории возникновения и становления данного социального института. Данная проблема достаточно основательно изучена в научных работах отечественных и зарубежных ученых [4; 5; 7; 10; 11 и др.].

В частности, как справедливо отмечает И. Кравченко, у современного гражданского общества есть долгая предыстория. Она началась в Западной Европе в романосредневековую эпоху — после разгрома Римской империи. Основой этого начального развития стало возрождение остатков античной (греко-римской) полисной демократии. Процесс демократической самоорганизации городского общинного сообщества, согласно мнению цитируемого автора, был бы невозможен без формирования гражданских отношений, вначале в рамках общины, а затем и в пределах всего города и целой страны. Эти отношения служили и воспитанию гражданственности самих граждан — свободных членов коллектива, осознающих свою ответственность перед ним и свою личную свободу в его пределах, а затем и вне его. В городской демократической самоорганизации готовился индивид, способный стать личностью [1, с. 48-49].

Историческая и современная научная теория в различных отраслях знания предоставляет различные толкования о гражданском обществе. Однако в современной науке само понятие гражданского общества еще не получило системного и комплексно обоснованного определения. В данной связи справедливой является позиция Г. Слесаревой, суть которой содержится в том, что интерпретацию гражданского общества необходимо давать при поддержке стратегии междисциплинарных исследований. А именно учитывая “философский” подход, определяющий место и роль гражданского общества в общественной жизни в целом,

намечающий понятия и методы исследования; “политический” подход, рассматривающий данное общество во взаимосвязи с государством, политической системой в целом; “правовой”, раскрывающий содержание и роль естественного и позитивного права, соотношение прав и обязанностей в становлении личности как гражданина, в определении социальных групп как институтов гражданской жизни. “Правовой” подход анализирует также содержание и роль общественного договора, конституции, международного права в формировании общества и его взаимодействия с государством, а также функции международного права в вопросах войны и мира, в воплощении идеи вселенской христианской империи с универсальными нормами общежития; “социальный” подход акцентирует внимание на наличии и функционировании социальных групп и институтов; “экономический” делает акцент на роли собственности в его происхождении и институционализации; “исторический” исследует конкретные формы гражданского общества на определенных этапах национальной истории. При этом политическая история основное внимание уделяет правовой регламентации по созданию и функционированию государственных и общественных институтов [11].

Я. Кагляк и В. Федоренко основываясь на положении ст. 15 действующей Конституции Украины, гласящей о том, что “общественная жизнь в Украине основывается на принципах политического, экономического и идеологического многообразия [6, с. 5]”, справедливо констатируют, что она закрепляет исходный принцип гражданского общества. Соответственно они считают, что “гражданское общество можно рассматривать как самоорганизованную и саморегулированную сферу публично-правовых отношений в государстве, образуемую свободными и равными индивидами и созданными ими объединениями граждан, которые функционируют, формируя социальный капитал и осуществляя контроль над органами государственной власти, служат подосновой демократии и определяющим фактором в перестройке правового государства. То есть, гражданское общество не может отождествляться с каким-то одним субъектом публично-правовых отношений, поскольку эта категория отмечает, прежде всего, систему общественных отношений, которые возникают, изменяются и прекращаются между множеством их разнопорядковых участников” [13].

Автор данного исследования, основываясь на нормативно-правовой и законодательной базе Украины, отмечает, что в ст. 3 Закона Украины “О гражданском (общественном) контроле за государственной деятельностью (модельный проект)” зафиксировано, что “гражданским обществом в соответствии с настоящим Законом признается структурированное самоуправляющееся негосударственное звено Украинского народа. Гражданское общество является доминирующим фактором общественного прогресса, оно имеет принципиальное верховенство над государством. Гражданское общество не является ассоциацией, основанной на коллективном интересе. Все его члены свободны в своем жизненном выборе, что предусматривает уважение каждым свободы других и равный доступ каждого к контролю за политикой Украинского государства, деятельностью его органов и должностных лиц [2]”.

В мировой практике, и украинской в частности, субъектами создания гражданского общества являются индивиды, обладающие фундаментальными правами и свободами, закрепленными в соответствующих законодательных актах и гарантированные государством.

Основным функциональным предназначением гражданского общества является обеспечение прав и свобод человека. Основопологающим в реализации данного принципа является положение ст. 15 Конституции Украины закрепляющая факт того, что “человек, его жизнь и здоровье, честь и достоинство, неприкосновенность и безопасность признаются в Украине наивысшей социальной ценностью [6, с. 3]”. В соответствии с Основным законом к правам человека (как физическому лицу) относятся: право на жизнь (ст. 27), право на уважение его достоинства (ст. 28), право на свободу и личную неприкосновенность (ст. 29), право на невмешательство в личную и семейную жизнь (32) и др. [6, с. 7-8]. Суть данных принципов указывает на то, что в Конституции Украины идейные истоки гражданского общества разработаны на основе концепций “естественного права” (либеральный принцип). При этом в Конституции Украины (преимущественно раздел II) определены и иные группы основных прав человека и гражданина: гражданские, политические, экономические, социальные, экологические, культурные, семейные, которые неразрывно связаны с обязанностями.

Следовательно, согласно положениям Конституции Украины закрепляющим в органичном единстве права и свободы челове-

ка и гражданина под гражданским обществом подразумевается сфера, регулирующая отношения индивидов, в которые они вступают для удовлетворения своих интересов, потребностей и самореализации во всех отраслях жизнедеятельности общества.

Структуру гражданского общества составляют социальные институты в основных областях жизнедеятельности общества, легализованные в соответствии с законодательством. Наибольшая их часть приходится на экономическую, социально-политическую и духовно-культурную сферы: 1) в экономической сфере — частная собственность, негосударственные предприятия, наемный труд, кредитные общества, благотворительные фонды и т. д.; 2) в социально-политической сфере — общественно-политические организации, объединения и движения, различные формы общественной активности граждан (выборы, референдумы, собрания, митинги, демонстрации), органы общественного самоуправления, трудовые коллективы, негосударственные средства массовой информации и др.; 3) в духовно-культурной сфере — семья, церковь, религиозные организации, школы, средства коммуникации, творческие объединения и др.

В частности, в Постановлении Кабинета Министров Украины “Порядок содействия проведению общественной экспертизы деятельности органов исполнительной власти” [9] и Распоряжении Кабинета Министров Украины “Об одобрении Концепции содействия органами исполнительной власти развитию гражданского общества” [12] отмечается, что к институтам гражданского общества относятся общественные организации, профессиональные и творческие союзы, организации работодателей, благотворительные организации, религиозные организации, негосударственные средства массовой информации и другие непредпринимательские товарищества и учреждения.

В современной Украине инструментом достижения цели формирования институтов гражданского общества, прежде всего, является Конституция, в которой и определены их основные характеристики и функциональные полномочия (ст. 35, 36, 37, 41, 42, 43, 51, 53, 54 и др.). Соответствующим образом на основе ее положений разработано ряд законодательных документов регламентирующих действия этих институтов: Гражданский кодекс Украины, Законы Украины “О гражданском (общественном) контроле за государственной деятельностью” (модельный

проект), “О информации”, “О печатных средствах массовой информации (прессу) в Украине”, “О местном самоуправлении”, “О собственности”, “О обращении граждан”, “О объединениях граждан”, “О профессиональных союзах, их правах и гарантиях деятельности”, “О свободе совести и религиозных организациях”, “О политических партиях в Украине”, Постановление Кабинета Министров Украины “Некоторые вопросы относительно обеспечения участия общественности в формировании и реализации государственной политики”, Семейный кодекс Украины, Хозяйственный кодекс Украины и другие нормативно-правовые акты.

Исходя из принципов положенных в основу организации и деятельности институтов гражданского общества зафиксированных в отмеченных (и иных) законодательных документах следует констатировать тот факт, что в период независимости Украины они (институты) приобрели легитимный статус, основывающийся на системе прав и обязанностей.

Детальный анализ норм действующего законодательства по исследуемой проблеме убеждает в том, что именно в нем определена степень возможности реализации интересов рассматриваемых в контексте данной статьи институтов в дальнейшем процессе формирования гражданского общества, формирования и реализации государственной политики, укрепления демократии и либеральных принципов и ценностей в Украине.

Необходимо так же отметить, что важной составляющей нормативно-правовой базы в отношении гражданского общества в Украине являются Всеобщая декларация прав человека, Международный пакт о гражданских и политических правах, Конвенция о защите прав человека и основополагающих свобод, Европейская социальная хартия.

Таким образом, исследование показало, что современная Украина в достаточном объеме обладает той необходимой нормативно-правовой и законодательной базой способной обеспечить эффективное функционирование гражданского общества. Она содержит в себе правовые нормы, принципы и механизмы, регулирующие отношения граждан и сформированных ими социальных институтов в социальной, политической, экономической, правовой, культурной, религиозной и иных сферах. Соответственно, действия и взаимоотношения субъектов и институтов гражданского общества осуществляются на основе права и подчине-

ны закону. При этом следует подчеркнуть, что основы гражданского общества, прежде всего, нашли отражение в Основном законе Украины. В нем отражены не только нынешние, но и будущие преобразования направленные на эффективное развитие и функционирование данного социального института.

Литература

1. Гражданское общество, правовое государство и право (“Круглый стол” журналов “Государство и право” и “Вопросы философии”). (Выступили Б. Н. Топорнин, В. Е. Гумилев, В. М. Межуев, В. А. Червертин, Т. А. Алексеева, Е. А. Лукашева, Б. Г. Капустин, В. С. Степин, Л. С. Мамут, А. А. Гусейнов, В. С. Нерсисянц, А. Ф. Зотов, В. В. Лапаев, В. Н. Шевченко, В. Г. Графский, И. И. Кравченко) // Вопросы философии. — 2002. — № 1. — С. 3-51.
2. Закон Украины “О гражданском (общественном) контроле за государственной деятельностью (модельный проект) // http://control.prpc.ru/docs_02.shtml.
3. Збишко І. С. Проблеми й перспективи становлення громадянського суспільства в Україні // Нова парадигма: Журн. наук. праць / голов. ред. В. П. Бех; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; Творче об’єднання “Нова парадигма”. — К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. — Вип. 78. — С. 158-165.
4. Зеленько Г. І. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку: Моногр. / за заг. ред. Ф. М. Рудича. — К.: Парламентське видавництво, 2006. — 412 с.
5. Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства, Теоретичні засади й соціокультурні передумови теоретичної трансформації в Україні: Моногр. — Львів: Червона калина, 2002. — 276 с.
6. Конституція України. Закон України “Про Державний Гімн України”: за станом на 15 вер. 2006 р. // Кодекси і Закони України. — К. : Скіф, 2006. — 48 с.
7. Матвійчик Т. Д. Громадянське суспільство в Україні. Історичні епізоди // Наукове пізнання: методологія та технологія / Південноукр. держ. пед. ун-т (м. Одеса) ім. К. Д. Ушинського). — 2006. — № 2 (18). — С. 58-63.

8. Поліщук О. С. Громадянське суспільство: реалії його становлення в Україні // Інноваційний розвиток суспільства за умов крос-культурних взаємодій: Мат. І міжнар. конф. для студентів, магістрів, аспірантів, вчених (Суми, 20-21 лют. 2008 р.): / М-во освіти і науки України, Сумська обл. держ. амін. та ін. — Суми, 2008. — Ч 3. — С. 111-113.
9. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади”: від 5 лист. 2008 р. № 976. // http://civic.kmu.gov.ua/civic/control/uk/publish/article;jsessionid=9073393F8512584CA58753EDDE98D386?art_id=85579&cat_id=82493.
10. Розвиток громадянського суспільства в Україні / Укл. за участі Л. Шарм, І. Підлуської, Л. Кудінової, Г. Усатенко, Г. Соловій. — К.: Фонд Європа ХХІ, 2002. — 59 с.
11. Слесарева Г. Ф. Гражданское общество в истории политической мысли Европы (от античности до первой трети XIX века): Уч. пособ. // М., 2000. — http://history.machaon.ru/all/number_10/method/society/part7/index.html.
12. Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства”: від 21 лист. 2007 р. № 1035-р. // http://civic.kmu.gov.ua/civic/control/uk/publish/article;jsessionid=9073393F8512584CA58753EDDE98D386?art_id=85579&cat_id=82493.
13. Федоренко В. Л. Інститути громадянського суспільства та інститут громадських організацій в Україні: теоретико-методологічні та нормопроектні аспекти / Владислав Леонідович Федоренко, Ярослава Олексіївна Кагляк. — www.minjust.gov.ua.

Резюме

В статті аналізується система дійсного законодавства України.

Рецензент доктор истор. наук, профессор В. Н. Соколов

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ

Взаємодія та співпраця органів влади з громадськістю є однією з найважливіших умов розвитку України як правової, демократичної і соціальної держави. Вона має базуватись на партнерстві, взаємозацікавленості у досягненні цілей, пов'язаних з процесами демократизації усіх сфер життя держави і суспільства, соціально-економічним і духовним прогресом, всебічним забезпеченням прав і свобод людини і громадянина. Сучасне українське суспільство є свідком радикальної зміни цінностей, коли відбувається становлення системи нових стосунків між громадськістю та органами державної влади. Правовою основою взаємодії органів влади та громадян в Україні є цілий ряд нормативно-правових документів. Проблема правового регулювання взаємодії влади та громадян в Україні дедалі більше стає загальнодержавною проблемою і є досить актуальною на сучасному етапі.

Дана проблема досліджувалася у працях таких авторів: В. Нанівської, О. Дергачова, Н. Карпачової, К. Ляпіна, Н. Паніної, Н. Ротар та ін. [1; 2; 4; 7; 8; 10; 11].

Метою даної статті є здійснення комплексного аналізу нормативно-правових документів, які регулюють питання правової взаємодії влади та громадян в Україні.

Чималого значення в правовому регулюванні взаємодії влади та громадян в Україні відіграє Конституція України (1996 р.). Після прийняття Конституції України (1996 р.) громадяни отримали право брати участь в управлінні державними справами (стаття 38) та направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк (стаття 40) [5, с. 16-17].

Слід зауважити, що в 1996 р. Верховною Радою України був виданий Закон України "Про звернення громадян". Цей Закон регулює питання практичної реалізації громадянами України наданого їм Конституцією України права вносити в органи дер-

жавної влади, об'єднання громадян відповідно до їх статуту пропозиції про поліпшення їх діяльності, викривати недоліки в роботі, оскаржувати дії посадових осіб, державних і громадських органів. Закон забезпечує громадянам України можливості для участі в управлінні державними і громадськими справами, для впливу на поліпшення роботи органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, для відстоювання своїх прав і законних інтересів та відновлення їх у разі порушення.

Відповідно до статті 1 розділу 1 цього Закону громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотаннями щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення. Законом, поруч із заявами або клопотаннями, скаргами, зафіксований такий вид звернення до органів державної влади, як пропозиції, що належить до сфери політичної участі громадян. Стаття 3 розділу 1 визначає пропозиції (зауваження) як “звернення громадян, де висловлюється порада, рекомендація щодо діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, депутатів усіх рівнів, посадових осіб, а також висловлюються думки щодо врегулювання суспільних відносин та умов життя громадян, вдосконалення правової основи державного і громадського життя, соціально-культурної та інших сфер діяльності держави і суспільства” [3, с. 134-135].

Отже, пропозиції відображають окремі аспекти діалогового механізму взаємодії влади та громадян і є, на нашу думку, обмеженою формою діалогової політичної участі, яка має не публічний характер, оскільки ймовірність долучення до діалогу інших зацікавлених сторін є мінімальною.

Контроль за дотриманням законодавства про звернення громадян відповідно до своїх повноважень здійснюють Верховна Рада України, народні депутати України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Уповноважений з прав людини Верховної Ради України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим,

обласні, Київська та Севастопольська міські, районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі комітети, депутати місцевих рад, а також міністерства, інші центральні органи виконавчої влади щодо підпорядкованих їм підприємств, установ та організацій [3, с. 142].

Для більш ефективної реалізації громадянами конституційного права на звернення Президентом України був виданий Указ від 13 серпня 2002 року “Про додаткові заходи щодо забезпечення реалізації громадянами конституційного права на звернення”. Також цим документом передбачалося установити, що забезпечення всебічного розгляду звернень громадян, порушених у них проблем, оперативне їх вирішення, задоволення законних прав та інтересів громадян є на сучасному етапі одним із пріоритетних завдань органів державної влади та органів місцевого самоврядування, відповідальним обов’язком їх посадових і службових осіб, фактором забезпечення суспільно-політичної та економічної стабільності в державі.

Важливим кроком мала стати докорінна перебудова роботи відповідних органів із зверненнями громадян, а також керівники органів державної влади та органів місцевого самоврядування уповноважені забезпечити кваліфікований, неупереджений, об’єктивний і своєчасний розгляд звернень громадян з метою оперативного вирішення порушених у них питань, задоволення законних вимог заявників, реального поновлення порушених конституційних прав та запобігання в подальшому таких порушень, повною мірою реалізуючи при цьому визначені законодавством повноваження; надання у встановлені законом строки письмових відповідей авторам звернень за наслідками їх розгляду.

Даним указом передбачалась ретельна перевірка усіх звернень громадян, в яких йдеться про недоліки у роботі органів державної влади та органів місцевого самоврядування, оскаржуються рішення посадових осіб цих органів, невідкладне вжиття заходів для припинення неправомірних дій та скасування незаконних рішень, а також здійснення безперешкодного і регулярного, не рідше одного разу на місяць, особистого прийому громадян посадовими та службовими особами, в тому числі у позаробочий час за місцем роботи та проживання громадян, неухильне дотримання затверджених графіків їх особистого прийому [14,

с. 10]. Реальні механізми реалізації цих прав не були визначені доволі довго, що стало на заваді формуванню у масовій свідомості уяви про їх важливість: 2000 року тільки 0,5 % громадян України назвали серед основних прав людини, право брати участь в управлінні державними справами [9, с. 41-42].

Окрім найвищого закону існує ряд інших нормативно-правових документів, які надають можливість громадянам бути учасниками у процесах державного управління. Одним із таких документів є Указ Президента України від 17 травня 2001 року “Про підготовку пропозицій щодо забезпечення гласності та відкритості діяльності органів державної влади”. Цим указом передбачалася розробка низки заходів для поліпшення умов для розвитку демократії, реалізації громадянами конституційних прав на участь в управлінні державними справами та на вільний доступ до інформації про діяльність органів державної влади, а також забезпечення гласності та відкритості діяльності цих органів.

Важливим кроком цього документу мало стати утворення робочої групи з підготовки пропозицій щодо забезпечення гласності та відкритості діяльності органів державної влади, завданням якої була підготовка низки законопроектів, спрямованих на визначення ефективних механізмів залучення громадськості до процесів формування і реалізації державної політики, підготовки і прийняття проектів законів, інших нормативно-правових актів та рішень органів влади, оцінки діяльності цих органів щодо виконання прийнятих рішень [12, с. 4].

Згодом, Указом Президента України “Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади” від 1 серпня 2002 року (№ 683) була визначена стратегія “забезпечення відкритості формування та реалізації стабільної й зрозумілої громадянам економічної та соціальної політики держави” [13, с. 112-115], основним принципом якої стало забезпечення реалізації права громадян на отримання інформації про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Отже, постановка проблеми політичної участі громадян у міжвиборчий період відбувалася у термінах прозорості та відкритості влади, тоді як питання впливу на неї через діалог залишалося осторонь правового визначення.

Починаючи з 2003 року українська влада предметно почала говорити про необхідність унормування механізмів участі грома-

дьян у процесах політичного управління. Зокрема, український політикум активно обговорював проект Постанови Кабінету Міністрів “Про механізм участі громадян у процесі формування та реалізації державної політики центральними та місцевими органами виконавчої влади”, яким передбачався розвиток і впровадження публічної політики, якнайширше залучення громадськості до процесу формування та реалізації державної політики, сприяння усвідомленню та загальному розумінню громадськістю її ролі і важливості участі у цих процесах, розвиток активного співробітництва і партнерських відносин з громадськими організаціями і політичними партіями, підтримка громадських ініціатив, спрямованих на поглиблення співпраці та підвищення результативності управлінської діяльності тощо [11, с. 366]. У проекті “Порядку проведення публічного обговорення питань формування та реалізації державної політики центральними та місцевими органами виконавчої влади”, який додавався до проекту Постанови, давалося термінологічне визначення громадськості, яка розумілася як громадяни, політичні партії, громадські організації та інші об’єднання громадян. Визначення громадянина як представника громадськості створювало перспективи поглиблення конституційних норм політичної суб’єктності громадян [10, с. 78]. Обговорення проекту Постанови КМУ стимулювало початок діалогу між владою і громадянами, що мало вияв у формуванні системи дорадчих органів при Президентові України та КМУ — громадських рад.

Протягом 2004 року українська влада провела низку заходів, які повинні були сприяти формуванню постійного діалогу з громадянами. З метою зміцнення гарантій реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами, утвердження в Україні народовладдя, розвитку громадянського суспільства Президентом України від 31 липня 2004 року виданий Указ “Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики” (№ 854) [15, с. 116]. Даним Указом Президента були визначені основні принципи діалогу влади з громадянами, зокрема передбачалося створити ефективні організаційні та правові умови для всебічної реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами, а також забезпечити гласність та відкритість діяльності органів державної влади,

активізувати діалог керівників органів виконавчої влади з громадськістю у процесі формування та реалізації державної політики, розробити і затвердити Порядок проведення консультацій з громадськістю, організувати з використанням засобів масової інформації широке роз'яснення вимог законодавства щодо участі громадян в управлінні державними справами. На підставі даного Указу 15 жовтня 2004 року Постановою КМУ “Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики” було затверджено порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, в якому основна роль відводилася новому суб’єкту діалогу між владою та громадянами — Громадській раді при КМУ та громадським радам при місцевих органах виконавчої влади. Функціонально Громадська рада при КМУ визначалася як консультативно-дорадчий орган, який здійснює координацію діяльності громадських рад при центральних, місцевих органах виконавчої влади з питань формування та реалізації державної політики. Основними завданнями громадських рад усіх рівнів ставали організація проведення консультацій з громадськістю, сприяння реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами; забезпечення врахування громадської думки у процесі підготовки та організації виконання рішень органів виконавчої влади всіх рівнів [11, с. 369].

Окрім практики проведення консультацій з громадськістю, Указом Президента України “Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики” від 15 вересня 2005 р. (№ 1276) [16, с. 2363], як відповідь на підтримку ініціативи громадськості щодо створення системи постійного діалогу та взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів державної влади й місцевого самоврядування, було ініційовано проведення щорічних Президентських слухань — постійно діючого механізму громадських консультацій, основним організатором яких ставала Стратегічна рада при Президентіві України.

Правовим документом, який регулює процес взаємодії влади та громадян в Україні є “Концепція взаємодії держави з громадянським суспільством”. Даний документ спрямований на посилення процесу демократизації органів влади, розвиток і зміцнення інститутів громадянського суспільства, посилення

їхнього зв'язку та є виразом бажання органів влади і громадянського суспільства налагодити співробітництво з метою подальшого удосконалення і розвитку партнерських відносин.

В Україні за роки незалежності вже накопичено досвід взаємодії держави з громадянським суспільством, зокрема, як консультативно-дорадчий орган при Президенті України було утворено Раду представників громадських організацій національних меншин України, було укладено Генеральну угоду між Кабінетом Міністрів України, всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців і підприємців та всеукраїнськими профспілками і профоб'єднаннями на 2004-2005 роки, створено громадські ради при центральних, місцевих органах виконавчої влади тощо.

Основним каналом взаємодії влади і громадян було визначено інститути громадянського суспільства-об'єднання громадян, політичні партії, благодійні організації, органи самоорганізації населення, релігійні організації, професійні спілки, недержавні ЗМІ, через які громадяни одержують інформацію і виражають свою думку з приводу планових рішень. Це дозволить громадянам перетворитися з пасивних суб'єктів політики й управлінських рішень на активну і зацікавлену сторону, що має право брати участь у процесі ухвалення таких рішень на всіх його етапах — від початкових стадій обговорення доцільності їх прийняття до остаточного прийняття та реалізації.

Основною метою Концепції є створення сприятливих умов для подальшого розвитку громадянського суспільства та налагодження постійно діючої ефективної взаємодії органів влади та інститутів громадянського суспільства.

Взаємодія органів влади та ІГС в рамках Концепції передбачає досягнення такої цілі:

- на основі системного підходу та через реалізацію вище вказаних принципів створити постійно діючу ефективну систему взаємодії органів влади з ІГС.

Завданнями Концепції в рамках взаємодії органів влади з ІГС є сприяння:

- розвитку громадянської ініціативи;
- зміцненню правопорядку;
- створення умов для запобігання корупції;

- усвідомленню цінностей і принципів, що лежать в основі співробітництва між органами влади та ІГС;
- творенню сприятливого середовища для функціонування і зміцнення громадянського суспільства як неодмінної умови розвитку демократії.

Органи влади повинні всіляко підтримувати (заохочувати) виконання конкретних спільних завдань органів влади та ІГС у відповідних сферах шляхом укладення стратегій, угод тощо з ІГС [6].

Здійснений аналіз правового поля, в якому формуються діалогові форми політичної участі громадян України, доводить, що влада зорієнтувала свої зусилля на діалог з інституційно-оформленими об'єднаннями громадян. Вирішальним у побудові відносин між державою та інститутами громадянського суспільства є формування якісної правової основи. Для цього необхідно вдосконалити нормативно-правову базу, яка регулює діяльність органів державної влади, інститутів громадянського суспільства та механізми взаємодії між ними. Зокрема, необхідно детально опрацювати організаційно-правові та економічні основи діяльності громадських організацій, включаючи відповідне податкове та бюджетне законодавство. Надати право громадським організаціям здійснювати неприбуткову господарську діяльність без обов'язкового створення спеціальної госпрозрахункової установи, включити у види діяльності громадських організацій надання соціальних послуг. Для гнучкості механізмів фінансування недержавних суб'єктів, необхідно змінити підходи до формування стандартів: державні стандарти повинні встановлюватися для послуг (незалежно від надавача), а не для закладів.

Література

1. Канівська В. Публічна політика — виклик для нової влади // Вісник Центру: Інформаційний бюлетень Міжнародного центру перспективних досліджень. — 2005, 5 грудня. — № 42 (301).
2. Дергачов О. Особливості розвитку й організації структур громадянського суспільства // Україна: плоди дванадцяти бурхливих років: 36. ст. / Фонд ім. Ф. Еберта, регіональне представництво в Україні, Білорусі, Молдові. Упоряд. та редак.: В. І. Андрійко та Г. Курт. — К.: Заповіт, 2003. — С. 6-56.

3. Закон України “Про звернення громадян” // Відомості Верховної Ради. — 1996. — № 47. — Ст. 256.
4. Карпачова Н.І. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. — К.: Книжкова друкарня наукової книги, 2000. — С. 237-239.
5. Конституція України: Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К.: Преса України, 1997. — 80 с.
6. Концепція взаємодії держави з громадянським суспільством. Проект // <http://www.minjuust.gov.ua/?do=d&did=7544&sid=discuss>.
7. Ляпіна К. Розвиток системи громадських дорадчих органів та їх вплив на прийняття державних рішень // Структури громадської участі в Україні. Зб. аналіт. мат. / За ред. М. Лациби, Н. Ходько. — К.: УНЦПД, 2003. — С. 43-44.
8. Паніна Н. В. Українське суспільство 1994-2005: соціологічний моніторинг. — К.: Софія, 2005. — С. 52.
9. Права і свободи людини в Україні: Результати загальнонаціонального опитування громадської думки. — К.: Сфера. — 116 с.
10. Ротар Н. Діалогові форми політичної участі: передумови та перспективи становлення в Україні // Політичний менеджмент. — 2007. — № 1. — С. 75-92.
11. Ротар Н. Ю. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду: Моногр. — Чернівці: Рута, 2007. — 472 с.
12. Указ Президента України “Про підготовку пропозицій щодо забезпечення гласності та відкритості діяльності органів державної влади” від 17 травня 2001 р. № 325/2001 // Урядовий кур’єр. — 2001, 22 травня. — № 88. — С. 4.
13. Указ Президента України “Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади” від 1 серпня 2002 р. № 683/2002 // Участь громадян у прийнятті державних рішень. — С. 112-115.
14. Указ Президента України “Про додаткові заходи щодо забезпечення реалізації громадянами конституційного права на звернення” від 13 серпня 2002 року № 700 // Урядовий кур’єр. — 2002, 16 серпня. — № 150. — С. 10.

15. Указ Президента України “Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики” від 31 липня 2004 р. № 854/2004 // Участь громадян у прийнятті державних рішень. Нормативно-правові акти. — С. 116-118.
16. Указ Президента України “Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики” від 15 вересня 2005 р. № 1276/2005 // Офіційний вісник України. — 2005. — № 38. — С. 2363.

Резюме

Автор изучает проблему правового регулирования взаимодействий власти и граждан Украины.

Рецензент доктор полит. наук, профессор Н. Ю. Ротор

УДК 330.341.1:322.122

С. А. Матвеев, О. М. Марчак

О ТИПОЛОГИИ РЕГИОНАЛЬНЫХ ИННОВАЦИОННЫХ СИСТЕМ

Пути и формы пространственного развития уже продолжительное время остаются предметом оживленных дискуссий в научной литературе. Особое внимание в них уделяется выявлению природы и особенностей региональных кластеров.

В предлагаемой статье анализируются новые подходы к изучению упомянутой проблемы. Статья подготовлена в рамках комплексной научно-исследовательской темы “Региональная политика и ее роль в демократизации украинского общества” при кафедре Одесского государственного экономического университета.

Нетрадиционное направление, сложившееся в последние десятилетия, XX вв. сформировалось в новое течение в экономической регионалистике. Идеи “эволюционистов” (такое название закрепилось за этой группой регионалистов), встреченные вначале как вызов традиционалистам, получили в дальнейшем широкое признание. Многие из этих идей были взяты на вооружение группой исследователей инновационной среды (GREMI), функционирующей под эгидой Евросоюза [1, с. 46].

Однако преимущественное внимание исследователей к инновационному развитию главным образом преуспевающих регионов

вызвало возражение со стороны многих регионалистов. Такой подход был признан ими упрощенным восприятием действительности. 90-е годы минувшего века были ознаменованы, по выражению Пьеро Морозини, “взрывом” публикаций, посвященных развитию “ординарных регионов” [2]. Некоторые авторы обвиняли эволюционистов в “заороженности” успехами “продвинутых” регионов, в приверженности к “новорегионалистской ортодоксии” (new regional orthodoxy), призывая к исследованию развития депрессивных регионов. Не ограничивались призывами, эти исследователи провели анализ состояния “старых” пришедших в упадок территорий (земли бывшей ГДР, Словакии, Северо-Востока Англии и других), показали, какими путями и ценою каких усилий в них удалось добиться определенных успехов в структуризации производства и привлечении внешних инвестиций (П. Беневорт, Г.-Я. Хосперс, А. В. Андерсон и другие) [3, р. 91].

Главной проблемой, оказавшейся в центре внимания регионалистов — это влияние на пространственное развитие серьезных изменений в сфере производства, хозяйственной и социальной жизни, которыми были ознаменованы последние десятилетия XX века.

Впечатляющие успехи в области информационных технологий, а также значительные достижения в области транспортировки грузов и в логистике, внесли весьма существенные корректировки в процесс приобретения и сохранения конкурентных преимуществ для многих фирм, включая самые крупные. С одной стороны, широкий доступ к всемирной сети Интернет многократно расширяет возможности получения коммерческой информации для использования разносторонних знаний как для крупных так и малых фирм, тем самым расширяя их конкурентные возможности. Развитие средств передвижения расширило рынок труда, особенно за счет малоквалифицированной рабочей силы. С другой стороны, такие изменения, затронувшие мобильность основных факторов производства, не коснулись (или мало коснулись) процессов интерактивного обучения и распространения специальных знаний и профессионального мастерства, открывающих дорогу инновациям в сфере производства. Процессы интерактивного обучения требуют личного общения между его участниками и потому протекают главным образом в среде хозяйственных субъектов и хозяйствующих агентов, составляющих население

ние определенных регионов (in the same spatial group), а не средду географически удаленных друг от друга фирм.

Все это послужило причиной возникновения нового подхода к изучению природы кластера, в уточнении типологии территориальных социально-экономических образований.

В современной регионалистике существует множество признаков, идентифицирующих кластер. Их изобилие серьезно затрудняет классификацию. Наиболее распространенная типология опирается на два основных критерия: (1) конкурентные преимущества и (2) распространение “экономики знаний”. В первом типе выделяются экзогенные факторы (С. Бруско, М. Феллой, И. Гордон, Г. Шмиц) [4, р. 323]. Эндогенные (М. Портер, Р. Рабеллотти, А. Саксесян) [5, р. 9], во втором атрибутами названы (а) социальная общность, образующая “социальную фабрику”; (в) достаточное количество и качество “экономических агентов”, необходимых для жизнедеятельности кластера; (с) географическая близость и “экономическое сцепление” (linkages) участников этого объединения [2].

Данная типология, на наш взгляд, важный шаг на пути изучения природы пространственного развития. Её слабость, однако, в недостаточной чёткости выделяемых признаков, их повторяемости в различных типах. Более удачной и плодотворной представляется нам методика идентификация кластеров, предложенная Бьерном Т. Эшаймом и Ларсом Коэненом [6]. В основу её заложено деление знаний на два вида. В экономической литературе, отмечают они, для обозначения современной глобализированной экономики используются два термина. Первый, предложенный Лундвеллом в 1992 году — “обучающая экономика” (learning economy) [7, р. 212], и второй, обычно применяемый чиновниками Организации Экономического Сотрудничества и Развития (ОЭСР) — “экономика знаний”. Различия эти не семантические, а содержательные. Они вытекают из таксономии, то есть дифференциации (признанной ОЭСР), между видами знаний, находящимися применение в отраслях производства низкого, среднего и высшего технологического уровня (low, medium and high — tech industrie). На деле же “замерзлость” созерцанием высшего уровня технологий (например, в информатике или в фармацевтике) приводит к игнорированию того факта, что такое применение всё ещё носит эксклюзивный характер и не

может быть приравнено (как это иногда делают некоторые регионалисты) к распространению “обучающейся экономики”.

Но это не единственное отличие первого вида от второго. Первый вид (“обучающаяся экономика”) означает непрерывный процесс внедрения в производство технологий, основанных на уже ранее полученных знаниях. Это динамический процесс взаимного обучения и сотрудничества поставщиков и потребителей, основанный на использовании новых комбинаций этих знаний. Этот процесс социально и территориально укоренен в окружающей среде и сопровождается получением прибыли в ходе самого процесса. Его участники не пренебрегают широким распространением обыденных (рутинных) навыков и “неформальных” (“не кодифицированных”) знаний. Такой вид знаний находит применение в отраслях и регионах со средним и низким уровнем “плотности” насыщения региональными исследовательскими центрами, поставляющими новейшие (“радикальные”) инновации. Отличительным качеством “обучающейся экономики” является “потрясающая способность к применению прибыльных инноваций, присутствие “схватывающего обучения”. Примером таких экономик может служить народное хозяйство Дании и других североевропейских стран. Их отличает высокая способность к усвоению и распространению знаний, хотя потенциалы создания радикальных (ультрасовременных) инноваций и их применения у них выражены гораздо слабее [6]. В долгосрочной перспективе, конечно, могут появиться возрастающие трудности, влияющие на воспроизводство и рост обучающейся экономики, потому что инновации в форме имитации не смогут обеспечить убедительные конкурентные преимущества в глобализированной экономике. Дополнение такого вида знаний процессом “экзогенного обучения” становится неизбежным. Однако быстрота и эффективность такого обучения опять-таки определяются эффективностью “обучающейся экономики”. В динамично развивающейся и быстро изменяющейся современной глобализирующейся экономике существует постоянная необходимость уделять внимание как процессу созидания принципиально новых знаний, так и в равной степени процессу обучения и повышению компетентности тех, кто ими пользуется.

Второй вид знаний состоит главным образом из новейших достижений научной мысли, открывающих новые пути в техно-

логии, и носит более статичный характер. Эти знания существуют в виде “запаса”, накопленного, как правило, научными центрами, и эти запасы не всегда находят скорое и широкое применение. Уровень таких знаний обычно формально измеряется количеством университетских центров, научно-исследовательских институтов в регионе. В них заняты учёные-профессионалы (“аналитики”), результаты их деятельности не измеряется количеством полученной прибыли. Поэтому Т. Эшайм и Л. Коэнен (вслед за С. Лестадусом) [7, р. 220] определяют этот вид знаний как “аналитический” в отличие от первого, названного “синтетическим”. С философской точки зрения знания второго вида (“аналитические”) добываются по преимуществу на основе генеральных научных принципов аналитическим путём, тогда как первого вида — путём накопления и изучения эмпирического материала и на основе синтеза полученных выводов и данных.

Аналитический вид знаний больше соответствует потребностям тех отраслей промышленности, для которых новейшие достижения науки имеют особо важное значение, где “производство” знаний по преимуществу основано на “чисто” исследовательских процессах в формально институционализованных учреждениях. Примером может служить генетика, биотехнология и информатика. Оба вида пробивают дорогу в сферах, наиболее восприимчивых к тому или иному виду знаний. Корпорации обычно имеют собственные научно-исследовательские подразделения, однако они одновременно в инновационном процессе широко используют научные достижения университетов и других исследовательских центров. “Потребляемые” и “производимые” знания этого вида чаще всего носят “кодифицированный” характер. Неформальные знания и навыки также находят здесь применение, однако их использование подчинено более важной задаче: процессу производства знаний и инноваций. “Кодификация” знаний происходит по ряду причин: потребление знаний здесь, как правило, основано на пересмотре и отборе выводов уже ранее проведенных исследований, процесс получения знаний и их применение более формально организован, задокументирован в докладах, в файлах компьютеров, закреплён и защищён патентными бюро. Использование знаний принимает форму новых продуктов или процессов, здесь производится больше радикальных инноваций, нежели в условиях преобладания первого вида знаний.

В отличие от аналитического, синтетический вид знаний находит большее применение в тех секторах производства, где инновации выступают как применение в тех секторах производства, как уже существующих знаний или в виде новой комбинации таких знаний. Часто это происходит, когда возникает необходимость решить специфическую производственно-техническую проблему. Примером может служить станкостроение, специальное машиностроение и судостроение. Продукция в таких случаях носит штучный характер или выпускается малыми сериями. Научно-исследовательские подразделения здесь играют менее значительную роль, чем в первом виде. Сотрудничество предприятий с университетами имеет место, но это происходит главным образом в виде использования отдельных результатов научных исследований, однако здесь речь идёт о результатах не основных (базовых) исследований, а побочных. Процесс производства знаний протекает путём индукции, а не дедукции, то есть в виде тестирования, экспериментирования, компьютерных изображений или проверки научных выводов практическим путём. Знания иногда находят применение в виде решения сложных технических проблем и частично подтверждаются патентами. Разумеется, навыки, умение неформальные знания имеют для этого вида более значительную роль, чем для аналитического. В ряде случаев синтетические знания являются результатом опыта, приобретённого на рабочем месте, в процессе интерактивного обучения. Данный вид в сравнении с первым содержит больше конкретных ноу-хау, необходимых для производства и передачи знаний. Такая передача осуществляется профессиональными и техническими училищами и тренингами на рабочих местах. Инновационный процесс здесь сориентирован на повышении эффективности и поиски новых производственно-технических решений либо на улучшение потребительских свойств производимого продукта. Всё это сопровождается получением дополнительной прибыли от инноваций, направленных по преимуществу на модификацию существующих продуктов.

Следует, на наш взгляд, обратить внимание на ещё одну важную особенность “синтетических” или точнее сказать, “конвенциональных (“общедоступных”) знаний. Обладание ими, умелое комбинирование открывает доступ к скорейшему использованию “аналитических” знаний.

В реальной жизни оба вида знаний присутствуют в региональных инновационных системах (РИС), состоящих из институциональной инфраструктуры, поддерживающей инновации в производственных структурах региона.

Положив в основу “дихотомию” знаний Бьорн Эшайм классифицировал инновационные системы, разделив их на три типа. Первый тип получил название “территориально укорененной инновационной системы”, в рамках которой используется главным образом синтетический вид знаний. Инновации возникают на ограниченном пространстве в процессе обмена опытом и профессиональными знаниями с соседними фирмами на основе географической близости и производственной “схожести”, чаще всего без прямого взаимодействия с учреждениями, генерирующими знания. Этот тип по своим свойствам близок тому, который Кук назвал “тропинкой к РИС” [8]. Наиболее ярким примером такой системы могут служить сети малых предприятий итальянской области Эмилия Романия.

Второй тип РИС назван “региональной сетевой системой”. Фирмы и организации здесь также укоренены в специфику региона и отличаются способностями к взаимному обучению и сотрудничеству на основе географической и производственно-бытовой близости. Но всё это дополняется специально созданной в регионе институциональной инфраструктурой, включающей научно-исследовательские центры, тренинг — центры и другие местные институции, занимающиеся внедрением в фирмах инноваций, а также планирующие и стимулирующие сотрудничество между фирмами и общественными организациями (например, с торговыми палатами, бизнес-центрами). Сетеобразующую систему часто называют “идеальным типом РИС: это региональный кластер из фирм, окруженный региональной “поддерживающей” институциональной инфраструктурой. Сетевой подход типичен для Германии, Австрии и Скандинавских стран.

Третий тип РИС получил наименование “регионализированной (regionalized) национальной системы”. Она имеет ряд отличий от двух перечисленных типов. Во-первых, значительная часть промышленного производства и институциональный инфраструктуры функционально интегрировано в национальные и международные инновационные системы, то есть инновационная деятельность протекает преимущественно с участием акторов,

находящихся за пределами региона. Это модель развития, в которой экзогенные факторы играют значительную роль. Такой тип иногда называют “управляемая РИС”. В нём большое количество (высокая “плотность”) функционирующих научных центров, университетов и исследовательских подразделений корпораций. Они являются базой для генерирования более радикальных (продвинутых) инноваций, основанных на научно-аналитическом методе исследования с вовлечением в этот процесс учёных — регионалистов из разных стран мира. Обязательным “атрибутом” регионализированной национальной инновацией системы является “кластеризация” лабораторий и исследовательских институтов в создаваемых обычно в “родственных” университетах и технических колледжах. Однако, как свидетельствует опыт, они имеют ограниченные связи с местной промышленностью. Научные парки, как правило, служат примером специально созданных инновационных институций, включающих фирмы с высоким уровнем обеспечения ресурсами знаний и компетентным кадровым составом, но эти фирмы не обладают способностями к плодотворному сотрудничеству с окружающей хозяйственной средой. Технополисы развитых стран (Франция, Япония, Тайвань) характеризуются невысоким уровнем инновационного сотрудничества между местными фирмами и “генераторами знаний”. В тех редких случаях, когда научные парки “обрастают” инновационными сетями, это является итогом целенаправленной деятельности государственных и общественных институций на национальном уровне.

Таким образом, заложив в основу своего метода исследования идею “дихотомии знаний”, Б. Т. Эшайм и Л. Коэнен раскрыли существенное различие между видами кластеров. Они предпочли другой термин для обозначения территориальных образований — “инновационные системы”. Только первые две из них “генетически” связаны с маршаллианским “промышленным округом” и аналогичными образованиями, возникшими “естественно-историческим путём”. Оставаясь в основном на позициях регионалистов-эволюционистов, неошумпетерианский подход, рассматривает инновационные процессы в регионе как результат спонтанной творческой активности Шумпетерианского “Новатора”, выступающего в облики действующих по собственной инициативе “экономических агентов”, проявивших способности к

взаимообучению, сотрудничеству в рамках сложившихся в данном регионе этических, социокультурных и религиозных норм и правил. Лишь первые две из названных Б. Т. Эшаймом и Л. Коэненом “региональных инновационных систем” отвечают этим критериям. Не применяют в своем исследовании эти авторы и термин “неошумпетерианство”. Однако их методы во многом совпадают с “поведенческим” подходом приверженцев упомянутого направления, уделяющих особое внимание активному “новаторскому началу” в деятельности субъектов хозяйственной деятельности.

Поиски новой парадигмы в современной регионалистике ещё далеки от завершения. Всё чаще в литературе появляются призывы к объединению усилий наряду с регионалистами представителей смежных наук — экономической географии, демографии и истории. (К. Веркер). На междисциплинарные исследования, на их результаты возлагают большие надежды теоретики, которые пытаются в новейшей регионалистике разглядеть контуры новой парадигмы.

Литература

1. Матвеев С. А., Киро О. С. К вопросу о формировании концепции регионального кластера в современной экономической регионалистике // Науковий вісник. — Одеса, ОДЕУ 2007. — № 1(38). — С. 46-54.
2. Morosini P. Industrial Clusters, Knowledge Integration and Performance. // http://www.sciencedirect.Com.Science?Ob=ArticleURZHudi=B6VC64B84VN7-1h_c25/10/2006.
3. Anderson A. R. Paradox in the periphery: an entrepreneurial reconstruction // Enterpreneurship and regional developmentю — 2000. — № 12. — P. 91-109.
4. Schmitz H. Does local cooperation matter? // Evidence from industrial claster in South Asia and Latin America. — Oxford Development studies. — 2000. — № 28. — P. 323-336.
5. Brusco S. Rules of the game in industrial districts // Interfirms networks: Organization and industrial Competiveness / Ed.: A. Grandori. — London, 1999. — P. 17-40; Feloy M., Gordon I., Lloyd P. E., Roc P. London employer survey / London Training and Enterprise Counsils. — London, 1997;

- Schmitz H. Small shoemakers and ford ist giants: tale of a supercluster // World Development. — № 23. — P. 9-28.
6. Asheim B. T., Coenen L. Knowledge bases and regional innovation systems: Comparing Nordie cluster // <http://www.sciencedirect.com/science?25.10.2006>.
 7. Laestadius S. Technology level, knowledge formation and industrial competence in paper manufacturing // Micro Foundations of Michigan Press. — 1998. — P. 212-226.
 8. Cooke P., Morgan K. The Associational Economy: Firms, Regions and Innovations. — Oxford University Press, 1998.

Резюме

У наданій статті аналізуються нові підходи дослідження природи кластеру та наводяться уточнення типології територіальних соціально-економічних утворень.

Рецензент доктор політ. наук, професор С. Д. Василенко

УДК 342.3

А. В. Маслова

ЭФФЕКТИВНОСТЬ КАК ОСНОВНОЙ ФАКТОР ЛЕГИТИМНОСТИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ВЛАСТИ

В политической науке признание обществом законности и правомерности официальной власти обозначается понятием “легитимность” (от латинского *legitimus* — законный). Речь идёт об общественном признании власти, о доверии и поддержке, которые оказывает ей общество, народ, а не о правовом, юридическом закреплении политической власти в соответствующих государственных документах. Получить юридическую, правовую законность для тех, кто взял в свои руки власть, поэтому и цена такого формального признания власти не столь велика в сравнении с признанием политической власти народом, т. е. легитимностью политической власти. Соответственно следует различать понятия “легитимность власти” (общественное признание её законности) и “легальность власти” (правовое, формальное её закрепление). Однако не стоит забывать о том, что легитимность в оптимальном варианте включает и легальность.

Целью данной статьи является детальное рассмотрение феномена легитимности и определение его взаимосвязи с эффективным функционированием политической власти.

Прибегая к истокам разработки этой непростой проблемы, стоит отметить, желание теоретиков политической науки понять, почему же большинство доверяет управлению государством меньшинству и предоставляет ему на то законные основания. Однако речь идет не только о законе, но и о поддержке более весомой — вере и признании. Но начало заложено именно в законности. Так считал разработчик легитимности как категории немецкий социолог Маркс Вебер [2]. Он позаимствовал термин “легитимность” из области правознания с целью типологизировать существующие виды господств. Сегодня в политической науке под понятием “легитимность” (от латинского *legitimus* — законный) подразумевают признание обществом законности и правомерности официальной власти. То есть рамки легальности раздвинуты, и сегодня законный — уже не значит легитимный. В идеале термин обозначает симбиоз легальности и общественного доверия.

Существование легитимности только в юридическом пространстве и понимание этого термина только как соответствие закону, с точки зрения признания на территории данной страны и на международном уровне, не дает полной картины понимания ряда проблем, возникающих в реальной жизни. Примером такого несоответствия может быть проблема, описанная Робертом Кингом Мертоном — когда власть легитимна только для некоторых, но не для всех социальных групп [7, с. 176].

Теоретически легитимность представляет собой сложное многоуровневое понятие. Первоначально, Вебером было предложено три чистых типа легитимного господства, которые различаются между собой способом легитимации в обществе: принятие власти на основе рационального, традиционного выбора или выбора сделанного благодаря харизме того или иного политического лидера. Эта классификация стала отправной точкой для исследования категории легитимности, как важного фактора, влияющего на эффективность и стабильность политической власти. Взаимосвязь эффективности политики и легитимности власти обуславливается тем, что любые типы легитимности предусматривают улучшение жизни населения и оправдание общественных ожиданий. А слабое убеждение граждан в правильности государственной политики составляет одну из причин нестабильности политической системы общества.

Сам Вебер в своих работах, изучая легитимное господство в условиях демократического режима, видит противоречие в определении понятия “демократическая легитимность”, заключающее идею о том, что выбор делает большинство, воле которого лидер подчинен. Серьезное разъяснение этой отнюдь не простой позиции ученый дал в письме к Роберту Михельсу от 4 августа 1908 г: “Для меня уже давно не существуют такие понятия, как “воля народа”, “подлинная воля народа”, они — фикция. Ситуация здесь сходна с тем, как если бы взялись спрашивать покупателей сапог о том, каким образом сапожнику орудовать его техникой? Но покупатели сапог знают только, где сапог им жмет, но никогда не знают, как его лучше делать” [6, с. 170].

Именно поэтому существование легитимности как одного чистого типа невозможно в политической реальности, а частичной легитимности недостаточно для эффективного функционирования политической власти.

Если эффективность власти оценивать по двум основным критериям: степени достижения ею заявленных целей и стабильности общественной системы, то необходимо учитывать, что подобные оценки совпадают далеко не всегда, в том числе и в общественном сознании. Обеспечение общественной поддержки конкретных действий власти может сопровождаться накоплением социальной напряженности в ее отношениях с обществом и способствовать росту ее неустойчивости, если действия политических сил будут иметь результаты отличные, от заявленных ранее.

Структура проблемы раскрывается с использованием авторского инструментария — трехмерного “пространства легитимности”, в котором и формируется образ политической власти. Одну из осей образует структура базовых социальных ценностей, другую — структура власти, третью — структура социума, оценивающего степень правомерности политической власти. Чтобы власть была вполне легитимной, необходимо, чтобы общество — собственная страна и международное сообщество — признало правомерными ее цели, режим и лидеров, соотнеся их с общепринятыми нормами идеологии, права и морали. В реальной политической практике этого в полной мере, разумеется, не бывает. Можно говорить лишь о степени легитимности в каждом из этих компонентов и в целом.

И все-таки, если отстаивать позицию, что украинская власть все-таки легитимна, то скорее всего она находится в затяжном

кризисе. Теоретически, легитимность политической власти обладает свойством изменять свою интенсивность, т. е. характер и степень поддержки власти (её институтов), поэтому можно говорить о кризисах легитимности. Под кризисами понимается такое падение реальной поддержки органов государственной власти или правящего режима в целом, который влияет на качественное изменение их ролей и функций.

В настоящее время не существует однозначного ответа на вопрос: есть ли абсолютные показатели кризиса легитимности или это сугубо ситуативная характеристика политических процессов? Так, ученые, связывающие кризис легитимности режима с дестабилизацией политической власти и правления, называют в качестве таких критериев следующие факторы:

- невозможность органов власти осуществлять свои функции или присутствие в политическом пространстве нелегитимного насилия (Ф. Били);
- отсутствие военных конфликтов и гражданских войн (Д. Яворски);
- невозможность правительства адаптироваться к изменяющимся условиям (Э. Циммерман);
- разрушение конституционного порядка (С. Хантингтон);
- отсутствие серьезных структурных изменений или снижение эффективности выполнения правительством своих главных задач — составления бюджета и распределения политических функций среди элиты.

По мнению американский ученого Д. Сирина, чем выше уровень политического участия в стране, тем сильнее поддержка политических структур и лидеров обществом. Именно такой тезис можно адаптировать к политическому процессу во время “оранжевой революции”. Каждый голос может изменить ситуацию в стране, таким образом, помимо тех, кто “работал” на майдане, были и те, кто стоял за идею. То есть, как только новоизбранная оранжевая власть показала свою несостоятельность, большинство тех, кто уверовал в пропагандированные ими ценности, просто смирились с существующим режимом. Они сняли свои розовые очки и положили далеко на антресоль, попросту опустив руки. Большинство избирателей не перешли в ряды оппозиции, а стали меньше принимать участие в политической

жизни страны, а грядущие выборы расценивают как маловажный факт. Таким образом, на примере украинского электората напрямую просматривается связь между политическим участием граждан и уровнем легитимности власти. Если конечно мы охарактеризуем поведение украинцев на майдане и на избирательных участках, как легитимный выбор.

Сиринг также указывает и на поддержание социально-экономического статус-кво. Общество продолжает жить по инерции, по заданным установкам. Если в голове украинского избирателя встает вопрос: “Если я не могу своим голосом изменить ситуацию к лучшему, то зачем опять что-то отстаивать?”. За разочарованием следует мысль “пусть все остается как есть, лишь бы не хуже”. Перемены в этом случае уже не воспринимаются как панацея от всех социальных и политических проблем, а олицетворяют собой волну новых кризисных явлений в обществе.

Сторонники ситуативного подхода к рассмотрению причин кризисов легитимности чаще всего связывают их с характеристикой социально-культурных черт населения, ролью стереотипов и традиций, действующих как среди элиты, так и среди населения, попытками установления количественной границы легитимной поддержки (оперируя при этом цифрами в 20-25 % электората). Возможно, такие подходы в определенной степени опираются на идеи Л. С. Франка, который писал: “Всякий строй возникает из веры в него и держится до тех пор, пока хотя бы в меньшинстве его участников сохраняется эта вера, пока есть хотя бы относительно небольшое число “праведников” (в субъективном смысле этого слова), которые бескорыстно в него веруют и самоотверженно ему служат”. Однако, в тот момент, когда заявления действующего президента о том, что на следующий выборах главы государства он не будет техническим кандидатом, в обществе встречаются с сарказмом — все говорит о том, что поддержка украинских избирателей уже опустилась ниже черты. Не осталось тех, кто “веруют самоотверженно”.

Таким образом, обобщая наиболее значимые подходы, можно сказать, что в качестве основных источников кризиса легитимности правящего режима, как такового, можно назвать уровень политического протеста населения, направленного на свержение режима, а также свидетельствующие о недоверии режиму результаты выборов, референдумов, плебисцитов. Эти показатели

свидетельствуют о “нижней” границе легитимности, за которой следует распад действующего режима и даже полная смена конституционного режима. К факторам, определяющим её “верхнюю” границу, то есть текущее, динамичное изменение симпатий и антипатий к властям, можно отнести: функциональную перегруженность государства и ограниченность ресурсов властей, резкое усиление деятельности оппозиционных сил, постоянное нарушение режимом установленных правил политической игры, неумение властей объяснить населению суть проводимой им политики, широкое распространение таких социальных болезней, как рост преступности, падение уровня жизни и т. д. Т. е. основными причинами делегитимизации являются следующие:

- противоречие между универсальными ценностями, господствующими в обществе, и эгоистическими интересами властвующей элиты;
- противоречие между идеей демократии и социально-политической практикой. Это проявляется в попытке решить проблемы силовым путем, нажимом на средства массовой информации;
- отсутствие в политической системе механизма по защите интересов народных масс;
- нарастание бюрократизации и коррумпированности;
- национализм, этнический сепаратизм в многонациональных государствах, проявляющиеся в отвержении федеральной власти;
- потеря правящей элитой веры в правомерность своей власти, возникновение внутри нее о социальных противоречиях, столкновение разных ветвей власти.

Практически все вышеперечисленные факторы делигитимации власти присутствуют в украинском государстве. При наличии их всех без исключения становится абсолютно ясно, что легитимация на данном этапе не то что невозможна, а является чем-то мифическим и абсолютно недостижимым. Новые выборы, возможно лишь на короткий срок смогут заставить избирателей поверить в новое “светлое будущее”, потому как практически все упомянутые факторы говорят о том, что существующая политическая система сгнила изнутри, и для начала ее возрождения понадобится как минимум несколько президентских и парламентских сроков, и только при условии, что политические силы будут идти в правильном направлении с точки зрения урегулирования кризисов легитимности.

В целом же урегулирование кризисов легитимности должно строиться с учётом конкретных причин снижения поддержки политического режима в целом или его конкретного института, а также типа и источника поддержки. В качестве основных путей и средств выхода из кризисных ситуаций для государства, где ценится мнение общественности, можно назвать следующие:

- поддержание постоянных контактов с населением;
- проведение разъяснительной работы относительно своих целей;
- усиление роли правовых методов достижения целей и постоянного обновления законодательства;
- уравновешенность ветвей власти;
- соблюдение правил политической игры без ущемления интересов участвующих в ней сил;
- организация контроля со стороны организованной общественности за различными уровнями государственной власти;
- укрепление демократических ценностей в обществе;
- преодоление правового нигилизма населения и т. д.

Практически все рекомендации касаются укрепления и эффективного функционирования гражданского общества.

Подводя итог, можно сделать вывод, что легитимация политической власти напрямую зависит от ее эффективного функционирования. Чем эффективнее политика, проводимая тем или иным правительством, тем на большую поддержку в обществе могут рассчитывать политические лидеры. И как только политическая власть становится неэффективной, поддержка населения падает, недовольство в обществе растёт и совсем скоро начинают прослеживаться условия, при которых легитимность политической власти рискует войти в кризисную фазу.

Действительно, анализируя все концептуальные походы к изучению категории “политическая власть”, ее легитимности, можно подчеркнуть, что в науке все еще не существует единых взглядов на происхождение политической власти. Также нет и единого определения, которое бы раскрывало данное понятие. Можно сделать вывод о том, что все приведенные трактовки сущности власти не исключают друг друга, а подчеркивают многомерность, многозначность этого политического феномена. Также, есть мнение о том, что существующие концепции власти обладают тем не менее общими фундаментальными чертами

(Болл). В современной политологической литературе выделяют, как минимум, три аспекта власти, три ее измерения:

- 1) директивный аспект, в соответствии с которым власть понимается как господство, обеспечивающее выполнение приказа, директивы;
- 2) функциональный аспект, подчеркивающий, что власть есть способность и умение практически реализовать функцию общественного управления;
- 3) коммуникативный аспект, учитывающий, что власть так или иначе реализуется через общение, через определенный “язык”, который понятен всем сторонам общественного отношения власти.

Приведенные суждения о власти, позволяют сделать следующий вывод: власть — это один из важнейших, видов социального взаимодействия, специфическое отношение, по крайней мере, между двумя субъектами, один из которых подчиняется распоряжениям другого, в результате этого подчинения властвующий субъект реализует свою волю и интересы. И легитимность политической власти, действительно, выступает фундаментом для эффективного функционирования модели политико-властных отношений в обществе.

Литература

1. Барнс Б. Природа власти. Политология вчера и сегодня. — М.: Наука, 1996 — 236 с.
2. Вебер М. Избранные произведения. — М., 1990. — 602 с.
3. Легитимность // Полис. — 1993. — № 5. — С. 135-143.
4. Рябов А. В. Легальность и легитимность власти. // Полис. — 1994. — № 2. — С. 187-190.
5. Шабров О. Ф. Политическая власть, ее эффективность и легитимность // Политология: Учеб. / Отв. ред. В. С. Комаровский. — М.: Изд-во РАГС, 2002. — С. 122-136.
6. Шпакова Р. П. Легитимность и демократия (уроки Вебера) // Полис. — 1994. — № 2. — С. 169-174.
7. Merton R. Social Theory and Social Structure. — N. Y., 1968. — 702 p.

Резюме

Розглянуто феномен легітимності політичної влади, її особливості та умови, при яких суспільство довіряє уряду та підтримує його

політику. Встановлено взаємозв'язок легітимності та ефективності політичної влади.

Рецензент канд. истор. наук, доцент А. И. Скрыпник

УДК 326.1

С. В. Гаращенко

ПОНЯТТЯ ТА МЕТОДИ ВПРОВАДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ В ПОЛІТИЦІ

Гуманізація та демократизація сучасного суспільства передбачає, зокрема, і впровадження нових концепцій та підходів в сфері гендерної політики та гендерних досліджень, адаптацію вироблених міжнародними організаціями позицій та підходів стосовно просування ідеї гендерної рівності до політичних та соціальних реалій та викликів в країнах з ще недостатньо розвинутими формами демократії та/або з переважанням традицій та релігійних норм, що суттєво відрізняються від західноєвропейських та північноамериканських.

Проблеми формування та реалізації гендерної політики в Україні досить активно досліджують українські науковці — К. Верес, І. Голубева, Н. Гога, Н. Грицяк, Р. Губань, О. Дашковська, В. Довженко, І. Жеребкіна, О. Іваницька, Л. Кобелянська, А. Комарова, Л. Кормич, О. Кулачек, К. Левченко, Т. Мельник, С. Оксамитна, М. Орлик, А. Пашко, М. Пірен, С. Плотян, М. Скорик, Л. Смоляр, С. Станік, В. Суковата, О. Сулова, О. Фоменко, С. Хрисанова, Н. Чухим, О. Ярош та інші.

Концепція гендерного підходу знайшла своє відображення у міжнародних політичних і правових документах після Третьої Конференції ООН з проблем жінок (Найробі, 1985 р.). А на Четвертій Світовій Конференції ООН з проблем жінок (Пекін, 1995 р.) ця концепція була офіційно закріплена в Програмі дій, прийнятій учасниками цієї конференції [10].

Згідно з визначенням ООН, “цілеспрямоване впровадження гендерних підходів (“gender mainstreaming”) — це процес оцінки наслідків для жінок і чоловіків будь-яких дій, що плануються, в тому числі в законодавчій діяльності, у здійснюваній політиці та програмах в усіх царинах і на всіх рівнях. Це стратегія надання інтересам жінок та чоловіків та їхньому сприйняттю проблем і досвіду єдиного, спільного виміру в усьому, що сто-

сується розробки, здійснення, моніторингу та оцінки конкретних напрямів політики і програм в усіх аспектах політичного, економічного та громадського життя, з тим, щоб жінки і чоловіки рівною мірою могли користуватися суспільними благами і не допускати увічнення нерівності. Кінцевою метою цього є досягнення гендерної рівності” [18].

Як свідчить зміст відповідних міжнародних документів (зазначених вище, та аналогічних ним), розглядуваний тип політики позначається поняттям, що базується на введеному в широкий політичний і правовий обіг англomовному терміні “gender mainstreaming”, для якого має бути знайдено адекватну і лаконічну термінологічну форму як в українській, так і російській мовах.

До речі, наприклад, латвійські дослідники концепції гендерного підходу термін “gender mainstreaming” трактують як “інтегрований підхід до реалізації статевої рівності” (“integreta pieeja dzimumu līdztiesības īstenošanai”) [20; 21]. А водночас в Польщі, як правило, безпосередньо запозичують сам англomовний термін: “gender mainstreaming” [15; 19].

У низці запропонованих українськими та російськими дослідницями визначень того поняття, яке в англomовних джерелах позначається як “gender mainstreaming”, є певні відмінності. Так, Т. Мельник воно визначається як “концепція комплексного підходу до становлення гендерної рівності” [9, 18]. Схожу інтерпретацію пропонує і російська дослідниця Н. Шведова: “комплексний підхід до проблеми рівності статей” [13]. Інша українська дослідниця гендерної тематики Н. Грицяк використовує формулювання “концепція гендерного підходу” [6, с. 272-312]. Саме це формулювання є зараз найбільш поширеним серед українських дослідників проблематики гендерної рівності. В той же час слід зазначити, що загальне розуміння розглядуваного поняття у дослідників є спільним та базується на однакових постулатах, адже його головні положення впливають з чіткого визначення гендерного мейнстрімінгу у міжнародних документах.

Створена 1995 р. Радою Європи Група спеціалістів з питань комплексного підходу до проблеми рівності статей (Group of specialists on gender mainstreaming) (EG-S-MS) розробила концептуальні основи, методологію та методику гендерного підходу. Відповідна чітко оформлена концепція міститься в підсумковому документі — доповіді про діяльність групи [17, с. 4]. До речі,

Т. Мельник пропонує саме таке визначення гендерного мейнстрімінгу, яке закріплено в цьому документі: “комплексний підхід до проблеми рівності чоловіків та жінок — це узагальнення застосування всієї сукупності різноманітних методик та інструментів у організації (реорганізації), поліпшенні, вдосконаленні й оцінці процесів прийняття рішень особами, які головним чином залучені до здійснення політики, із тим, щоб інкорпорувати проблематику рівності між жінками і чоловіками в усі галузі життєдіяльності суспільства і на всіх рівнях управління ними” [9, с. 19].

Отже, гендерний мейнстрімінг або ж гендерний підхід — це комплексний підхід до проблеми рівності між жінками та чоловіками. Це концепція, що базується на ідеї, що немає ситуацій, які б були нейтральними стосовно статевої приналежності людей. Тому, щоб досягти дійсної рівності, необхідно під час прийняття всіх політичних, соціальних рішень враховувати специфіку інтересів обох статей — чоловіків та жінок [16, с. 8].

В українських громадсько-політичних колах найчастіше говорять не про “гендерний підхід”, а про “гендерну політику” (наприклад [4]). В наукових, політичних та публіцистичних працях активно використовуються обидва терміни. Однак про відмінності чи, навпаки, про спільність їхнього змісту практично не згадується в працях українських дослідниць і дослідників з гендерної проблематики. Н. Грицяк зазначає, що гендерний підхід — це процес оцінки будь-якого напрямку державної політики, у тому числі законодавства, державних стратегій і програм, у всіх сферах і на всіх рівнях, з точки зору його впливу на жінок і чоловіків. Такий підхід ґрунтується на умовах, коли інтереси й досвід жінок, так само, як і чоловіків, є невід’ємним критерієм при розробці загальної концепції, при здійсненні моніторингу й оцінці всіх напрямків державної політики й програм у всіх політичних, економічних і суспільних сферах для того, щоб результати цієї політики були однаково справедливими для жінок і чоловіків [6, с. 266].

Гендерний підхід не може замінити існуючі механізми та політичні програми в галузі забезпечення рівності між жінками та чоловіками [17, с. 4]. Концепція гендерного підходу виступає як нова стратегія досягнення рівності та не повинна замінити специфічну політику рівності — “гендерну політику”.

Експерти та дослідники з гендерної проблематики зазначають, що проведення різноманітних видів спеціальної політики із захисту рівності між жінками та чоловіками недостатньо для створення суспільства, яке дійсно шанує принцип рівності статей. Гендерний підхід являє собою наступний етап на шляху встановлення рівності статей. Гендерний підхід та політика в галузі захисту рівності між жінками і чоловіками є не тільки стратегіями, що взаємодоповнюються, але й підсилюють ефективність обох [7, с. 37].

Фактично гендерний підхід полягає у проведенні аналізу ситуації щодо суспільних уявлень ролі та поведінки людини залежно від біологічної статі, яким чином стереотипне (загальноприйняте) ставлення суспільства впливає на жінок та чоловіків. Після проведення такого аналізу наступною дією, яка передбачена гендерним підходом, є вироблення певних рішень щодо впровадження заходів та дій, спрямованих на вирівнювання можливостей для обох статей та по запобіганню упередженого ставлення до особистості через її статеву приналежність.

Шведські експерти з просування ідеї гендерної рівності вказують на “три кроки” до запровадження гендерного підходу — методику, яка може застосовуватись в різних сферах суспільства. Перший крок — це прийняття рішення про використання гендерного підходу. Рішення має прийматися керівництвом структури (державної, громадської чи приватної; загальнонаціональної, регіональної чи місцевої). Таке рішення спонукатиме керівництво здійснювати кроки в напрямку визначення в чому полягає гендерний підхід для цієї конкретної організації та як зробити відповідні дії для того, щоб поставленні цілі були досягнуті. Для ефективності роботи щодо впровадження гендерного підходу необхідно насамперед зібрати статистичну інформацію.

Другий крок впровадження гендерного підходу передбачає розробку керівництвом установи чи організації програми розвитку відповідною установи. Програма має враховувати, що спосіб здійснення щоденної роботи має відповідати принципам гендерного підходу та має підвищити рівень обізнаності та підтримки працівниками, керівництвом гендерного підходу.

Третій крок — підбиття підсумків та про аналіз результатів програми роботи із врахуванням впровадження гендерного підходу

за певний період часу (щомісяця, щокварталу, за півроку, за рік). Враховано помилки та позитивний досвід [8, с. 4].

Методи гендерного підходу можуть використовуватись в різних сферах і мають стати складовою формування політичного процесу в нашій державі. Всі етапи політичного процесу є важливими для врахування гендерного підходу — від початкового етапу планування до моменту прийняття рішень, адже всі політичні дії чи бездіяльність мають прямий чи опосередкований вплив на життя жінок та чоловіків.

Результатом ефективного впровадження принципу гендерного підходу в політиці є збільшення кількості жінок у представницьких органах влади.

В європейських міжнародних організаціях прийнято, що існує два підходи для забезпечення збалансованого представництва обох статей в органах влади. Ці підходи не є альтернативними, а є взаємодоповнюючими. Перший підхід — це система підтримувальних дій, який направлений на подолання передумов, що спричинюють гендерний дисбаланс та розрахований на довготривалу перспективу. Підтримувальні дії — це заходи державної чи партійної політики, спрямовані на подолання першопричин гендерного дисбалансу у виборних органах: підтримку ініціатив жінок з висунення своїх кандидатур на керівні посади, надання фінансової допомоги жінкам-кандидатам, організацію для них спеціальних курсів, семінарів і конференцій та інше. Основні напрями застосування підтримувальних дій в Україні визначено у Законі “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків”, а також у Державній програмі з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 р., затвердженій Постановою Кабінету Міністрів № 1834 від 27.12.2006 р. [1, с. 85].

Другий підхід — це політика позитивних дій, або позитивної дискримінації. Це поняття широко застосовується західними політиками та юристами. Фактично це дії, що певним чином “дискримінують” або обмежують чоловіків та передбачають: систему квот, розробку програми підготовки жінок-лідерів, вжиття заходів, спрямованих на те, щоб допомогти жінкам поєднати сімейну та професійну сфери. Позитивні дії є способом переходу від формальної рівності до фактичної, що зобов’язує і уряди, і політичні партії забезпечити жінкам однаковий доступ до

активної участі в діяльності владних структур, зокрема в ухваленні рішень [14, с. 1-2].

Узагальнюючи роботи з цього питання [2, с. 110-111; 12, с. 11; 14, 1-2] можна зазначити такі способи забезпечення рівності статей в рамках підходу позитивної дискримінації:

1. Квотування на законодавчому рівні списків кандидатів з вимогою до черговості представників обох статей: законодавчо закріплений розмір квоти для кожної статі, вимоги до чергування жінок і чоловіків у списках та механізм контролю за виконанням цієї вимоги і відповідальність за її невиконання. Встановлення вимоги до чергування забезпечує збалансоване представництво жінок у всьому списку кандидатів, у тому числі у його “прохідній” частині.
2. Квотування на законодавчому рівні списків кандидатів у депутати без вимоги до черговості за ознакою статі. Воно залишає партіям великі можливості щодо формування списку, і тому може бути прийнятним для всіх політичних сил. Передбачає закріплення квотування на законодавчому рівні. Формування списків кандидатів у депутати до представницьких органів влади без вимоги до черговості не обов'язково одразу веде до збільшення представництва жінок у виборчих органах державної та місцевої влади, проте гарантовано посилює участь жінок у виборному процесі.
3. Квотування місць у виборному органі. За такою системою квотувань передбачається забезпечення певної кількості місць у виборному органі для жінок і чоловіків. За цього варіанта політичні партії подають окремо списки кандидатів на ті чи інші місця чоловіків та жінок до Центральної виборчої комісії. Ця система максимально гарантує вибір жінок і чоловіків до парламенту.
4. Квотування на рівні статутів партій. Нормативно закріплюється обов'язок партій визначити розмір квоти для жінок у своїх статутних документах і відповідно дотримуватись їх, що стимулює розвиток внутрішньопартійної демократії. Статутно-закріпленні партійні квоти найбільш поширені в європейських країнах [1, с. 86-89].

Квотування, що дозволяє збільшити участь жінок у процесі прийняття рішень, має подвійну роль: сприяє наближенню до

збалансованого представництва всіх статей, а також дозволяє жінкам мати необхідну критичну масу голосів для прийняття політичних рішень в органах представницької влади. Шість країн (Швеція, Данія, Фінляндія, Норвегія, Нідерланди та Ісландія), у яких жінки обіймають третину місць у парламентах, застосовують неоднакові системи квотування. Так, Бельгія закріпила гендерне квотування у виборчому законодавстві, а Швеція та Данія запровадили партійну систему квот на рівні статутних зобов'язань політичних партій. У Фінляндії була введена норма обов'язкового 40 % представництва обох статей у виконавчих органах влади. Проте у скандинавських країнах квоти були запроваджені лише після того як жінки отримали 25 % мандатів у законодавчих органах влади і до цього показника ці країни наближались понад 80 років шляхом поступового підвищення політичної активності жінок [12, с. 11].

Досвід запровадження системи квотування в одній з пост-радянських центральноазіатських країн — Киргизії є відмінним від західноєвропейського, однак досить наближений до українських політичних реалій. Попереднє скликання парламенту Киргизії, за результатами виборів 2005 р., мало нульовий рівень представленості жінок. Цей показник змусив громадські організації цієї країни об'єднати свої зусилля та розпочати кампанію щодо впровадження спеціальних дій для жінок в усіх представницьких та виконавчих органах влади. В результаті цієї кампанії були внесені зміни до Конституції та до Кодексу про вибори та встановлено систему квотувань. В діючому Парламенті Киргизії, обраному в 2008 р., 27 % жінок-депутатів. В той же час запровадження гендерних квот формує нові виклики та загрози, адже необхідно підтвердити ефективність квотування та закріпити квотовану виборчу систему. Це означає, що жінки, обрані до Парламенту в 2008 р., мають укріпити свої політичні позиції, довести свою професійність та закласти механізми квотування як стабільну та незмінну форму забезпечення гендерної рівності в представницьких органах влади та не викликала суспільно-політичних дискусій.

Вибори до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування у 2002 р. здійснювались на основі мажоритарної системи. Статистичний метод аналізу показує, що в середньому співвідношення жінок та чоловіків кандидатів в депутати різних

рівнів рад складало 1:5,75, тобто 1 жінка кандидат до 6 чоловіків кандидатів. І в результаті виборів отримали 5,1 % жінок у Парламенті. Показник жіночого представництва в радах регіонального рівня не значно більший — 11 % від загальної кількості депутатів. В переважній більшості головними причинами такої ситуації є суспільне ставлення до ролі та місця жінки в державно-політичній та сімейній ієрархії, відсутність особистого мотиваційного підґрунтя до активної участі жінок у суспільно-політичних процесах, наявний професійний рівень жінок-кандидаток у виборчій боротьбі не сприяв складанню успішної конкуренції чоловікам-кандидатам. Не менш важливим показником є фінансування виборчої кампанії, адже в переважній більшості жінки-кандидатки представляли соціально-гуманітарну сферу.

У 2006 р. вибори до Верховної Ради вперше відбувались за новою виборчою системою — пропорційною. Вибори 2006 та 2007 років підвищили кількісний показник жінок в Парламенті. У роботі Верховної Ради України VI скликання беруть участь лише 39 жінок, що становить 8,7 % від загального складу парламенту. Це на пів-відсотка більше, ніж у Верховній Раді попереднього скликання [5, с. 60]. Безумовно, якість представленості жінок значно важливіше ніж кількість. Постає необхідність в аналізі того, якою мірою участь жінок в політиці відповідає вирішенню проблем жінок у суспільстві і чи дійсно обрані до вищого законодавчого органу жінки є виразниками інтересів жіночої суспільної групи?

Разом з тим пропорційна система виборів не сприяла збільшенню представництва жінок на регіональному рівні. Порівняно з 2002 р. ситуація погіршилась. В місцевих радах п'ятого жінки представлені не менше 2/3 голосів, в той час коли у 2002 р. жінки у депутатському корпусі місцевих рад посіли 42,5 % загального складу сільських, селищних, міських, районних та обласних рад [1, с. 82].

Гендерна політика в Україні має дві тенденції: 1) дискурс прав людини на тему гендерної рівності та 2) патерналістська охорона жінок, які визнаються в ролі матері, закріпленню цієї ролі сприяє державна політика, а також політичні партії, які займають ключові позиції у виборчих процесах.

Така патерналістська політика чітко відображена у Програмних документах п'яти політичних сил, що сформували Верховну

Раду VI скликання (з 2007 р.). Спостерігається подальший “не розвиток” програм політичних партій та блоків, який перестає відповідати новим тенденціям та часовим викликам світової та, зокрема, європейської політики. В свою чергу — це не лише відсутність у політиків розуміння нового курсу розвитку держави, але й консервування старих патріархальних догм. І це незважаючи на те, що практично кожна політична сила має в своїх лавах гендерно-свідомих депутаток. Блок Литвина — єдина політична сила у Парламенті, яка має у своїй програмі безпосередню згадку про гендерну рівність: “...подолання дискримінації щодо жінок в усіх сферах життя... забезпечення реального захисту жінок від фізичного та морального знущання на роботі та в сім’ї. Посилення карної відповідальності щодо зазначених злочинів...” [11]. Проте за час роботи Верховної Ради VI скликання (2007-2009 рр.) члени фракції Блоку Литвина не подали жодної законодавчої ініціативи, яка би підкріплювала програмне положення, наведене вище.

Фактично жінка політик передається під протекторат сильного чоловіка-політика. Лідери партій можуть очікувати лояльності та відданості від кандидатів-жінок, про це свідчить аналіз парламентської роботи жінок-депутаток діючого шостого скликання Верховної Ради. Із 35 депутаток за час роботи Верховної Ради VI скликання жодна не змінила фракцію. Середній вік депутаток 48 років, освіта вища у кожній з них.

Аналіз законодавчих ініціатив депутаток Верховної Ради свідчить, що більшість жінок у парламенті навіть і не згадують проблеми гендерної рівності та жіночі питання в цілому. Основними питаннями, якими опікуються депутатки Верховної Ради VI скликання — націоналізація банків, податки, розвиток різних галузей великої промисловості та інші питання економічного спрямування. При цьому активність та кількість поданих депутатками законодавчих ініціатив складають гарну конкуренцію чоловікам-депутатам. Виключення із загальної тенденції опіки економічними питаннями становлять деякі ініціативи окремих депутаток, що опікуються тематикою сімейної політики. Показником активності та професійності є те, що кожна з депутаток займає відповідальні посади у Верховній Раді, адже кожна з них обіймає ту чи іншу посаду — голови комітету чи підкомітету, заступників голів комітетів та Секретарів, лише 1 % жінок — депутатів Верховної Ради є просто членами того чи іншого комітету [3].

Отже, розвиток внутріпартійної демократії сприятиме просуванню жінок в партійних виборчих списках кандидатів до рад різних рівнів. Через збільшення кількісного показника участі жінок в політиці закладатиметься основа для гендерних перетворень в політичній системі.

В той же час перед українськими дослідниками ще стоїть питання ґрунтовного вивчення міжнародного досвіду впровадження гендерного підходу. Існує потреба в дослідженні та аналізі ситуації в Україні з метою вироблення власної, адаптованої до сучасних умов політичного процесу в нашій державі, методики впровадження гендерного підходу.

Література

1. Актуальні питання гендерної рівності в Україні. Збірник аналітичних документів та законопроектів / За ред. О. Романюк. — К.: Міжнародний центр перспективних досліджень; Український освітній центр, 2008. — 96 с.
2. Аніщук Н. В. Правові засоби викорінення гендерного насильства в Україні: історико-теоретичний аналіз. — Дис. ... докт. юрид. наук (12.00.01 — теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень). — Одеська національна юридична академія, Одеса, 2008. — 398 с.
3. Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. Народні депутати України // http://gska2.rada.gov.ua/pls/site/p_deputat_list.
4. Впровадження гендерних підходів у діяльність органів виконавчої влади: Практичний посібник для державних службовців. — К.: К. І. С., 2004. — 180 с.
5. Гаращенко С. В. Гендерна рівність як чинник демократичних перетворень в Україні // Наукові записки. — К.: Києво-Могилянська академія, 2008. — Т. 82. — С. 58-61.
6. Грицяк Н. В. Теоретико-методологічні засади формування й реалізації державної гендерної політики в Україні. — Дис. ... докт. наук з держ. управління (25.00.01 — теорія та історія державного управління). — К., 2005. — 463 с.
7. Інтегрування гендерного підходу в державну політику України. — К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2003. — 128 с.

8. Матеріали до семінарів із впровадження гендерних підходів у політику. Програма підтримки партнерства жінок та чоловіків в політиці “Ольга”. — К., 2002. — 49 с.
9. Мельник Т. М. Міжнародний досвід гендерних перетворень. — К.: Логос, 2004. — 320 с.
10. Пекінська декларація. Прийнята на четвертий Всесвітній конференції зі становища жінок 15 вересня 1995 року // http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_507
11. Передвиборча програма виборчого блоку політичних партій “Блок Литвина” // <http://narodna.org.ua/news/2007/08/09/4349/>
12. Сенік Г. Гендерні квоти: надумана проблема чи назріла необхідність? // Гендерні квоти у виборчому процесі: Мат. круглого столу (15 квітня 2004 року, Київ). — К., 2004. — 22 с.
13. Шведова Н. Как обеспечить приход женщин во власть и управление? // http://www.open.kg/ru/theme/analit/?theme_id=30&id=91.
14. Як забезпечити гендерну рівність в політиці // Вісник Міжнародного центру перспективних досліджень. — № 17 (364). — 2007, 21 травня. — 2 с.
15. Czwarta Swiatowa Konferencja ws. Kobiet. Chiny, Pekin. 4-15 wrzesnia 1995r. Platforma Dzialania. Rozdzial IV. C. Kobiety i zdrowie // <http://www.federa.org.pl/FPA-zdrowie.htm>.
16. Gender budgeting. — Strasbourg: Directorate General of Human Rights. — Council of Europe, 2005. — 43 p.
17. Gender mainstreaming. Conceptual framework, methodology and presentation of good practices Final Report of Activities of the Group of Specialists on Mainstreaming (EG-S-MS) Strasbourg, February 1999. — 9 p. // <http://www.unece.org/stats/gender/genpols/genpols-1.htm>.
18. Gender mainstreaming. Extract from report of the Economic and Social Council for 1997. (A/52/3, 18 September 1997) // www.un.org/womenwatch/daw/csw/gms.pdf.
19. Konferencja zamykajaca projekt “Gender mainstreaming jako narzedzie zmiany”. 2009-01-26 // http://www.mpi.pis.gov.pl/index.php?gid=5&news_id=1401.
20. Pasakumu plans Konceptijas dzimumu lidztiesibas ieviesanai 2002 gadam. Pienemts 2002 gada 12 marta // http://www.politika.lv/temas/dzimumu_lidztiesiba/8909/

21. Pielikums C. Integreta pieeja dzimumu līdztiesībai Eiropas Padomes limeni // <http://www.coecidriga.lv/tulkojumi.php?id=61>.

Резюме

Автор рассматривает понятия и методы гендерного подхода в политике.

Рецензент доктор полит. наук, профессор В. М. Якушик

УДК 327.(529.1-510)

П. Білак

НАДІЯ НА ПРИМИРЕННЯ: НОВИЙ ЕТАП У ТАЙВАНСЬКО-КИТАЙСЬКИХ СТОСУНКАХ

Говорити про зростання ролі азійського регіону і про те, що ХХІ ст. буде століттям Азії, стало вже банальним, але від того значущість регіону не зменшується. Феноменальний економічний розвиток в декількох державах регіону суттєво змінив і продовжує змінювати баланс сил на міжнародній арені. Проте в Східній Азії існує кілька потенційно небезпечних конфліктів: їхнє врегулювання може суттєво зміцнити мир і стабільність в регіоні, а їхня ескалація — звести нанівець плоди десятиліть економічного зростання.

Однією із найважливіших проблем в регіоні досі залишається нерегульований статус Тайваню. Так звана “Тайванська проблема” зародилася у перші роки Холодної війни в результаті втручання великих держав у громадянську війну у Китаї. Тривалий час антагоністи — Китайська Народна Республіка (КНР) та Китайська Республіка (КР) — Тайвань — перебували в стані військово-політичного та ідеологічного протистояння, в якому заперечували існування одна одної і намагалися всіляко обмежити контакти між собою. Неодноразово сторони стояли на межі відкритого військового конфлікту. І хоч в кінці 1980-х рр. паралельно із процесом демократизації на Тайвані та економічних реформ в КНР, розпочалися економічні і гуманітарні контакти між Тайванем та Китаєм, політичне, ідеологічне та військово протистояння не зникло і навіть загострилося, особливо в 2000-2008 рр., коли президентську посаду на Тайвані обіймав Чень Шуй-бянь, палкий прихильник незалежності острова. Але почи-

наючи із 2008 р. із обранням нового президента Тайваню, Ма Ін-цзю, відносини між КНР та Тайванем продемонстрували вражаючий прогрес у майже всіх сферах: вперше за майже 60 років конфлікту відбулися політичні консультації між сторонами, військово-стратегічне напруження в районі Тайванської протоки суттєво зменшилося, а економічна співпраця вийшла на якісно новий рівень. З'явилася надія на мирне вирішення одного із найбільш застарілих конфліктів в світі.

Нажаль, в Україні цим важливим подіям, які мають величезне значення для всього Азійського регіону та для глобально важливих американо-китайських стосунків, приділяють дуже мало або ж і зовсім не приділяють уваги на офіційному рівні та в науковій спільноті. Ця стаття покликана частково покращити обізнаність української академічної спільноти із розвитком тайвансько-китайських стосунків та заохотити інтерес до одного із ключових регіонів світу.

“Тайванська проблема” виникла в 1949 р., коли в результаті поразок у Громадянській війні уряд Китайської Республіки на чолі із Чан Кайші змушений був евакуюватися на острів Тайвань, де і закріпився за підтримки США. Протягом перших сорока років КНР та КР заперечували існування одна одної — обидві сторони притримувалися ідеї “одного Китаю” і вважали тільки себе легітимним урядом всього Китаю. “Відвоювання материка” було ідеєю-фікс режиму Чан Кайші. Втім, вже досить скоро плани із переможного повернення КР на континент стали примарними: спочатку КР втратила місце в ООН, а згодом США, приваблені перспективою співпраці із КНР для боротьби із СРСР, розірвали дипломатичні стосунки із Тайбеєм на користь Пекіну. За таких умов КР годі було і мріяти про встановлення своєї влади над усім Китаєм. Іншою проблемою для режиму Гоміньдану були настійливі вимоги демократизації та тайванізації (залучення в управління корінних тайваньців, а не вихідців із материкового Китаю). Саме з метою підтримання легітимності режиму президент Цзян Цзінь-го прийняв рішення про початок демократичних перетворень та про дозвіл на відвідання громадянами Тайваню материкового Китаю. Ця нова політика на Тайвані співпала в часі із важливими перетвореннями в КНР, де була запроваджена політика відкритості та економічних перетворень. Тактика щодо Тайваню так само змінилася — замість полі-

тики “мирного визволення силами Національно-визвольної Армії Китаю” був сформульований принцип “одна країна, дві системи”, який передбачав збереження за Тайванем широкої автономії в разі його входження в склад Китаю.

Незважаючи на неоформленість нової ситуації в Тайванській Протоці, зрушень виявилось достатньо для того, щоб між сторонами розпочалася економічна співпраця. Тайванські компанії, приваблені географічною та культурною близькістю Китаю, а також низькими виробничими витратами, почали активно інвестувати в китайську економіку. Згодом обсяги взаємних контактів стали настільки великими, що виникла необхідність у їх регулюванні. Саме для цього були створені Фонд обмінів через Протоку (СЕФ, Straits Exchanges Foundation) із тайванського боку та Асоціація для стосунків між берегами Тайванської Протоки (АРАТС, Association for Relations Across Taiwan Strait) — із китайського. Сторони намагалися вести переговори за допомогою цих “офіційно неофіційних” організацій, щоб не гальмувати розгляд практичних питань суперечками стосовно суверенітету, які неминуче виникли б, якщо переговори вели б офіційні органи. На одній із зустрічей був вироблений неформальний і ніде офіційно незакріплений підхід до вирішення суперечок щодо суверенітету — сторони визнали принцип “одного Китаю”, але також визнали право іншої сторони мати власну інтерпретацію цього принципу. (Згодом цей підхід дістав назву “консенсус 1992 року”, оскільки він був вироблений на зустрічі 1992 р. у Сінгапурі. Інша назва — “один Китай, різні інтерпретації”). В такий спосіб сторонам вдалося, не зачіпаючи питань суверенітету, вирішити багато практичних проблем таких як рибальські права, видача злочинців, захист інвестицій тощо.

На початку 1990-х років здавалося, що об’єднання острова із Китаєм — це справа близького часу. Але демократичні перетворення на острові та народження нової національної ідентичності стали завадою на планах Пекіна про швидке об’єднання. Політики на Тайвані зрозуміли силу національного почуття і активно експлуатували цю тематику, абсолютно не турбуючись реакцією КНР. А коли така реакція слідувала (у 1995-1996 рр. та 1999 р.) у вигляді військових навчань поблизу острова, вона тільки сприяла перемогам найбільш неприйнятних для Пекіна кандидатів. І Лі Денхуей, і особливо Чень Шуй-бянь проводили

політику перегляду принципу “одного Китаю”. Спочатку у 1999 р. Лі Денхуей заявив, що відносини між Тайванем та Китаєм є “особливими міждержавними відносинами”, на що Пекін відповів заморожуванням переговорів між ФОР та АСЧТП. Згодом, Чень Шуї-бянь проголосив принцип “один берег — одна країна” і почав реалізовувати програму для здобуття Тайванем незалежності. (“Незалежність” в контексті тайвансько-китайських стосунків — це досить заплутана юридична і політична проблема, обговорення сутності якої виходить за рамки цієї статті). За президенства Чень Шуї-бяня відносини із Пекіном особливо погіршилися, але КНР утримувалася від силового залякування, усвідомивши непродуктивність таких дій. Натомість, китайське керівництво застосовувало тактику дискредитації Чень Шуї-бяня як на Тайвані, так і на світовій арені. Небезуспішним був і тиск Пекіна на США, які і самі не були в захваті від провокаційної політики тайванського президента. Показово, що під тиском із Вашингтона Чень Шуї-бянь погодився, щоб його інавгураційна промова у 2004 р. була перевірена в Американському Інституті на Тайвані (неофіційному американському посольстві) на предмет потенційно небезпечних для Пекіна висловлювань та формулювань.

Зрештою, саме провальна політика щодо Китаю вкупі із слабким економічним зростанням та корупційними звинуваченнями (на цей момент экс-президент Чень Шуї-бянь знаходиться під слідством за звинуваченнями у розкраданні бюджетних коштів) призвели до ніщивих поразок кандидатів від Демократичної прогресивної партії, до якої належав Чень, спочатку на парламентських виборах у січні 2008 р., а потім і на президентських виборах у березні того ж року.

Обраний Президентом у 2008 р. представник Гоміндану, Ма Ін-цзю, прийшов до влади із усвідомленням необхідності суттєвих змін у відносинах і з КНР, і з США. У своїй інавгураційній промові, названій “Ренесанс Тайваню”, він окреслив основні контури майбутніх змін. Президент Ма знову визнав так званий “консенсус 1992 року”, відкинутий його попередником, та запропонував принцип “трьох ні” — ні незалежності, ні об’єднання, ні війни — як фундаментальну основу для стосунків із КНР на роки свого президентства. Ма Ін-цзю також виступив за найшвидше налагодження прямого морського, авіаційного і поштового сполучення між берегами Тайванської протоки. Президент

окреслив послідовність кроків — спочатку економічна нормалізація, потім запровадження прямого сполучення, розширення міжнародного простору для Тайваню і, нарешті, мирна угода між Китайською Республікою на Тайвані та КНР [1].

Програма нормалізації, запропонована президентом Ма Ін-цзю, була схвально сприйнята і у Пекіні, і у Вашингтоні. Китайські керівники прихильно поставилися до заяв Ма Ін-цзю про неприпустимість проголошення незалежності *de jure*, необхідність налагодження прямих зв'язків та лібералізації економічних стосунків. А у Вашингтоні були задоволені тим, що тайванський лідер наголосив на важливості дружніх стосунків із США та пообіцяв не створювати для США зайвих проблем у стосунках із КНР.

Одним із найважливіших питань у тайвансько-китайських стосунках було і є питання економічної співпраці. З часу відкриття тайвансько-китайських економічних стосунків у кінці 80-х років взаємна торгівля і тайванські інвестиції процвітали. Тайвань став головним інвестором китайської економіки. За деякими оцінками, на 2006 р. тайванські бізнесмени вклали понад 240 млрд. дол. США у економіку КНР. Двостороння торгівля також швидко зростала і досягла на 2007 р. 120 млрд. дол. США, причому в цій торгівлі Тайвань має велике позитивне сальдо, яке компенсує дефіцит у торгівлі із рештою партнерів. Для Тайваню КНР є торговим партнером номер один, в той час як для КНР Тайвань — партнер номер 4. Але незважаючи на бум у торгівлі та інвестиціях, економічні стосунки тривалий час гальмувалися нераціональною політикою. Наприклад, подорожі між столицями мали бути непрямыми, тобто мали слідувати через треті країни — Гонг Конг або Японію. Тайванський уряд також запровадив жорсткі обмеження на обсяг та сфери інвестицій в КНР. Більш того, уряд намагався відвадити тайваньців від інвестування в КНР, пропонуючи їм натомість інвестувати у Південно-Східну Азію.

Тому нагальною потребою для Тайваню була нормалізація економічних стосунків та запровадження прямих зв'язків між сторонами Тайванської Протоки, що дозволило б тайванським підприємствам ще активніше інтегруватися із китайською економікою та зміцнити свою конкурентоспроможність на світових ринках.

Вже у червні 2008 р. відновилися переговори між СЕФ та АРАТС, на яких сторони домовилися про запровадження регу-

лярних прямих чартерних рейсів між Тайванем та Китаєм, а також про дозвіл для китайських туристів відвідувати Тайвань (хай і з обмеженнями). Сторони також домовилися про те, щоб зробити такі зустрічі регулярними.

Наступний раунд переговорів пройшов у Тайбеї 3-7 листопада 2008 р. Зустріч стала історичною, оскільки вперше з 1949 р. китайський високопосадовець відвідав Тайвань із офіційним візитом. Голова АРАТС Чень Юн-лінь підписав із своїм колегою, головою СЕФ Чян Пін-куном, чотири угоди про налагодження прямого авіаційного, морського, поштового сполучення, а також про безпеку харчових продуктів [2].

Третій і останній на сьогодні раунд переговорів пройшов у Нанкіні у квітні 2009 р. і також завершився успішно: було підписані угоди про розширення авіаційного сполучення, про створення фінансових регулятивних механізмів та спільного підрозділу для боротьби із злочинністю. Наступний раунд відбудеться у грудні 2009 р. на Тайвані.

Паралельно Тайвань ініціював переговори про особливу економічну співпрацю із Китаєм. Проект Рамкової угоди із економічної співпраці (Economic Cooperation Framework Agreement, ECFA) передбачає суттєве зниження торговельних бар'єрів між країнами, що дозволить тайванській економіці зберегти свою конкурентоспроможність на китайському ринку і після набуття чинності угодою про вільну торгівлю між КНР та країнами АСЕАН. Підписання угоди відбудеться в кінці 2009 або на початку 2010 р.

С сфери дипломатичних стосунків нова політика президента Ма Ін-цзю також принесла відчутні результати. Раніше сторони намагалися всіляко обмежити міжнародну присутність свого антагоніста. І якщо до 1971 р. сам Тайвань намагався стримати дипломатичне визнання КНР, то після того, як ООН прийняла резолюції про надання КНР прав представництва в ООН, Тайвань змушений вже був боротися за збереження кількості своїх дипломатичних союзників. В 1990-ті роки була прийнята тактика “прагматичної дипломатії” — тобто Тайвань банально намагався перекупити деякі країни, які визнавали КНР, кредитами та фінансовою допомогою. Спочатку така тактика була успішною, але в роки Чень Шуй-бяня вона довела свою неспроможність і навіть шкідливість — за 2000-2008 рр. Тайвань набув 3 дипломатичні союзники і втратив 9. За словами міністра

закордонних справ Франціско Оу: “Ця політика не тільки була триньканням грошей; вона також породила недовіру до Тайваню, бо привносила нестабільність в деякі регіони” [3]. Новий президент Ма Ін-цзю вирішив відмовитися від цієї практики і проголосив “дипломатичне перемир’я”, суть якого в тому, що сторонам слід відмовитися від нераціонального використання ресурсів і зосередитися на розвитку стосунків із вже існуючими партнерами. Хоч Пекін офіційно не погодився на це перемир’я, із деяких дій Пекіна видно, що він вирішив не дратувати тайванських виборців, розуміючи, наскільки важливо для Тайваню зберегти дипломатичних союзників. Зокрема, КНР очевидно не погодилася на встановлення стосунків з Парагваєм, хоч парагвайській президент неодноразово наголошував на своєму бажанні розірвати стосунки із Тайбеєм [4].

Пекін зробив ще більш важливу поступку, давши свій дозвіл на участь Тайваню у роботі Всесвітньої асамблеї з охорони здоров’я. Хоч Тайвань буде брати участь як “спостерігач” і попри те, що Тайвань муситиме отримувати згоду від Пекіна щороку, ця подія свідчить про серйозні зміни насамперед у підході КНР до тайванської проблеми. Так наприклад, президент КНР Ху Цзиньтао у промові, виголошеній 1 січня 2009 р. з нагоди 30-тиріччя “Послання до співгромадян на Тайвані” схвалив участь Тайваню в роботі ВАОЗ в якості винагороди за покращення взаємних стосунків, що було неможливо уявити раніше [5]. Зрозуміло, що амбіції Тайваню не обмежуються ВАОЗ, тому підхід, випробуваний на ВАОЗ, міг би стати прикладом для участі Тайваню в роботі інших міжнародних організацій — головне, щоб був задоволений інтерес Тайваню до ширшого міжнародного представництва та не були зачеплені суверенні права КНР [6].

Чимало зусиль докладає президент Ма Ін-цзю і до нормалізації стосунків із Сполученими Штатами — головним союзником Тайваню. За роки президентства Чень Шуй-бяня тайвансько-американські відносини переживали не найкращі часи — провокаційна політика Чень Шуй-бяня та його видиме небажання інвестувати у безпеку острова дратували Вашингтон [7], так що перемога кандидата від Гоміньдану була сприйнята в США з ентузіазмом. Ма Ін-цзю неодноразово наголошував на величезній важливості союзу із США для підтримки безпеки острова. Для зміцнення цього союзу і підтвердження готовності Тайваню вкла-

дати кошти у свою безпеку в жовтні 2008 р., нарешті, після семи років затягування, тайванським парламентом було ухвалено рішення про виділення коштів для придбання американського озброєння, зокрема гелікоптерів “Апач” та ракет до протиповітряних комплексів “Патріот” на загальну суму понад 6 млрд. дол. США Президент Ма Ін-цзю пообіцяв також збільшити військовий бюджет країни до 3 % ВВП [8].

Отже, незважаючи на розрядку у стосунках із КНР та глобальну фінансову кризу, Тайвань не зменшує оборонний бюджет та витрати на придбання американського озброєння. Є декілька причини для цього. По-перше, це потрібно для відновлення довірливих стосунків із США. По-друге, незважаючи на зменшення напруги та зближення сторін, Китай досі не відмовився від права на застосування сили проти Тайваню. Навпаки, кількість ракет націлених на Тайвань збільшилася за 2008-2009 рр. із 1000 до 1500 [9]. По-третє, Тайваню треба мати можливість говорити із КНР із позиції сили тоді, коли почнуться політичні переговори між сторонами. Схоже, навіть китайські лідери розуміють, що для того, щоб розрядка у Тайванській Протоці не викликала побоювань та роздратування у тайваньців, слід залишити для Тайваню можливість підтримувати військові стосунки із США, зокрема і для придбання сучасного оборонного озброєння.

Як ми бачимо, порівняно із політикою попередніх тайванських президентів, політика президента Ма Ін-цзю являє собою справжню революцію. Звісно, без більш гнучкої політики з боку Пекіна вона була б неможливою, але саме тайванський лідер взяв на себе сміливість покінчити із старим мисленням і старими стереотипами. Є декілька причин для кардинальних змін у тайванській політиці щодо КНР. По-перше, конфронтаційна політика попередніх президентів довела свою неспроможність зміцнити безпеку острова та покращити його міжнародне становище. По-друге, баланс сил безповоротно змінився на користь Китаю, що робить проведення конфронтаційної політики вкрай небезпечним особливо з огляду на те, що готовність США захищати Тайвань в разі конфлікту не поширюється на випадки конфліктів спровокованих самим Тайванем. По-четверте, зближення із Китаєм обумовлено до певної міри очікуванням вигід, які може отримати тайванська економіка в обмін на деякі символічні поступки (наприклад, визнання принципу “одного Китаю”). Зокрема, з огляду

на динамізм китайської економіки та величезну залежність тайванської економіки від китайського ринку, зближення з Китаєм обіцяє великі прибутки та підвищення конкурентоспроможності. Поступки в питанні “одного Китаю” дозволило Тайваню отримати значні вигоди на міжнародній арені і т. п. По-п’яте, в експортно-орієнтованій економіці Тайваню легітимність уряду залежить значною мірою від економічного зростання. За умов глобальної фінансової кризи подальша інтеграція тайванської та китайської економік розглядається тайванським урядом як найбільш ефективний засіб для одужання тайванської економіки, а відтак і для підтримання легітимності уряду.

Звісно, існують і перешкоди на шляху подальшої нормалізації стосунків між сторонами. По-перше, це небажання Пекіну відмовитися від права на застосування сили проти Тайваню. Це дуже непокоїть тайванців і може стати суттєвою перешкодою на шляху побудови взаємної довіри між сторонами. По-друге, попри значну підтримку, яку отримує нова політика відносин із Китаєм, на Тайвані існує значна група виборців, які із занепокоєнням слідкують за розвитком подій і вважають, що нинішні кроки президента Ма Ін-цзю можуть призвести до втрати Тайванем суверенітету та, зрештою, до включення острова в склад КНР. По-третє, нинішня розрядка у відносинах між Пекіном та Тайбеєм співпадає із періодом прагматичних американо-китайських стосунків. У випадку ж їх погіршення, Тайбею буде важче знаходити компроміс між, з одного боку, необхідністю покращувати стосунки з Пекіном та, з іншого боку, підтримувати високий рівень співпраці та військово-стратегічного партнерства з США.

Але незважаючи на ці потенційні проблеми, політика, ініційована тайванським президентом Ма Ін-цзю, має надзвичайне значення для майбутнього не тільки Тайваню, але й всього східноазійського регіону. Вона дає надію на мирне вирішення одного із найбільш застарілих конфліктів у світі.

Література

1. Ma, Ying-jeou. Taiwan’s Renaissance // Taiwan Security Research. — <http://taiwansecurity.org/2008/Inauguration-2008.htm>.
2. Lai, Shin-Yuan. Outcome and Explanation of the 2nd “Chiang-Chen Talks”. Mainland Affairs Council // <http://www.mac.gov.tw/english/english/cc2/971107.pdf>.

3. Ou talks about Taiwan's "diplomatic truce" // Taipei Times. — 2008, August 10.
4. Lugo Says Paraguay to Maintain Ties // Taipei Times. — 2008, August 15.
5. Hsiao, Russel. Hu Jintao's "Six-Points" Proposition to Taiwan // China Brief. — [http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=34333](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=34333).
6. Lisle J. de. Taiwan in the World Health Assembly: A Victory, With Limits. Brookings Institutions // http://www.brookings.edu/opinions/2009/05_taiwan_delisle.aspx.
7. Logan J., Galen Carpenter T. Taiwan's Defense Budget. How Taipei's Free Riding Risks War // CATO Institute. — 2007, September 13. — <http://www.cato.org/pubs/pas/PA600.pdf>.
8. Ma, Ying-jeou. A SMART Strategy for National Security // Taiwan Security Research. — <http://www.taiwansecurity.org/TS/Ma-SMART.htm>.
9. Fischer R. D. Taiwan's Call to Arms // The Wall Street Asia. — <http://online.wsj.com/article/SB123740840622475841.html>.

Резюме

В статье анализируются наиболее значимые изменения в отношениях между Тайванем и КНР.

Рецензент доктор полит. наук, профессор В. М. Якушик

УДК 327 (4-6)

Л. І. Яковлева

ПРИЧИНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В УКРАЇНІ

В умовах становлення демократичного політичного режиму, плюралізації політичного простору особливої актуальності набувають проблеми, пов'язані із трансформаційними зрушеннями у сфері ідентичності людини, окремого регіону, країни в цілому. Будучи спричиненими історичними, культурними, ідеологічними, соціальними, економічними та політичними факторами ідентичності, у свою чергу впливають, опосередковано чи безпосередньо, на вибір внутрішньополітичного та зовнішньополітичного курсу країни, формування порядку денного під час виборчих кампаній, визначають актуальні проблеми управлінської діяльності.

Для нашої країни вже майже 20 років залишається важливим процес творення регіональних ідентифікацій, у якому можна виокремити елементи політичної ідентичності та міфотворчості, національну та мовну складові, вплив соціальних та психологічних факторів. У площині державного управління визначальним є усвідомлення та розвиток позитивних сторін регіональної ідентичності із одночасним запобіганням загрозам, що неминуче виникають у поставторитарних країнах з нестабільною політичною та економічною ситуацією, головна з яких — сепаратизм.

Характерною рисою формування ідентичностей у сучасній Україні є істотна різниця у сприйнятті рішень державної влади в окремих регіонах, серед різних етнічних, мовних, конфесійних груп. Усе це вказує на потребу комплексних міждисциплінарних досліджень феномену регіональної ідентифікації та обумовлює мету даної статті — проаналізувати складові та особливості регіональної ідентичності у сучасній Україні. Поставлена мета обумовила наступні завдання:

- дослідити феномен ідентифікації з точки зору політичної науки;
- проаналізувати регіональну ідентичність, умови її формування у нашій країні на сучасному етапі розвитку;
- визначити особливості регіональної ідентичності.

Серед зарубіжних авторів, які заклали основи розуміння ідентичності варто відзначити роботи класиків філософської, соціологічної та політичної думки, таких як Р. Брюейкер, П. Бергер, Ч. Кулі, Дж. Г. Мід, Р. Мертон, Т. Парсонс, С. Шибутані та ін.

У нашій країні дана проблематика розроблялась у дослідженнях Н. Вінникової, Є. Головахи, Г. Горобець, О. Картунова, С. Кисельова, А. Колодій, І. Кресіної, О. Куценко, В. Лісового, В. Литвина, О. Мусієздова, Л. Нагорної, М. Обушного, В. Оніщука, І. Попової, Н. Прозорової, Ю. Саєнка, Т. Татаренко, Л. Угріної, та інших.

Говорячи про регіональну ідентичність варто віднести до її складових такі фактори, як історичний, територіальний, культурний, релігійний, мовний та ін. При цьому у нашій країні сьогодні саме територіальна приналежність виступає основою політичного вибору, що спирається на сформовану регіональну ідентифікацію.

В умовах централізації влади саме вона виступає у ролі захисту потреб населення, реакцію на політику держави у економічній, політичній, культурній, мовній сферах. Так, на думку

В. Литвина “Регіональна приналежність може виступати як стійка та навіть головна складова ідентичності... Регіональна ідентифікація розглядається як багаторівнева структура, що складається з ідентифікації територіальної, соціальної, етнічної, політичної, релігійної. Регіональна ідентичність дає можливість кожному індивідові відчути себе частиною спільноти, постає об’єднуючим фактором. Водночас, виступаючи мобілізуючим ресурсом, регіональна ідентичність є основою формування регіоналізму як соціально-політичного руху” [4, с. 41].

В цілому, ідентифікацію можна визначити у двох значеннях: по-перше, як розпізнавання (процес зіставлення одного об’єкта з іншим, внаслідок чого відбувається встановлення їхньої схожості або відмінності), по-друге, як ототожнення з певною групою на основі засвоєння відповідних властивостей, цінностей, установок і ролей. У такому розумінні, ідентифікація — це “процес об’єднання суб’єктом себе з іншим індивідом або групою на підставі сталого емоційного зв’язку, а також включення у свій внутрішній світ і ухвалення як власних норм, цінностей, зразків” [3, с. 145].

Політична ідентичність формується у процесі ототожнення особи із певною політичною позицією, через фактичну або уявну належність до відповідної політичної групи, також “поширеною є інтерпретація політичної ідентичності як належності до держави як політичної спільноти, що передбачає існування певних (часто конверсійних чи конкуруючих) уявлень про державу та про належність до неї” [3, с. 145].

У нашій країні формування ідентичності сьогодні відбувається в суперечливих процесах взаємодії (яка часто відбувається у формі латентного чи відкритого конфлікту) регіональних ідентичностей, що сформувалися історично.

В якості факторів, без яких неможливе існування регіоналізму як важливого чинника політичного життя будь-якої країни варто виділити регіональну ідентичність та регіональну самосвідомість, в основі яких — емоційне сприйняття “нас”, як відмінних від “інших”.

На думку Н. Прозорової “Людина ототожнює себе з групою людей, що проживають на його “маленькій батьківщині” та сприймають свою долю в нерозривній єдності з його долею, незалежно від національного віросповідання і економічного достатку. Регіональна самосвідомість... потребує до свого формування

та існування великої уваги держави та шанування центральної і місцевої політичної еліти” [5, с. 31].

Як демонструє досвід нашої країни, регіональною свідомістю можна успішно маніпулювати, особливо під час виборчих кампаній, що дозволяє мобілізувати електорат для підтримки певних політичних сил. Це пов'язано із тим, що феномен регіоналізму має дуалістичний, асоціативно-дисоціативний початок. Регіон зі сформованою регіональною ідентичністю та регіональною свідомістю з певних причин (економічна криза, ресурсна обмеженість, екологічна катастрофа) не може самостійно вирішити свої проблеми, “при цьому регіональна політична еліта, намагаючись зняти з себе відповідальність, може покласти провину за те, що відбувається на центр, звинувачуючи його у своїх негараздах і, як наслідок, в узурпації влади, порушенні прав національних меншин, економічному навантаженні тощо” [5, с. 32].

У сучасному політологічному дискурсі проблема регіональної ідентичності розглядається у контексті глобалізаційних соціокультурних процесів. Увагу також привертають характерні симптоми формування “провінційного ізоляціонізму”, “самостійної регіональної духовності” та ін.

З іншого боку, втрата або невиразність регіональної ідентичності як частини загальнонаціональної, мають негативні наслідки і для культури в цілому, і для окремої людини, оскільки це порушує збалансовану систему співвідношення (діалогу) “малої” та “великої” Батьківщини, породжує байдужість та безвідповідальність. Умовою виділення феноменів регіональних культур є фактор співпричетності з єдиним, “титульним”, загальнонаціональним образом культури певної кількості специфічно місцевих культурних образів: “Символічний образ свого регіонального світу набуває значення символічної одиниці виміру, яка поєднується з національними та наднаціональними цілісностями” [1].

Як правило, регіон є детермінованим актуальною проблемою сьогодення. Регіоналізм можна розуміти як природний органічний принцип територіальної організації соціальних, політичних, економічних та культурних процесів. Обов'язковою умовою існування регіоналізму є наявність наступних ознак: загальна територія; інституціональна оформленість; самодостатність економічної системи регіону; соціальна згуртованість етнічних та мовних груп, що мешкають на одній території; сумісність спільних

цінностей, пов'язаних з культурою, релігією, історичними традиціями; політична солідарність.

Якщо ж ці ознаки у регіоні виступають у сукупності, тільки тоді можна говорити про регіональну ідентичність, без якої сам по собі регіоналізм як організаційна та ідеологічна основа життя цього регіону існувати не може. Саме тому можна простежити зв'язок між процесами регіоналізації та формуванням регіональної ідентичності. Вона розглядається як багаторівнева структура, що складається з ідентифікації територіальної, соціальної, етнічної, політичної, релігійної тощо, дає можливість кожному індивідові відчути себе частиною спільноти, постає об'єднуючим фактором.

Регіональна ідентичність, як різновид колективної ідентичності, є набором об'єктивних та стійких ознак, з якими себе ототожнює індивід і спільнота (когнітивний елемент), суб'єктивним способом їх сприйняття та обґрунтування (емоційно-афективний елемент). Колективна ідентичність передбачає стійку й послідовну тотожність між членами однієї групи (регіону) з об'єктивними характеристиками, рисами, які усвідомлюються, відчуваються суб'єктивно в контексті власного досвіду, історичної пам'яті, вона "виявляється у солідарності, спільних цінностях, уявленнях про справедливе, способі мислення (або самосвідомості) та колективних діях (спільних зразках і стандартах поведінки). Саме розуміння ідентичності як чинника регулювання політичної поведінки (індивідуальної та колективної) зумовлює її вплив на політичний процес та увагу до її конструювання з боку політичних еліт" [6, с. 4].

Формування ідентичності як чинника консолідації політичної і мультикультурної спільноти через формування почуттів лояльності, солідарності та відповідальності є важливими передумовами зміцнення державності й демократизації суспільства, консолідації демократії. Адже ідентичність є базовим елементом образу держави, через який її та суспільство сприймає міжнародна спільнота: "Ідентичність або самоусвідомлення, самототожність спільноти та його членів як предмет аналізу актуалізується в сучасних суспільствах, функціонування яких значною мірою зумовлено впливом глобальних процесів, що загрожують нівелюванням національних ідентичностей, уніфікацією повсякденного життя, масової культури. Тому втрата ідентичності в умовах глобальної конкуренції для сучасних суспільств стає

екзистенційною загрозою, питанням “впізнання” та збереження себе у глобалізованому світі. Щоб функціонувати, сучасні суспільства повинні окреслити свою колективну ідентичність, що творить спільноту та стає основою розв’язання політичних проблем” [6, с. 6].

Користування українською або російською мовою постає у якості важливого чинника ідентифікації в Україні, що призвело до того, що в українському суспільстві етнонаціональна та мовна більшості не збігаються. Згідно з даними останнього перепису населення, “українці становлять 77,8 % населення, а етнічні росіяни — 17,3 %. Проте згідно з опитуванням, проведеним соціологічною службою Центру Разумкова у травні 2006 року, лише 39,3 % населення розмовляє українською мовою, 14,7 % — іноді українською, іноді російською” [2].

Існують суттєві регіональні відмінності, які стосуються інтерпретації історичного минулого (особливо радянського періоду), різні трактування окремих історичних постатей. Загалом в Україні не сформовані спільні символи, які висловлюють загальнозначущі для всіх громадян поняття, створюють основу для комунікації між регіональними спільнотами та конструювання спільної ідентичності.

Регіонально розрізняються й зовнішньополітичні орієнтації мешканців Сходу та Заходу: відповідно ЄС, тісні зв’язки з Росією та ЄС, євроатлантична інтеграція. Опитування, яке провів в грудні 2005 р. Центр Разумкова, свідчить, що найбільше прихильників вступу України до ЄС — на Заході (майже 50 %), на Сході — понад 20 %, прихильників вступу в НАТО на Заході — понад 40 %, на Сході — 7 % [7, с. 4].

Проте сьогодні регіональні ідеологічні та політичні розрізнення є результатом не стільки впливу об’єктивних історичних, соціокультурних і геополітичних чинників, скільки політичної мобілізації населення і застосування політичних технологій, які штучно відтворювали окремі відмінності, міфи й негативні стереотипи сприйняття регіонів.

Окрім використання політичних технологій, є й інші причини, які сприяють збереженню та консервації регіональної дихотомії в Україні й зумовлені транзитним станом українського суспільства. Особливо вагомими серед них, на нашу думку, є брак ефективних державних, політичних і громадських інститутів.

Ще за радянських часів в Україні сформувались сильні орієнтації громадян у процесі самоідентифікації саме на діяльність державних інститутів, їхню ефективність. У такому сенсі національні інститути сприяють формуванню почуття належності до ширшої спільноти, ніж регіональна чи місцева. Неefективність урядування, нездатність запропонувати стратегії розвитку, які б не акцентували відмінностей, а взаємодоповнювали й синтезували їх, посилювали регіональні ідентичності.

Отже, в Україні регіональний контекст має такі особливості: а) регіональні відмінності, значно глибші, ніж у країнах Європи, і набувають рис цивілізаційного характеру; б) регіональні ідентичності сформувалися раніше, ніж виникла держава; в) переважання (особливо на Сході та Півдні) регіональної та місцевої ідентичностей над загальнонаціональною і державною; г) спрощене сприйняття регіонального розмаїття; д) дихотомічність регіональних ідентичностей Заходу та Сходу, особливо на ідеологічному та політичному рівнях, елементи чужості у взаємсприйнятті; е) взаємозумовленість регіональних та політичних ідентичностей; є) спроби конструювання етнічних відмінностей (української та російської) як основи західноукраїнської та східноукраїнської ідентичності; ж) вплив зовнішніх чинників на відтворення та конструювання регіональних ідентичностей в Україні.

За дослідженням, яке проводилось у 2004 році сукупна частка громадян, у яких переважає локальна ідентифікація — 37,2 %, співмірна з часткою тих, для кого головною є самоідентифікація “громадянином України” — 44,2 %, частка тих, хто вважає себе громадянином колишнього СРСР — 10,7 %, представником свого етносу, нації — 3,1 %, громадянином Європи — 0,7 %, громадянином світу — 2,4 %, інше — 1,4 %, не відповіли 0,2 % [7, с. 5].

Регіоналізм в сучасній Україні виступає об’єктивною реальністю, у тому сенсі, що враховується у повсякденному житті громадян, у політичній боротьбі за голоси виборців і у державному управлінні. На думку О. Кривицької, сьогодні в Україні можна виокремити, виходячи з пріоритетів у культурній, економічній, зовнішньоекономічній і партійній сферах, два типи ідеологічної орієнтації населення: “український” (галицький тип) і “радянський” (донецький тип). При цьому автор розглядає східно-південну групу (Донбас) як регіон зі слабо виявленими сепаратистськими настроями, тоді як до регіонів з переважно автономістсь-

кими настроями відносить південну групу областей (виділяючи такі мотиви, як проросійські настрої, економічний гегемонізм), західну групу областей (націонал-патріотичний настрої) та Закарпатську область (економічна мотивація).

На формування регіональної ідентичності впливають фактори об'єктивного порядку: історія, особливості економіки і культури, а також суб'єктивні фактори, такі як діяльність регіональної адміністрації, політичних партій, громадських рухів, інститутів освіти, культури, засобів масової інформації. Політична й економічна регіональна еліта можуть використовувати ідею регіональної ідентичності як мобілізуючий ресурс, що особливо чітко проглядається в період виборчих кампаній.

Література

1. Агаркова Г. Міфотворчі механізми регіональної ідентичності (на прикладі формування культурного образу Донеччини) // Всеукраїнська експертна мережа. — http://www.experts.in.ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT_ID=25546.
2. Дослідження соціологічної служби Центру Разумкова 20 квітня — 12 травня 2006 року // www.uceps.org/img/st_img/table/812/social_id.pdf.
3. Ідентичність політична // Соціологія політики: Енцикл. словник / Авт.-упоряд.: В. А. Полторак, О. В. Петров, А. В. Толстоухов. — К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2009. — С. 145.
4. Литвин В. Етнічні чинники політичного процесу після Президентських виборів 2004 року // Україна після президентських виборів: становлення демократії та розвиток громадянського суспільства: Мат. Всеукр. наук.-практ. конф. / Укл. Романюк А. С., Скочиляс Л. С. — Львів: ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2005. — С. 41-49.
5. Прозорова Н. М. Особливості кримського регіоналізму // Віче. — 2003. — № 2. — С. 31-37.
6. Угрин Л. Я. Вплив регіональних ідентичностей на політичний процес в Україні // Регіональний вимір політичного процесу в Україні: Мат. міжрегіон. наук.-практ. конф. / Укл. Романюк А. С., Скочиляс Л. С., Шиманова О. В. — Львів: ЦПД, 2007. — С. 4-16.

7. Якименко Ю., Литвиненко О. Регіональні особливості ідейно-політичних орієнтацій громадян України в контексті виборчої кампанії — 2006 // Національна безпека і оборона. — 2006. — № 1. — С. 3-15.

Резюме

В статье рассматривается процесс формирования региональной идентичности в нашей стране. Определяются основные причины этого процесса и его особенности, исследуются закономерности, тенденции и перспективы региональной идентичности в контексте исторических, культурных, территориальных факторов.

Рецензент доктор полит. наук, профессор С. М. Наумкина

УДК 94:329.058.1(497.1)“1943/1945”

Ю. В. Шахин

**КОЛЛАБОРАЦИОНИЗМ ЧЕТНИКОВ ДРАЖИ
МИХАЙЛОВИЧА С ФАШИСТСКОЙ ГЕРМАНИЕЙ
(1943-1945 ГГ.)**

Данная статья является продолжением работы “Коллаборационизм четников Дражи Михайловича: специфика региональных проявлений (1941-1943 гг.)”. Там были проанализированы побудительные мотивы сотрудничества четников с оккупантами Югославии, которые определялись ненавистью к партизанам-коммунистам, и формы, которые это сотрудничество приняло в 1941-1943 гг. в различных регионах страны, а также было показано, что коллаборационизм четников имел тенденцию к усилению. Особое развитие он получил в итальянских зонах оккупации. В немецких оккупационных зонах коллаборационизм тогда был скорее эпизодическим явлением, поскольку Германия принципиально отвергала саму идею сотрудничества с четниками. Источниковую базу исследования образуют документы четнического, немецкого и английского происхождения, опубликованные в XIV томе фундаментального югославского издания “Сборник документов и данных о Народно-освободительной войне” и переизданные в сборнике “Сотрудничество четников Дражи Михайловича с оккупантами и усташами” [3].

Выход Италии из войны в сентябре 1943 года резко изменил обстановку в Югославии. В октябре 1943 г. немецкие войска заняли итальянскую оккупационную зону, и отныне четникам практически повсюду нужно было иметь дело с Германией. Твердый курс вермахта на разоружение четников по идее должен был стимулировать их к вооруженному сопротивлению. Однако четники, развращенные коллаборационизмом с итальянцами, повели себя иначе. В большинстве своем они отказались от активного сопротивления новым оккупантам, похоже, не без задней мысли: расположить к себе немцев, дабы потом достичь взаимопонимания. Немецкая политика в регионе быстро подтвердила правильность четнических расчетов.

К сожалению, нет доступных источников, которые бы отражали поиск соглашения немцами и местными четниками осенью 1943 г. Однако источники, относящиеся к концу 1943 — началу 1944 г., повсеместно фиксируют картину сложившегося сотрудничества четников и немцев. Динарская дивизия попа Джуича легализовалась уже осенью 1943 г. Из всех четников люди М. Джуича, дислоцировавшиеся тогда в Лике, встретили немцев наиболее дружелюбно. Сам Момчило Джуич выдавал себя перед немцами за летичевца. В итоге 4800 четников Джуича были легализованы в виде милиции [3, s. 154, 243, 253]. Они не только помогали немцам в борьбе с партизанами, но и по их заданию грабили скот у местных жителей, чтобы снабжать им вермахт [3, s. 154, 243]. Поп Джуич и его окружение сделали выбор в пользу стратегического коллаборационизма и решили разделить с Германией всю тяжесть поражения. Под натиском Народно-освободительной армии они вместе с немцами отступили в Истрию и сражались там до самого окончания войны [3, s. 181-182, 313]. Таков был бесславный боевой путь Динарской дивизии.

С конца декабря 1943 г. началась легализация четников Герцеговины. Основой для их сотрудничества с немцами опять-таки стала совместная борьба против партизан [3, s. 142-143, 148, 253]. К январю 1944 г. в соглашение с немцами вступили все командиры Черногории [3, s. 152]. Сотрудничество захватило и тех боснийских четников, которые действовали в старой немецкой оккупационной зоне. В январе 1944 г. немцы и четники предприняли совместные боевые действия против партизан в районе Тузлы (Восточная Босния), а в Западной Боснии сотрудничество с немцами отмечено уже в ноябре 1943 г. и приняло широкие формы к февралю 1944 г. [3, s. 152, 243].

Обстоятельства заключения основной массы подобных соглашений, а также их конкретные условия остаются невыясненными, потому что обе стороны стремились не оставить следов. Так соглашение немцев с четниками М. Джуича и У. Дреновича осенью 1943 г. носило устный характер [3, s. 243].

Сам Дража Михайлович, конечно, знал об этих соглашениях, но, судя по письменным источникам, его отношение к ним было сложным. С одной стороны, он эти соглашения как будто бы порицал и советовал нелегальным четникам (а такие все еще оставались) использовать соглашения легализованных четников

с немцами для своего укрепления — видимо, получать через легальных четников оружие [3, s. 146, 153, 159-160]. Однако с другой стороны, в мае 1944 г. Д. Михайлович прямо советует четникам Баната сотрудничать с немцами [3, s. 165]. И что самое главное, точно такой же курс он сам взялся проводить на территории Сербии. Осуждая сотрудничество с немцами, Дража Михайлович просто охранял свою репутацию вождя сопротивления, на самом же деле в его политике наметился серьезный крен в сторону сближения с Германией.

В научной литературе этот крен практически не рассматривался, а если и рассматривался, то совершенно искаженно. Например, С. А. Романенко, изучавший главным образом идеологию четников, излагает их переход к сотрудничеству с Германией так: “Враждебность СССР и ослабление поддержки Лондона побудили Д. Михайловича в 1944 г. во имя сохранения своей политической жизни и физического существования заняться поиском иных союзников на антикоммунистической основе. Логикой развития событий он оказался на одной стороне с оккупантами...” [1, с. 74]. На самом деле коллаборационизм четников с немцами не стал результатом объективной логики событий, а явился плодом сознательного выбора. Начиная с августа 1943 г. Лондон шантажировал четников, связывая продолжение военной помощи с усилением борьбы против оккупантов [3, s. 208]. Перед Дражей Михайловичем стоял выбор: или по-прежнему избегать борьбы с оккупантами и потерять поддержку Британии, или же сохранить английскую помощь, но начать активную борьбу с силами вермахта. И лишь когда в ноябре 1943 г. Михайлович сделал выбор в пользу первого варианта, в декабре того же года английская сторона сократила ему помощь и даже поставила вопрос о полном разрыве [3, s. 209-210]. То есть ослабление поддержки Лондона не стало фактором углубления коллаборационизма, а наоборот явилось реакцией на коллаборационистский выбор четников, и состоялся он не в 1944 г., а уже в 1943 г.

Инициатива вновь, как и два года назад, исходила от Д. Михайловича. В ноябре 1943 г. он опять предложил немцам сближение на территории Сербии [3, s. 241-242]. Но на этот раз немецкая сторона ответила согласием. На позицию Германии повлияли колоссальные успехи партизанского движения, наме-

тившиеся осенью 1943 г., и общее неблагоприятное изменение на фронтах войны. Чтобы держать под контролем Югославию, оккупантам уже требовалась помощь, поэтому курс на взаимодействие с четниками не стал самодеятельностью местных властей, а был согласован и одобрен высшим руководством рейха [3, с. 242]. Однако курс этот проводился с максимальными предосторожностями.

С ноября 1943 г. началось заключение соглашений между четниками и немцами. Соглашения были выборочными — оккупанты сами решали, с какими отрядами имеет смысл договариваться, а с какими нет. При этом соглашения подписывались временные, на ограниченный срок, но с возможностью продления, если четники своим поведением не разочаруют немцев. Чтобы еще больше замести следы, немцы практиковали продление негласно — в устной форме.

Известны тексты пяти соглашений четников и немцев [3, с. 244, 246-252]. Они охватывают четнические соединения разной величины, но несмотря на это все написаны практически по одному шаблону. Бюрократичные немцы разработали специальный типовый формуляр двустороннего соглашения [3, с. 245] и старались ему следовать, лишь по необходимости внося отдельные мелкие изменения. Суть соглашений можно выразить формулой: оружие в обмен на помощь против партизан, при условии, что четники должны воздерживаться от любых враждебных действий против немцев. За последним четникам пришлось следить, дабы свято соблюдать договоренности. Так, 5 января 1944 г. верховный инспектор Югославской армии на родине (так с января 1942 г. официально назывались вооруженные силы четников) Еврем Симич даже приказал расстреливать четников, поднявших руку на оккупантов [3, с. 150-151].

Таким образом, к началу 1944 г. коллаборационизм четников стал повсеместным явлением. Впрочем, было бы некорректно утверждать, что он стал всеобщим. Поскольку немцы выборочно заключали соглашения с четниками, в Сербии, да и в других регионах, оставались отряды не втянутые в прямой коллаборационизм. Тем не менее, масштабы сотрудничества четников и немцев расширились как никогда. Их совместные операции против партизан были с осени 1943 по осень 1944 г. обычным явлением. К примеру, только в июле-августе 1944 г. во время

противопартизанской операции “Трупф” (район Топлицы) немцам помогали около 10 тысяч четников [3, s. 260].

Можно смело утверждать, что здесь вновь, как и осенью 1942 г. решающую роль в выборе четников сыграл их патологический антикоммунизм. Ненависть к партизанскому движению перевешивала ненависть к оккупантам. Не случайно, что на фоне успехов партизан у четников появился новый способ задобрить немцев. Четнические командиры во время переговоров с немцами теперь нередко заявляли, что после искоренения собственно “коммунизма”, готовы продолжать совместную борьбу против коммунистов на Восточном фронте [3, s. 253, 261, 264].

Оружия, которое немцы передавали четникам, последним все-таки не хватало. Во многом это объяснялось истощением германской экономики и оскудением арсеналов вермахта, но четники, разумеется, этого не знали и назойливо требовали у немцев увеличения поставок [3, s. 253, 260, 265, 268, 269, 273]. В июле 1944 г. Дража Михайлович инициировал новые масштабные переговоры с немцами, чтобы раздобыть у них дополнительное оружие и боеприпасы [3, s. 260]. В августе Михайлович лично включился в переговоры и достиг с немцами общего соглашения. Оно распространялось на все четническое движение. Отныне все четники централизованно прекращали борьбу против немцев. Со своей стороны немцы предоставляли четникам новое оружие и обучали им пользоваться. При чем четники легализовывались под вывеской сторонников марионеточного правительства Милана Недича [3, s. 266-267, 268, 271-272]. С Недичем и недичевцами четники в это время наладили тесные деловые контакты. Их можно квалифицировать как косвенный коллаборационизм — сотрудничество с коллаборационистами.

Общее соглашение Дражи Михайловича и немцев не было составлено в письменной форме. Его заключили устно в августе 1944 г. (18 числа или несколько позже) в обстановке глубокой секретности [3, s. 263, 271-272]. Поэтому о содержании договоренности можно судить лишь по сопутствовавшим ее достижению документам, при чем только немецкого происхождения. Ни одного источника с четнической стороны по этой проблеме не известно. Такая высокая степень маскировки, дополненная тем, что четники будут действовать под вывеской недичевцев, говорит о стремлении четников и лично Дражи Михай-

ловича скрыть сам факт договоренности. Это наводит на мысль, что для Д. Михайловича даже перевод всего движения на коллаборационистские рельсы не означал, что сотрудничество станет стратегическим. По-видимому, и в этом случае речь шла об очередном тактическом маневре. Но все же за ним стояло нечто большее, чем просто тактика.

Напомним, что стратегия четников строилась на ожидании решающего удара: союзники высадятся на Балканах, и тогда четники нанесут оккупантам удар в спину, способствуя освобождению Югославии. Летом 1944 г. этот момент настал. Правда, у ворот страны стоял вовсе не тот союзник, на которого четники надеялись в 1941 г. — не английские войска с неизвестного направления, а Красная армия наступала с востока. В августе советские войска заняли Румынию, а перспективы войны СССР с Болгарией ни у одного серьезного аналитика не могли вызвать сомнений. Время решающего удара пришло. И он не последовал.

Потратив три года на заигрывание с оккупантами, четники уже не могли свернуть с выбранного ими скользкого пути. Тактический коллаборационизм развратил их, а Красная армия внушала им ужас победы коммунизма. Во всяком случае, победа партизанской Народно-освободительной армии, с которой они главным образом и воевали в предшествующие годы, с приходом советских войск представлялась им неизбежной. Да так, собственно, и было. Потому в августовском соглашении Д. Михайловича с немцами присутствовал момент стратегического выбора: с антигитлеровской коалицией или против нее. Михайлович выбрал последнее.

В то время как части НОАЮ готовились совместно с Красной армией освободить Югославию от оккупации, Югославская армия на родине готовилась совместно с вермахтом этого не допустить. Во время Белградской операции четники и немцы пытались организовать общую оборону. Венцом этих усилий стал совместный штаб, созданный в октябре в г. Крагуеваце (южная Сербия) [3, s.172,173], и это даже несмотря на то, что четники и немцы друг другу не доверяли. Однако победоносное наступление двух союзнических армий смело и этот штаб, и четников и войска вермахта.

В конце 1944 г. основные силы четников Сербии отступили совместно с немцами в Боснию. Туда же переместился и

Д. Михайлович со всем штабом Верховного командования четников [3, с. 275, 276-277]. Это отступление явно говорит о превращении коллаборационизма четников в стратегический. Впрочем, и оно оказалось не более чем тенденцией. Решиться на какую-то четкую линию по отношению к оккупантам и последовательно проводить ее до конца, явно было не в привычках лидеров движения.

Пребывая в Боснии, Д. Михайлович в январе-феврале 1945 г. занимался тем, что непрерывно выпрашивал у немцев боеприпасы. Но немецкая сторона сама в них нуждалась и удовлетворить запросы Д. Михайловича не могла [3, с. 180, 183-185]. Параллельно вождь четников задумался о перспективах дальнейшей борьбы против вчерашних партизан. Теперь это уже были не партизаны, а хорошо вооруженная Народно-освободительная армия. После осуществления Белградской операции она получила большую помощь от Советского Союза, обеспечила себе прочный тыл и контроль над столицей Югославии. А главное, Народно-освободительная армия завоевала себе прочный авторитет среди народов Югославии, доказав на деле, что она главная сила сопротивления, и что только она и может завершить полное освобождение страны от оккупантов.

Против этой военной мощи и морального авторитета четникам нечего было выставить. Перспективы борьбы с НОАЮ явно рисовались Михайловичу в мрачных тонах. Поэтому все первые месяцы 1945 г. он занимался лихорадочным поиском союзников, не брезгуя никакими вариантами. В январе 1945 г. он хотел предложить сотрудничество немецким войскам на территории Югославии в случае капитуляции Германии. В марте-апреле он последовательно предлагал сотрудничество сербскому фашисту Летичу, загребскому архиепископу Степинцу (который известен тем, что благословлял усташей на резню сербов), деятелем хорватской крестьянской партии Мачеку и даже самому фюреру усташей Анте Павеличу [3, с. 184, 186-187, 189, 191]. По сути, вся эта лихорадочная деятельность Михайловича была агонией обреченных. Единственный достойный внимания шаг, который сумел осуществить Д. Михайлович в то время — разрыв с немцами. Согласно с его линией четнические отряды во второй половине апреля — начале мая 1945 г. ушли из оккупированной Боснии обратно в Сербию [2, с. 663]. Тогда как

черногорские, герцеговинские и часть боснийских четников предпочли и дальше отступать на запад с немцами. Впрочем, это решение Д. Михайловича мало что могло изменить: исход войны уже был очевиден, и поддержка четниками немцев погоды на фронтах не делала. Уход части четников в Сербию дает только пищу для размышлений о характере их коллаборационизма на завершающем этапе войны. Очевидно, что стратегический коллаборационизм оказался у четников непродолжительным и был принесен в жертву другой цели: любой ценой не допустить утверждения коммунистов в сербских землях. Немцы отступали на запад, оружием помочь не могли, и потому часть четников во главе со своим лидером предпочла порвать с ними, чтобы продолжать борьбу против главного для себя противника с опорой на собственные силы. Борьба эта к весне следующего года завершилась полным разгромом четнического движения. Но ее подробности уже не входят в проблематику данной статьи.

Подводя итог, можно сделать вывод, что коллаборационизм в движении четников проявлялся сложно, в различных регионах по-разному, однако имел общую тенденцию к усилению. Сам этот коллаборационизм точнее всего будет охарактеризовать как тактический, но имеющий тенденцию к перерастанию в стратегический. Это перерастание произошло к августу 1944 г., и с этого времени до весны 1945 г. четников можно рассматривать как преимущественно стратегических коллаборационистов. Основным побудительным мотивом коллаборационизма была для четников классовая ненависть к рабоче-крестьянскому партизанскому движению, возглавленному КПЮ.

В свете данных этой статьи и предшествующей ей публикации “Коллаборационизм четников Дражи Михайловича: специфика региональных проявлений (1941-1943 гг.)” можно по-научному поставить вопрос об отношении четников к движению Сопротивления. Оно представляется достаточно сложным и не может быть описано одной короткой фразой. В 1941 г. четники по всей Югославии еще принадлежали к движению Сопротивления, хотя уже с осени стремились от этой роли отказаться. Однако принципиальная позиция немецких оккупантов не позволила им осуществить данное намерение. Затем, до осени 1943 г. четники Сербии вынужденно сохраняли свой неколлаборационистский характер, в то время как во всех остальных

регионах они превратились в пособников оккупантов. И наконец, с осени 1943 г. началось стремительное коллаборационистское перерождение четников Сербии. С этого времени четники повсеместно стали тактическими коллаборационистами. Наконец с августа 1944 г. можно вести отсчет всеобщего стратегического коллаборационизма четников. Для основной части четников его окончание наступает в апреле 1945 г. всего за месяц до полного освобождения страны, однако в Соппротивление эти четники не возвращаются. С Германией они по-прежнему не воюют, а направляют силы на борьбу с НОАЮ. Одновременно, другая часть четников, как мы видели на примере Динарской дивизии Джужича, продолжает придерживаться линии стратегического коллаборационизма. Если попытаться кратко резюмировать эти положения, то можно сказать так: в ходе войны четники превратились из участников движения Соппротивления в пособников оккупантов, а потому в Югославии была только одна последовательная сила Соппротивления — народно-освободительное движение, возглавленное КПЮ.

Литература

1. Романенко С. А. Между национальной и пролетарской диктатурой: Милан Недич — Дража Михайлович — Анте Павелич — Йосип Броз Тито // Тоталитаризм: Исторический опыт Восточной Европы. “Демократическое интермеццо” с коммунистическим финалом. 1944-1948. — М., 2002.
2. Petranovic B. Srbija u drugom svetskom ratu. — Beograd, 1992.
3. Saradnja cetnika Draze Mihailovica sa okupatorima i ustasama. — Beograd, 1999.

Резюме

Стаття присвячена колабораціонізму четників після виходу Італії з війни на боці Німеччини. Простежено поглиблення співробітництва четників з фашистською Німеччиною, переростання колабораціонізму з тактичного на стратегічний, висвітлено основні рушійні сили цього процесу.

Рецензент доктор истор. наук, профессор А. А. Степин

ІВАН БАГРЯНИЙ — ІДЕЙНИЙ НАТХНЕННИК ТА ІНІЦІАТОР СТВОРЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ОБ'ЄДНАННЯ БУВШИХ РЕПРЕСОВАНИХ УКРАЇНЦІВ СОВЕТСЬКИМ РЕЖИМОМ (ДОБРУС) ТА СОЮЗУ УКРАЇНЦІВ — ЖЕРТВ РОСІЙСЬКОГО КОМУНІСТИЧНОГО ТЕРОРУ (СУЖЕРО)

Сьогодні значно зростає інтерес науковців та звичайних громадян України до української діаспори та її історії, до життя і діяльності зарубіжних українців. Багаторічна необґрунтована заборона за радянських часів будь-яких контактів із західною гілкою української діаспори, нині, за умов незалежності України й становлення демократичного, відкритого, інформаційного суспільства, посилює прагнення українців до пізнання життя та діяльності українських емігрантів.

Досліджуючи багаторічний шлях українського народу до створення власної держави, сучасні історики мають повною мірою враховувати діяльність української діаспори, передусім США, Канади і Німеччини, особливо у другій половині ХХ ст. Відтворення у свою чергу цілісної картини боротьби українських емігрантів за повалення радянської влади і створення незалежної України неможливе без дослідження громадської діяльності поета, письменника, художника, публіциста, громадського та політичного діяча Івана Павловича Багряного (1906-1963).

Праці сучасних українських дослідників Є. Камінського і А. Дашкевича [1], В. Євтуха і О. Ковальчук [2], В. Трощинського і А. Шевченка [3] розкривають політичні, економічні, культурні умови, в яких жила та працювала українська діаспора у світі. Між тим, багатогранна діяльність І. Багряного на еміграції висвітлена недостатньо. Хоча розв'язання поставленої проблеми започатковано у працях діячів діаспори О. Коновала, С. Підгайного, І. Дубилка, І. Дубинця та ін., що вміщені у науковому супроводі збірника “УРДП-УДРП: Збірник матеріалів і документів” [4], а також у дисертаційному дослідженні Б. Цимбал [5].

У своєму дослідженні автор використала архівні матеріали, статuti громадських організацій, публіцистичні праці І. Багряного, матеріали емігрантських періодичних часописів “Українські

вісті”, “Наші позиції”, листування громадсько-політичних діячів діаспори, мемуарну літературу тощо.

Специфічне джерело дослідження становлять підручники та посібники Вищої школи Комітету державної безпеки (КДБ) СРСР з грифами “Цілком таємно”, “Для службового користування”, що зберігаються у Головному державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ) [6-8]. Ці публікації засвідчують, що КДБ СРСР ретельно слідкував і вивчав діяльність “зрадників Батьківщини”, “колишніх радянських громадян”, у тому числі й І. Багряного; проводив агентурно-оперативні заходи з метою ліквідації організацій українських емігрантів тощо.

Автор ставить за мету висвітлити одну зі складових громадської діяльності І. Багряного в еміграції — його роль та місце у створенні та діяльності ДОБРУСу та СУЖЕРО.

По завершенні Другої світової війни значна частина українців опинилася поза межами України. Країнами найбільшої концентрації втікачів від сталінського режиму були Німеччина й Австрія. Зрозуміло, що переважна більшість переміщених осіб (ПО) не збиралася повертатися додому, доки там пануватиме радянська влада. Тому, поки уряди та міжнародні організації вирішували їхню долю, українці, як і представники інших національностей, з ентузіазмом почали влаштуватися в країнах перебування. Незабаром зусиллями мешканців таборів ПО постали дитячі садки, школи, фахові курси, драматичні гуртки, бібліотеки, майстерні, видавництва, громадські організації тощо. У 1947-1948 рр. кожний третій мешканець таборів ПО був членом тієї чи іншої організації [9, с. 267]. У Німеччині розгорнуло діяльність майже 10 українських політичних партій.

Із завершенням війни з німецьких концтаборів було звільнено не одну тисячу політичних в'язнів, які оселилися у Західній Німеччині й Австрії. У другій половині 1940-х рр. вони створили ряд організацій, зокрема Лігу українських політичних в'язнів, Науково-дослідний інститут української мартирології під керівництвом історика та археографа О. Оглоблина, Товариство українських політичних в'язнів [9, с. 302-303] тощо.

Активність мешканців таборів переміщених осіб зі створення різноманітних освітніх, культурних, громадських установ тривала не один рік. З кінця 1940-х рр. почався процес переселення українських емігрантів до Англії, Франції, Північної і Півден-

ної Америки та ін. На початку — у першій половині 1950-х рр. переважна більшість мешканців таборів ПО з Німеччини та Австрії оселилася у зазначених вище країнах. Серед етнічних груп США та особливо Канади українці зайняли одне з чільних місць. Саме ці дві країни стали організаційними центрами життя українців, що поширили свій вплив і на інші країни світу, де проживали українські емігранти.

Здійснивши трансатлантичний переїзд, опинившись на далекій від СРСР американській землі, українські емігранти (представники галузі культури, освіти, громадські та політичні діячі) ні на мить не забували про свої обов'язки перед українським народом, що залишився по той бік “залізної завіси”. Паралельно із щоденною працею на заводах і фабриках українська еміграційна інтелігенція із завзяттям продовжила справу, розпочату нею ще у Західній Німеччині.

Перебуваючи у повоєнній Європі, українська інтелігенція вкотре переконалась, що урядовці провідних демократичних країн неналежно (а подекуди й хибно) інформовані про суть сталінського режиму в СРСР, який носив тоталітарний характер і за висловом сучасного ученого М. Поповича був режимом “тотального контролю держави над нацією без правил і пощади” [10, с. 578]. “Немало є людей [...], які поглядаючи на Схід, милуються “проміннями Сталінської конституції”. Досить знані маси населення Франції, Чехії, Італії, Німеччини та інших країн, як метелики, засліплені блиском вогню, тягнуться до того здалека привабливого “проміння”... Вони не знають справжньої природи цих новітніх “промінів смерті”, вони не бачили зблизька наслідків застосування того “найгуманнішого”, “найдемократичнішого” проміння в практичному житті, вони не відчули згубної дії того червоного проміння на собі”, — писав громадсько-політичний діяч Ф. Пігідо (псевдонім — Правобережний) у книзі “Велика Вітчизняна війна”, що 1949 р. отримала I премію у Вінніпезі на конкурсі з написання спогадів про Другу світову війну [11, с. 13].

Таким чином, на українців, що жили у вільному світі, покладалася важка і відповідальна місія, від виконання якої значною мірою залежала доля України. Вони мали докласти максимум зусиль для інформування світової громадськості, урядів європейських держав та США і Канади про тоталітарний режим в

СРСР, про злочини сталінського режиму щодо українського й інших народів. Це був їхній моральний обов'язок.

Піонером у цій справі став І. Багрянний, який у 1945 р. у Німеччині написав памфлет “Чому я не хочу вертатись до СРСР?”. Ця невелика за обсягом праця була одним із суттєвих чинників припинення примусової репатріації до СРСР. З того часу І. Багрянний став фактично духовним лідером українських емігрантів. Він подав гідний приклад, який почали наслідувати члени створеної ним Української революційно-демократичної партії (УРДП), що опинилися у тому числі й на американському континенті.

22 січня 1950 р. (у 32-гу річницю IV Універсалу УЦР) в Нью Йорку з ініціативи переважно членів УРДП І. Дубинця, К. Дацька, Ф. Рачка, П. Шинкаря, В. Новицького та ін. було створено Демократичне об'єднання бувших репресованих українців советським режимом, що мешкають в Сполучених Штатах Америки (ДОБРУС в США). Наприкінці того ж року в Канаді зусиллями УРДПівців під керівництвом історика, громадського діяча, члена УРДП С. Підгайного постав Союз українців — жертв російського комуністичного терору (СУЖЕРО). У 1954 р. у Нью Йорку на спільній нараді представників ДОБРУСу та СУЖЕРО було створено Світову федерацію українців колишніх політичних в'язнів і репресованих советами. Головою президії було обрано С. Підгайного [12, арк. 4]. Протягом наступних років ДОБРУС та СУЖЕРО, ідейним натхненником й ініціатором створення та діяльності яких був І. Багрянний, докладатимуть чимало зусиль для ознайомлення світової громадськості про злочини сталінського режиму щодо українського народу.

Таке спрямування діяльності організацій було обумовлене зокрема зовнішньополітичним курсом США у повоєнні роки. Справа в тому, що пріоритетним для Вашингтону у другій половині 1940-х рр. залишалось підтримування нормальних стосунків США з СРСР, тому прохання українських патріотів щодо сприяння національно-державному самовизначенню України залишалися без належної уваги. У своїх численних промовах Г. Трумен неодноразово декларативно заявляв про те, що “кожна людина має бути вільною”. Проте неприйняття президентом США комуністичної ідеології стримувалося бажанням не допустити “крайнього загострення радянсько-американського конфлікту” [1, с. 245]. Хоча водночас, як відомо, США упродовж 1946-

1949 рр. таємно розробляли плани превентивного атомного удару по СРСР [10, с. 526-527].

Однією зі суттєвих причин, що обумовлювала офіційний зовнішньополітичний курс США щодо СРСР було, як зазначалося, нерозуміння справжньої суті сталінського режиму. Незважаючи на прагнення Білого дому послабити позиції СРСР, американські політики, усвідомлюючи можливість збройного конфлікту, утримувалися від радикальних заходів щодо вирішення національного питання в СРСР. Побачивши нерішучість західного політикуму, на історичну арену вийшли самі представники України, що проживали у США. Вони усвідомлювали, що їхня діяльність має підштовхнути провідних політиків Заходу до відкритого засудження злочинів сталінського режиму щодо народів СРСР, а також надати допомогу цим народам у їхньому національно-державному самовизначенні.

Роботу у цьому напрямку у США проводив Український конгресовий комітет Америки (УККА), на чолі якого стояв Л. Добрянський, в Канаді — Комітет українців Канади (КУК). До складу цих установ входило чимало українських громадських організацій, у тому числі ДОБРУС та СУЖЕРО.

Одним із завдань ДОБРУСу та СУЖЕРО, згідно зі статутами цих організацій, було збирання документальних матеріалів про злочинну сталінську політику щодо України й інформування про це урядів та громадян США і Канади; надання допомоги українському народові у його боротьбі за встановлення на українських землях влади Української самостійної соборної держави; влаштування віч і демонстрацій, співпраця з подібними організаціями інших народів [4, с. 414-415, 428].

Програмовим документом, ідеологічною основою діяльності ДОБРУСу та СУЖЕРО можна вважати згаданий вище памфлет почесного члена СУЖЕРО І. Багряного. Викладені у ньому складові “новітнього кріпацтва” — більшовизму (примусова колективізація, штучно організований голодомор 1932-1933 рр., репресії проти української інтелігенції, порушення прав людини, антирелігійні кампанії) стали вихідними пунктами, векторами діяльності громадських організацій, створених з ініціативи І. Багряного.

За 15 років своєї діяльності зусиллями ДОБРУСу в США та СУЖЕРО в Канаді було зроблено чимало для реалізації мети, зазначеної у статутах організацій. По-перше, у видавничій справі. На зібрані українською діаспорою кошти СУЖЕРО під керівництвом

твом соратника І. Багряного С. Підгайного видало англійською мовою 2 томи фундаментальної праці “Біла книга про чорні діла Кремля” (The Black Deeds of the Kremlin: A White Book) (II том — спільно з ДОБРУСом), присвяченої сталінським репресіям та голодомору 1932-1933 рр. в Україні. В основу книг були покладені свідчення очевидців, а також документи, зібрані українськими емігрантами. За даними сучасних науковців II том з підзаголовком “Великий голод в Україні в 1932-1933 роках” (The Great Famine in Ukraine in 1932-1933) “містить найбільшу на сьогодні збірку даних від очевидців та документів, пов’язаних із Голодомом” [13, с. 39]. Цей том було перекладено іспанською мовою, нині він побачив світ і українською.

Пробудженню Західного світу від гіпнозу сталінської пропаганди сприяли видані СУЖЕРО багатотисячним накладом книги І. Багряного “Тигролови”, М. Чиж “Жінка й дитина у модерній невольничій системі СРСР”, В. Гришка “Український голокост”, С. Підгайного “Острови смерті” та ін.

Надруковані праці сприяли збереженню історичної пам’яті українського народу. Вони зумовили глибше розуміння західними політиками і державними діячами суті жорстокої політики Й. Сталіна щодо України. Сьогодні ці книги використовують українські історики як джерело дослідження злочинів сталінського режиму. Організації мали свої друковані органи, у тому числі й сторінку в “Українських вістях”, редагованих І. Багряним. Зініційована І. Багряним сторінка ДОБРУСу та СУЖЕРО інформувала українську діаспору у різних частинах світу про діяльність організацій. Члени СУЖЕРО та ДОБРУСу майже половину 5-тисячного накладу другого тому “Білої книги...” розіслали представникам ООН, міністрам і урядовцям США і Канади, урядовцям західноєвропейських держав і Австралії, бібліотекам Північної Америки.

По-друге, члени ДОБРУСу, у т. ч. його основоположник І. Багрянний, ініціювали та спільно з іншими українськими організаціями й УККА брали активну участь у конференціях, маніфестаціях, демонстраціях, вічах давали свідчення комісії Конгресу США з приводу злочинів сталінської влади (голодомор 1932-1933 рр. в Україні, вінницька трагедія 1937-1938 рр., масові репресії та ін.).

Результатом співпраці ДОБРУСу та СУЖЕРО з українськими організаціями, що входили до УККА та КУК, стало прийняття практично одностайно у 1959 р. Конгресом США резолюції про

тиждень поневолених націй. Авторами законопроекту були президент УККА Л. Добрянський та 17 конгресменів. Сучасні дослідники Є. Камінський та А. Дашкевич відмічають, що у загальній антикомуністичній стратегії творців закону українське питання стало одним із ключових передовсім з огляду на особливе місце України в економічному і політичному житті [1, с. 286].

Це був перший значний успіх, що став результатом високої політичної активності української діаспори. У подальшому українське питання піднімалося в американському Конгресі, як правило, з приводу роковин IV Універсалу УЦР та тижня поневолених націй. Усвідомлюючи, які проблеми можуть виникнути у США в разі розпаду СРСР, зовнішньополітичний курс американських президентів у наступні десятиліття не містив чітко вираженого наміру сприяти національному самовизначенню республік Радянського Союзу.

Філії ДОБРУСу та СУЖЕРО протягом багатьох років регулярно збирали кошти для підтримки законодавчого органу УНР в екзилі — Української Національної Ради (УНРади), газети “Українські вісті” в Новому Ульмі, на допомогу родині І. Багряного після його смерті, для фонду І. Багряного тощо. У своїх публічних та пресових виступах І. Багрянний пропагував діяльність ДОБРУСу та СУЖЕРО, переймався розширенням географії їхньої діяльності, забезпечував можливість друку статей перерахованих організацій у газеті “Українські вісті”.

Для повноти відтворення картини громадського життя еміграції у 1950-1960-х рр. слід зазначити, що українські емігрантські організації, у тому числі й ініційовані І. Багряним, перебували під пильним наглядом органів КДБ. Уряд СРСР був серйозно занепокоєний їхньою активною діяльністю, спрямованою на викриття тоталітарного режиму, що панував у Союзі. Загальновідомо, що найбільшим ворогом Й. Сталіна у повоєнному світі була демократія. У радянській пресі й радіопередачах, трансльованих за кордон, зокрема піддавалася суворій критиці діяльність ДОБРУСу. Таку реакцію Радянського Союзу І. Багрянний вважав за “неабияке свідоцтво політичної сили й значіння ДОБРУСу” [14, с. 468]. Чільники КДБ вважали політично шкідливим сам факт існування антирадянської еміграції [8, с. 3]. Щоб не допустити стрімкого падіння авторитету СРСР на міжнародній арені, зумовленого діяльністю української інтелігенції у США, Канаді, Німеччині тощо, КДБ проводив ряд ком-

плексних заходів, спрямованих на “розкладання закордонних антирадянських центрів”, компрометацію лідерів емігрантських організацій, зокрема І. Багряного.

Таким чином, І. Багрянний брав активну участь у громадському житті української діаспори, стояв біля витоків ряду організацій. Він був ініціатором створення, ідейним натхненником ДОБРУСу, СУЖЕРО та ін. організацій.

Діяльність ДОБРУСу в США та СУЖЕРО в Канаді була спрямована на інформування західного політикуму, світової громадськості про злочинну політику Й. Сталіна щодо України. Спільна активна видавнича й організаційна діяльність ДОБРУСу та СУЖЕРО, у тому числі й І. Багряного, з подібними українськими організаціями діаспори сприяла розірванню інформаційної блокади у західному світі навколо національної проблеми в УРСР й вплинула на прийняття у 1959 р. Конгресом США резолюції про тиждень поневолених націй. Водночас активна діяльність української інтелігенції не залишилася поза увагою КДБ, агенти якого були таємно присутні в житті емігрантів. Вони систематично проводили комплексні заходи, спрямовані на ліквідацію емігрантських організацій як ворожих радянській владі.

Громадська діяльність І. Багряного була важливою і невід’ємною складовою частиною українського громадського життя в еміграції. Вона сприяла консолідації українців, розпорошених у різних країнах світу.

Література

1. Камінський Є., Дашкевич А. Політика США щодо України. Витоки. Концептуальні основи. Практична еволюція. — К.: Політична думка, 1998. — 547 с.
2. Євтух В. Б., Ковальчук О. О. Українці в Канаді. — К.: Будівельник, 1993. — 144 с.
3. Трощинський В. П., Шевченко А. А. Українці в світі. — К.: Альтернативи, 1999. — 352 с.
4. Українська революційно-демократична партія (УРДП-УДРП): Зб. матеріалів і документів / Упор. О. Коновал. — К.; Чикаго: Фондація імені Івана Багряного, 1997. — 856 с.
5. Цимбал Б. О. Матеріали фонду Івана Багряного як джерело вивчення громадсько-політичної діяльності української еміграції (друга

- половина 40-х — середина 60-х рр. XX ст.). — Автореф. дис. ... канд. истор. наук (07.00.06 — Историография, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни). — К., 2008. — 15 с.
6. Сборник материалов об основных идеологических центрах противника и зарубежных украинских националистических организациях, ведущих подрывную работу против СССР и, в частности, против Украинской ССР. — К., 1969. — 75 с.
 7. Шульженко Б. С., Хамазюк И. В., Данько В. Т. Украинские буржуазные националисты / Высшая школа Комитета государственной безопасности при Совете Министров СССР. — М.: Редакционно-издательский отдел, 1963. — 290 с.
 8. Хамазюк И. В., Комлев А. А. Розложений зарубежных антисоветских организаций / Высшая школа Комитета государственной безопасности при Совете Министров СССР. — М.: Редакционно-издательский отдел, 1962. — 30 с.
 9. Марунык В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні: у 2 т. — Мюнхен: Академ. вид-во д-ра Петра Белея, 1985. — Т. 1: Роки 1945-1951. — 1985. — 432 с.
 10. Попович М. Червоне століття. — К.: АртЕк, 2007. — 888 с.
 11. Пігідо-Правобережний Ф. “Велика Вітчизняна війна”. Спогади та роздуми очевидця. — К.: Смолоскип, 2002. — 288 с.
 12. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі — ЦДАМЛМ України). — Ф. 1186. — Оп. 2. — Од. зб. 132.
 13. Великий голод в Україні 1932-1933 років: у IV т. — К.: Києво-Могилянська академія, 2008. — Т. IV. Звіт Конгресово-президентської Комісії США з дослідження Великого голоду 1932-1933 рр. в Україні. — 622 с.
 14. Багрянний І. Листування 1946-1963.

Резюме

В статье исследовано роль и место И. Багряного в создании и деятельности Демократического объединения бывших репрессированных украинцев советским режимом (ДОБРУС) и Союза украинцев — жертв российского коммунистического террора (СУЖЕРО) в эмиграции в 1950-х - начале 1960-х гг. Установлено, что общественная деятельность И. Багряного была важной и неотъемлемой составной частью украинской общественной жизни в эмиграции.

Рецензент доктор истор. наук, профессор В. Г. Шарпатый

НАШИ АВТОРИ

- Билак Павел, аспирант каф. политологии Нац. ун-та “Киево-Могилянская академия” (Киев)
- Бутенко Виктория, ассистент каф. эконом. теории и истории эконом. мысли Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Галюкова Елена, магистр Нац. техн. ун-та им. Ю. Кондратюка (Полтава)
- Гаращенко Светлана, аспирант каф. политологии Нац. ун-та “Киево-Могилянская академия” (Киев)
- Гедикова Наталья, канд. полит. наук, доцент, зав. каф. обществ. и гуманитар. наук Ильичевского ин-та Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Ильичевск)
- Дубей Валентина, старш. преподаватель каф. политологии и социологии Гос. гуманитар. ун-та (Ровно)
- Дудка Татьяна, канд. эконом. наук, доцент каф. экономики промышл. Нац. академии пищевых технологий им. М. В. Ломоносова (Одесса)
- Задорожнюк Наталья, аспирант каф. эконом. систем и маркетинга Нац. политехн. ун-та (Одесса)
- Захария Виталий, соискатель каф. политологии и гос. управления Нац. ун-та им. Ю. Федкевича (Черновцы)
- Звягинцева Ольга, канд. эконом. наук, доцент каф. маркетинга и логистики Нац. академии пищевых технологий им. М. В. Ломоносова (Одесса)
- Князева Нина, доктор техн. наук, профессор каф. эконом. систем и маркетинга Нац. политехн. ун-та (Одесса)
- Коваленко Сергей, канд. эконом. наук, доцент, зав. каф. экономики предприятий Гос. гуманитар. ун-та (Измаил)
- Марчак Оксана, канд. полит. наук, преподаватель каф. политологии ОГЭУ (Одесса)
- Маслово аспирант каф. политологии Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Матвеев Станислав, доктор эконом. наук, профессор, заф. каф. политологии ОГЭУ (Одесса)

- Никонов Антон, старш. преподаватель Нац. техн. ун-та им. Ю. Кондратюка (Полтава)
- Павлов Александр, канд. истор. наук, доцент каф. филос. и соц.-полит. наук Нац. академии гос. управл. при Президенте Украины (Одесса)
- Панасенко Н., Нац. техн. ун-т им. Ю. Кондратюка (Полтава)
- Подобед Елена, соискатель каф. истории и этнополитики Нац. педагог. ун-та им. М. П. Драгоманова (Киев)
- Попова Юлия, ассистент каф. междун. экономики Нац. техн. ун-та им. Ю. Кондратюка (Полтава)
- Степаненко Любовь, студент Нац. техн. ун-та им. Ю. Кондратюка (Полтава)
- Титаренко Любовь, канд. эконом. наук, доцент Нац. техн. ун-та им. Ю. Кондратюка (Полтава)
- Шахин Юрий, доцент каф. новой и новейшей истории Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Яковлева Л., канд. полит. наук, доцент каф. филос. и соц.-полит. наук Нац. академии гос. управл. при Президенте Украины (Одесса)

СОДЕРЖАНИЕ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Н. Л. Панасенко

Управління аграрним сектором на регіональному рівні
у світовій практиці господарювання 3

Ю. М. Попова

Моніторинг сталого соціально-економічного розвитку міста ... 12

В. В. Бутенко

Субъектно-объектные отношения в сфере трансфера
экотехнологий 19

О. Ю. Галюкова, А. В. Ніконов, Л. М. Титаренко

Проблеми розвитку молодіжного ринку праці 35

О. Б. Звягінцева

Доцільність використання диференційованого підходу до
маркетингового об'єкту на прикладі промислових товарів.. 45

С. І. Коваленко

Рынок институтов как неофактор экономического роста 52

Н. О. Князева, Н. О. Задорожнюк

Комплексна модель оцінки якості обслуговування в сфері
надання послуг зв'язку 59

Т. В. Дудка

Фактори, що визначають вплив глобальної зміни клімату
на попит на продукти харчування 68

О. Є. Патлатой

Проблеми становлення кластерної політики в Україні 75

О. І. Павлов

Сучасна парадигма управління розвитком сільських
територій України 86

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

В. І. Дубей

Автотранспортна політика України в контексті міжнародних
автомобільних перевезень 98

Н. Ф. Гедикова	
Нормативно-правовая база Украины как инструмент обеспечения эффективного функционирования гражданского общества	106
В. І. Захарія	
Правове регулювання взаємодії влади та громадян в Україні	114
С. А. Матвеев, О. М. Марчак	
О типологии региональных инновационных систем	123
А. В. Маслова	
Эффективность как основной фактор легитимности политической власти	132
С. В. Гаращенко	
Поняття та методи впровадження гендерного підходу в політиці	140
П. Білак	
Надія на примирення: новий етап у тайвансько-китайських стосунках	151
Л. І. Яковлева	
Причини та особливості формування регіональної ідентифікації в Україні	160
ІСТОРИЧНІ НАУКИ	
Ю. В. Шахин	
Коллаборационизм четников Дражи Михайловича с фашистской Германией (1943-1945 гг.)	169
О. А. Подобєд	
Іван Багрянний — ідейний натхненник та ініціатор створення Демократичного об'єднання бувших репресованих українців советським режимом (ДОБРУС) та Союзу українців — жертв російського комуністичного терору (СУЖЕРО)	178
НАШІ АВТОРИ	187

Матеріали номера друкуються мовою оригіналу

Науковий вісник
Збірник наукових праць

Наукове видання

Видання збірника здійснено за рахунок авторів

За достовірність викладених фактів, цитат та інших відомостей відповідає автор

Підписано до друку _____

Формат 60 × 84 1/16

Папір офсетний. Друк офсетний.

Ол. друк. арк. 17.8

Віддруковано з оригінал-макету в друкарні ТОВ “Лерадрук”
67400, м. Роздільна Одеської обл.,
вул. Леніна, 44.